

ISSN 2616-9983

**МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СЛУЖБИ**

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

№ 1 (3)

Чернігів 2018

УДК 34(051)(477)

Н34

Рекомендовано до друку вченою радою Академії Державної пенітенціарної служби (протокол № 5 від 24 квітня 2018 р.).

Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право: науковий журнал / Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів: Академія ДПтС, 2018. № 1 (3). 256 с.

У цьому номері журналу «Науковий вісник Сіверщини. Серія: Право» вміщено статті, присвячені загальним проблемам теорії та історії держави і права, філософії права; питанням конституційного та міжнародного права; проблемам цивільного, господарського, соціального та трудового права; актуальним питанням адміністративного, фінансового та інформаційного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; теорії і практиці кримінально-процесуальної діяльності та криміналістики, оперативно-розшукової діяльності. Видання буде корисним для науковців, аспірантів, магістрантів та студентів закладів вищої освіти.

УДК 34(051)(477)

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОЇ РАДИ:

Тогочинський О. М., д-р пед. наук, доц., ректор Академії Державної пенітенціарної служби, заслужений працівник освіти України.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: *Денисов С. Ф.*, д-р юрид. наук, проф.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА: *Доній Н. Є.*, д-р філос. наук, доц.; *Пекарчук В. М.*, д-р іст. наук, доц.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Борисов В.І., д-р юрид. наук, проф., академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Гончаренко О.Г.*, д-р екон. наук, доц.; *Глушков В.О.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; *Грищук В.К.*, д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Гуторова Н.О.*, д-р юрид. наук, проф., академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Денисова Т.А.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; *Житний О.О.*, д-р юрид. наук, проф.; *Коваленко В.В.*, д-р юрид. наук, проф., член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Колб О.Г.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений юрист України; *Костенко О.М.*, д-р юрид. наук, проф., академік Національної академії правових наук України, заслужений юрист України; *Литвинов О.М.*, д-р юрид. наук, проф., заслужений працівник освіти України; *Ніщимна С.О.*, д-р юрид. наук, проф.; *Пальченкова В.М.*, д-р юрид. наук, проф.; *Рябчинська О.П.*, д-р юрид. наук, проф.; *Сердюк П.П.*, д-р юрид. наук, проф.; *Стрельцов Є.Л.*, д-р юрид. наук, д-р теології, проф., член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки й техніки України; *Харченко В.Б.*, д-р юрид. наук, проф.; *Шумна Л.П.*, д-р юрид. наук, доц.; *Адамська-Худзінська Малгожата*, д-р хабілітований, проф. (Республіка Польща); *Аноріяшко М. В.*, д-р, проф. (Республіка Білорусь); *Кіліан Маттіас*, д-р хабілітований, проф. (Федеративна Республіка Німеччина); *Ляковська Катажина*, д-р хабілітований, проф. (Республіка Польща); *Партенадзе Омар Асланович*, д-р, проф. (Республіка Грузія); *Помикала Марта*, д-р хабілітований, проф. (Республіка Польща); *Сметанська Ірина*, д-р с.-г. наук, проф. (Федеративна Республіка Німеччина); *Ткач А. А.*, д-р хабілітований, проф. (Республіка Польща); *Ткач Т. В.*, д-р соц. наук (Республіка Польща).

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: *Пузирьов М. С.*, канд. юрид. наук.

Заснований у 2017 році. Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 22779-12669Р від 14.06.2017

© Академія Державної пенітенціарної служби, 2018

ISSN 2616-9983

**MINISTRY OF JUSTICE OF UKRAINE
ACADEMY OF THE STATE PENITENTIARY SERVICE**

**SCIENTIFIC HERALD
OF SIVERSHCHYNA.
SERIES: LAW**

SCIENTIFIC JOURNAL

№ 1 (3)

Chernihiv 2018

UDC 34(051)(477)

Recommended for printing by Academic Council of Academy of the State Penitentiary Service (Protocol № 5 on April 24, 2018).

Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law: a Scientific Journal / Academy of the State Penitentiary Service. Chernihiv: Academy of the SPS, 2018. № 1 (3). 256 p.

In this issue of the journal “Scientific Herald of Sivershchyna. Series: Law” the articles, dedicated to general problems of Theory and History of Law, Philosophy of Law; issues of Constitutional and International Law; the problems of Civil, Business, Social and Industrial Law; current issues of Administrative, Financial, Informational Law; Penal Law, Criminology, Criminal and Executive Law; theory and practice of Criminalistics and activities of criminal procedure; operational search activity. The publication will be useful for scientists, postgraduates, masters and the students of higher educational establishments.

UDC 34(051)(477)

PRESIDENT OF EDITORIAL AND PUBLISHING COUNCIL:

Tohochynskyi O.M., Doctor of Sciences (Pedagogy), Associate Professor, President of Academy of the State Penitentiary Service, Honored Worker of Education of Ukraine.

EDITOR-IN-CHIEF: *Denysov S.F.*, Doctor of Sciences (Law), Professor.

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF: *Donii N.Ye.*, Doctor of Sciences (Philosophy), Associate Professor; *Pekarchuk V.M.*, Doctor of Sciences (History), Associate Professor.

EDITORIAL BOARD:

Borysov V.I., Doctor of Sciences (Law), Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; *Honcharenko O.H.*, Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor; *Hlushkov V.O.*, Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine; *Hryshchuk V.K.*, Doctor of Sciences (Law), Professor, Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; *Hutorova N.O.*, Doctor of Sciences (Law), Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; *Denysova T.A.*, Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine; *Zhytnyi O.O.*, Doctor of Sciences (Law), Professor; *Kovalenko V.V.*, Doctor of Sciences (Law), Professor, Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; *Kolb O.H.*, Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine; *Kostenko O.M.*, Doctor of Sciences (Law), Professor, Academician of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine; *Lytvynov O.M.*, Doctor of Sciences (Law), Professor, Honored Worker of Education of Ukraine; *Nishchymna S.O.*, Doctor of Sciences (Law), Professor; *Palchenkova V.M.*, Doctor of Sciences (Law), Professor; *Riabchynska O.P.*, Doctor of Sciences (Law), Professor; *Serdiuk P.P.*, Doctor of Sciences (Law), Professor; *Strieltsov YE.L.*, Doctor of Sciences (Law), Doctor of Sciences (Theology), Professor, Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Engineering of Ukraine; *Kharchenko V.B.*, Doctor of Sciences (Law), Professor; *Shumna L.P.*, Doctor of Sciences (Law), Associate Professor; *Adamska-Hudzinska Malhozchata*, PhD Doctor Habitat, Professor (Poland); *Andriyashka M.V.*, PhD Doctor, Professor (Belarus); *Kilian Mattias*, PhD Doctor Habitat, Professor (Germany); *Liaskovska Katazhyna*, PhD Doctor Habitat, Professor (Poland); *Partenadze Omar Aslanovych*, PhD Doctor, Professor (Georgia); *Pomykala Marta*, PhD Doctor Habitat, Professor (Poland); *Smetanska Iryna*, Doctor of Sciences (Economy) (Germany); *Tkach A.A.*, PhD Doctor Habitat, Professor (Poland); *Tkach T.V.*, Doctor of Sciences (Social) (Poland).

RESPONSIBLE SECRETARY OF EDITORIAL BOARD: *Puzynov M.C.*, Candidate of Sciences (Law).

ЗМІСТ**ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ
І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ
ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**

<i>Кучук А. М.</i> «Правова система» і «legal system» у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних учених	9
<i>Литвинов О. М.</i> Право, культура і правова реальність: критичне раціональне мислення (критичний раціоналізм) як умова виживання суспільств у сучасному світі	18
<i>Любич О. А.</i> Альтернативні покарання в Російській імперії в ХІХ столітті (створення арештантських рот)	32
<i>Педорич А. В.</i> Право людини на другий шанс	43
<i>Сакір-Молочко Н. В., Самофалов Л. П.</i> Класифікація виборчих систем світу	54

**ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО,
СОЦІАЛЬНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА**

<i>Андрущенко Т. С.</i> Процедура внесення змін та доповнень до аліментного договору	66
<i>Шумна Л. П., Вдовиченко В. В.</i> Пенсійне забезпечення персоналу Державної кримінально-виконавчої системи та членів їхніх сімей	78

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО,
ФІНАНСОВОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА**

<i>Манжула А. А.</i> Особливості відповідальності науково-дослідних установ	93
<i>Олійник В. С., Антоненко М. І.</i> Проблеми фінансування політичних партій в Україні та шляхи їх вирішення	105
<i>Сикал М. М.</i> Щодо нормативно-правового регулювання діяльності органів контролю	119
<i>Nishchymna S. O., Krupko Ya. M.</i> Legal regulation and the essence of state credit	126

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

<i>Акімов М. О.</i> Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення	141
<i>Карелін В. В., Пузиревський М. В.</i> Правові аспекти діяльності в Україні спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції	152

<i>Крайник Г. С.</i> Законодавчі новації щодо відповідальності за корупційні правопорушення в 2014–2016 роках	162
<i>Лисько Т. Д.</i> Злочинні діяння проти ще ненародженого життя за КК ФРН: порівняльно-правовий аналіз	173
<i>Фесенко Є. В.</i> Гуманізація та псевдогуманізація за кримінальним правом України.....	181
<i>Denysov S., Soyundikova N.</i> General principles of sentencing under the Criminal codes of Central Asian countries	192
<i>Honcharenko O. H.</i> Price of crime as a criminological category	205

**ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

<i>Гарига-Грихно М. М., Віговський В. Л.</i> Судово-криміналістична експертиза холодної зброї в Україні	215
<i>Кобзар О. Ф.</i> Проблеми використання поліграфного опитування під час прийняття на службу до Національної поліції України	222
<i>Синявський С. М., Єсипенко О. Г.</i> Характеристика криміногенної ситуації в місцях позбавлення волі та кримінологічна характеристика злочинів, що там вчиняються.....	230
<i>Ткаченко О. Г.</i> Реалізація права громадян на захист з використанням зброї.....	239

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

<i>Хашев В. Г., Шаблистий В. В.</i> Актуальні питання вдосконалення підходів до підготовки кадрів для Державної кримінально-виконавчої служби України.....	248
--	-----

CONTENT

GENERAL PROBLEMS OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW, PHILOSOPHY OF LAW. CONSTITUTIONAL AND INTERNATIONAL LAW

Kuchuk A. M. «Law system» and «legal system» in the studies of domestic and foreign scientists..... 9

Lytvynov O. M. Law, culture and legal reality: critical thinking (critical rationalism) as a condition for the survival of societies in the modern world..... 18

Lyubych O. A. Alternative penalties in the Russian empire in 19 th century..... 32

Pedorich A. V. Human right for a second chance..... 43

Sakir-Molochko N. V., Samofalov L. P. The classification of electoral systems around the world..... 54

PROBLEMS OF CIVIL, ECONOMIC, SOCIAL AND LABOUR LAW

Andrushchenko T. S. Procedure of making amendments and additions to the alumni contract..... 66

Shumna L. P., Vdovychenko V. V. Pension provision of the staff of the State criminal and executive system and of their families' members..... 78

TOPICAL QUESTIONS OF ADMINISTRATIVE, FINANCIAL AND INFORMATION LAW

Manzhula A. A. Features of research institutions responsibility 93

Oliinyk V. S., Antonenko M. I. Problems of political parties financing in Ukraine and the ways of their solving..... 105

Sykal M. M. Concerning normative and legal regulation of control bodies activity..... 119

Nishchymna S. O., Krupko Ya. M. Legal regulation and the essence of the state credit..... 126

CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY, CRIMINAL AND EXECUTIVE LAW

Akimov M. O. Criminal and legal protection of a person's freedom: problems and ways of solving 141

Karelin V. V., Puzyrevskiy M. V. Legal aspects of special plenipotentary subjects' activity in the sphere of contradiction of corruption in Ukraine..... 152

Kraynik G. S. Legislative innovations regarding liability for corruption offenses in 2014–2016 162

Lysko T. D. Criminal actions against unborn life by the criminal code of Germany: comparative and legal analysis	173
Fesenko Ye. V. Humanization and pseudo-humanization according to the criminal law of Ukraine.....	181
Denysov S., Soyundikova N. General principles of sentencing under the Criminal codes of Central Asian countries	192
Honcharenko O. H. Price of crime as a criminological category	205

**THEORY AND PRACTICE OF CRIMINAL PROCEDURE
ACTIVITY AND CRIMINALISTICS. OPERATIONAL SEARCH
ACTIVITY**

Haryha-Hrykhno M. M., Vihovskyi V. L. Criminal and forensic expertise of cold weapons in Ukraine.....	215
Kobzar O. F. Problems of usage of polygraph examination while hiring to National police of Ukraine.....	222
Syniavskiy S. M., Yesypenko O. H. Characteristics of the criminogenous situation in the field of deprivation of freedom and criminal characteristics of the crimes which have been performed.....	230
Tkachenko O. H. Implementation of the rights of citizens for protection with use of weapons.....	239

SCIENTIFIC LIFE

Khashev V.H., Shablysty V.V. Current issues of improvement the approaches of personnel's training for the State criminal and executive service of Ukraine	248
--	-----

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА, ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340

Кучук А. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права,
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ України, м. Дніпро, Україна

«ПРАВОВА СИСТЕМА» І «LEGAL SYSTEM» У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

Статтю присвячено дослідженню співвідношення явищ, що позначаються термінами «правова система» (на пострадянському просторі) і «legal system» (в межах західної правової культури). Акцентовано увагу на неправильності висновку щодо зв'язку виникнення терміна «правова система» з іменем французького правознавця Рене Давида. Зроблено висновок, що зарубіжні правники переважно уникають використання слова «legal system», а використовуючи, фактично ототожнюють явище, що ним позначається, з іншим – позначуване терміном «право». Європейська фахова правнича література не використовує терміни «Legal System» і «System of Law» як відповідники понять «правова система» і «система права».

Ключові слова: право, правова система, система права, системність, радянська юриспруденція.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Глобалізаційні та інтеграційні процеси, що відбуваються у світі, стали атрактором становлення і розвитку юридичної компаративістики. Сучасний стан розвитку системи права в Україні є додатковим фактором активізації порівняльно-правових досліджень. За таких умов важливого значення набуває питання розуміння самої системи права, з'ясування стану дослідженості цього правового явища тощо. Адже, лише знаючи предмет, можна визначати сумісність різних концепцій інших систем з правовою реальністю, в яку його ім-

плементують, що є особливо важливим для України, зважаючи на інтенсивне реформування державних інститутів та подальше проведення правової реформи.

Визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі. У межах вітчизняної юридичної науки, продовжуючи традиції радянської юриспруденції, використовуються абсолютно різні за сутністю такі терміни, як: «право», «правова система», «система права», «система законодавства». При цьому наводяться праці зарубіжних учених з відповідними назвами, однак, такі назви не завжди перекладені адекватно, що призводить до помилкових висновків. Тому існує нагальна потреба з'ясувати зміст явищ, що позначаються наведеними термінами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, публікацій, в яких висвітлюється вказане питання, не так і багато. При цьому, зазвичай, воно розкривається у межах монографій, навчальних посібників, присвячених правовій системі (правовим системам), з використанням зарубіжних праць, перекладених переважно російською мовою. Зауважимо, що досить ґрунтовно питання правових сімей дослідили: Бернхем В., Давід Р., Карбоньє Ж., Леже Р, Марченко М., Романов О., Саїдов А., Тихомиров О., Тихомиров Ю., Цвайгерт К. та ін.

Формулювання мети статті. Метою цієї роботи є з'ясування співвідношення поняття «правова система», що використовується у вітчизняній юридичній науці, з поняттям «legal system», що застосується в європейській правничій науці.

Виклад основних обґрунтованих результатів дослідження. Вітчизняна юридична наука оперує поняттям «правова система». Слід зазначити, що поняття «правова система» ввійшло в науковий обіг у другій половині ХХ ст., хоча особливої актуальності в межах радянської юридичної науки отримало в останні 20 років існування СРСР.

Це поняття, як вважається, охоплює сукупність усіх державно-правових явищ і процесів, насамперед правових звичаїв, традицій, юрисдикційних органів, сформованих особливостей правового менталітету і правової культури. Правова система є надзвичайно складним і багатогранним явищем, а її генеза, розвиток та функціонування обумовлені історичними, географічними

ми, економічними та релігійними факторами. При цьому значна увага зосереджується на типології правових систем.

Проблеми генези і функціонування правової системи були також предметом дослідження таких вітчизняних правників, як: Журавський В., Зайчук О., Козюбра М., Копиленко О., Крупчан А., Луць Л., Мироненко О., Онищенко Н., Рабінович П., Ситар І., Тихомиров О., Цветков В., Цвік М., Чорнобай О., Шемшученко Ю. та ін.

Загалом питання правової системи є доволі висвітленим вітчизняною юридичною наукою. Значний внесок у його розроблення зробила Оніщенко Н. М. Вказаним науковцем «на основі аналізу різних наукових підходів зарубіжних та вітчизняних дослідників виокремлено два основні напрями дослідження правових систем: системний, який вивчає сукупності взаємозв'язків та взаємодій всередині правової системи, розглядає правову систему як форму організації, що здатна адаптуватися до соціальних змін, забезпечити пошук оптимальних політико-правових рішень; ціннісно-нормативний, який на відміну від першого виходить з урахування культурно-історичного, духовного змісту правової системи, яка ґрунтується на ідеалах свободи, рівності, справедливості» [1, с. 4].

Луць Л. А. «сформульовано поняття типу правової системи як сукупності найбільш суттєвих юридичних ознак, притаманних групі правових систем, що знаходяться у межах певного простору та часу; виокремлено основні типологічні ознаки, які є методологічною основою типологізації сучасних правових систем світу та виявлення нового типу – міждержавної правової системи», а також «сформульовано поняття міждержавної правової системи як цілісної структурно впорядкованої за допомогою міжнародно-правових норм та інших правових засобів стійкої взаємодії суб'єктів міжнародного права, що забезпечує досягнення міжнародного правопорядку як необхідної передумови функціонування світової системи загалом та регіональних систем зокрема» [2, с. 12–13].

Важливим в аспекті нашого дослідження є положення колективної праці «Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток», в якій автори акцентують увагу на тому, що

«ми підійшли до такого етапу, коли можна аналізувати наявні факти вітчизняного правового життя з дещо інших, ніж раніше, позицій: не з формально юридичних, соціологічних, психологічних, а через призму національно-історичної, культурно-типологічної природи вітчизняного правового світу на користь пізнання конкретної цілісності і системності» [3, с. 7].

На думку зарубіжного науковця Тихомирова Ю., саме потреба дослідження права як цілісного явища була фактором появи терміна «правова система»: «Ще однією гранню в розумінні права є спроба поглибити уявлення про нього як єдине ціле за допомогою поняття "правова система"» [4, с. 24].

Не заперечуючи значення терміна «правова система» для подолання юридичного догматизму, відходу від нормативізму, Тіунова Л. Б. пов'язує виникнення цього поняття передусім з інтеграцією юридичного знання, стверджуючи, що правова система як поняття «виникло у теорії права в результаті інтеграції знання, тобто не аналізу єдиного сформованого явища, а синтезу різнопланових і різнохарактерних явищ, які під час взаємодії забезпечують певний загальносоціальний ефект, єдину мету (правове регулювання суспільних відносин) і тому розглядаються наукою як системне ціле» [5, с. 26].

Не зовсім чітко визначає поняття «правова система» Саїдов А. Х. (при цьому акцентуючи увагу на необхідності існування хоча б відносної єдності у поглядах на зміст цього поняття): «Категорія "правова система" вживається в юридичній науці в кількох значеннях. Звернемось до самого вузького поняття правової системи, коли під нею розуміють право певної держави і термінологічно вона позначається як "національна правова система"» [6, с. 117].

Одразу слід наголосити, що пов'язувати поняття «правові системи» з іменем Рене Давида не зовсім правильно. Його праця мовою оригіналу називається «*Les grands systemes de droit contemporains*» (зазначимо, що подібну назву має і праця Раймона Леже «*Les grands systemes de droit contemporains: une approche comparative*»). На теренах колишнього Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) вона відома як «Великі правові системи сучасності» (праця Раймона Леже також вітчизня-

ною наукою перекладається як «Великі правові системи сучасності: порівняльно-правовий підхід»), хоча перекладається з французької як «Великі системи сучасного права» (праця Леже Р. – «Великі системи сучасного права: порівняльний аспект»). Відмінність, на перший погляд, здавалася б невелика, але наголосимо: не права система, а *система права*.

Саме через такий переклад, як указує Нерсисянц В., значна кількість науковців почали інтерпретувати «систему права» і «правову систему» як різні за змістом поняття, розглядаючи їх як відповідно частину і ціле. Під «правовою системою» почали розуміти сукупність усіх правових явищ, у тому числі систему права. Окремі науковці почали говорити про «правову систему в широкому розумінні» (тобто у значенні «правової сім'ї»), яка об'єднує кілька «правових систем у вузькому розумінні» (тобто у значенні окремого національного права) [7, с. 449–450]. З наведеними словами правника важко не погодитись. До того ж, на нашу думку, як вказує аналіз розвитку цього напрямку радянської юриспруденції, це можна пояснити тим, що більш за все при перекладі «systemes de droit» як «систем права» виникла б неузгодженість із наявним у СРСР розумінні системи права як сукупності норм права, інститутів права і галузей права. Перекладаючи працю Бернхем В. «Introduction to the Law and Legal System of the United States», вказують на «Вступ до права і правової системи Сполучених Штатів», однак правильно перекладати як «Вступ до законодавчої та судової системи» (на крайній випадок – як «Вступ до законодавства та судової системи»). Наголосимо, *судової системи*, а не правової. Відтак, ні Бернхем В., ні Давид Р. не досліджували ніяких «правових систем». Ні про яку «правову систему» мова не йде у працях американського і французького дослідників. У правових культурах, які вони висвітлюють, відсутній цей юридичний термін.

Водночас слід зауважити, що термін «Legal System» використовував англійський правник Дж. Рац, назвавши власне монографічне дослідження «The Concept of a Legal System», що було опубліковане в 1970 р. Назву цієї праці можна перекласти як «Концепція правової системи» (точніше, так її і перекладали в СРСР і перекладають на пострадянському просторі). Якщо саме

так перекладати, то тоді необхідно зазначити, що у праці висвітлено «правову систему Остіна» (розділ 1), «теорію правової системи Кельзена» (розділ 5). Водночас європейська фахова правнича література не використовує терміни «Legal System» і «System of Law» як відповідники понять «правова система» і «система права». Натомість усталеним є термін «Legal System», однак у значенні права, системи права. Так, у праці «The Concept of a Legal System» Рац Дж. описує систему права як сукупність законів, які є нормами і законів, які не є нормами; розглядає її як систему норм. Вступ до вчення про системну природу права охоплює такі центральні проблеми аналітичної теорії, як: «що є критеріями для існування системи права?», «які закони формують цю систему?» і «чи існує структура, спільна для всіх систем права?» «Ми розмежовуємо існуючі системи права і ті, які або припинили своє існування (наприклад, римська система права), або ніколи взагалі не існували (наприклад, Платон пропонував право для ідеальної держави). Більше того, ми говоримо, що французька система права існує у Франції, але не існує в Бельгії або, що в Палестині сьогодення система права кардинально відрізняється від системи права, яка існувала 30 років тому. Однею з цілей теорії систем права є встановлення критеріїв для визначення істинності чи помилковості таких тверджень; їх ми назвемо «критерії існування» системи права» [8, с. 9].

«Рац Дж. стверджує, що «питаннями існування, ідентичності та структури значною мірою нехтували філософи права через одну серйозну помилку. Кельзен був першим, хто наполягав на неможливості пізнати природу права, якщо ми обмежимо свою увагу лише окремою нормою. Рац Дж. іде навіть далі і стверджує, що теорія системи права є передумовою будь-якого компетентного визначення права» – вказує Фітджеральд П. в анотації до праці «The Concept of a Legal System» [9, с. 2–25].

Не можна не акцентувати увагу і на тому, що у разі використання терміна «правова система» зарубіжні дослідники переважно мають на увазі право (ототожнюють право і правову систему), зокрема, це властиво таким правникам, як Ауманн Ф., Уотсон А., Хурст Дж. та ін. Фактично на це вказує і вітчизняний науковець Луць Л. А.: «У міжнародно-правовій літературі розповсюдженими

є два підходи до розуміння міжнародної правової системи: 1) її ототожнення з міжнародним правом, системою права, системою джерел міжнародного права; 2) її визначення як сукупності певних міжнародно-правових явищ. Це значною мірою пов'язано з тим, що аналіз міжнародно-правових явищ здійснюється не з позицій теорії міжнародного права, а з позицій теорії міжнародних відносин, а також з неузгодженістю поняттєвого апарату теорії міжнародного права та загальної теорії права» [2, с. 7].

У дорадянські часи російські правники не використовували термін «правова система». Поняття «система права» також не набуло широкого вжитку, хоча розглядались об'єктивне і природне право (Коркунов М. М.), об'єктивне і суб'єктивне право (Трубецкой Е. Н., Магазинер Я. М.), чисте і умовне право (Куніцин О.), публічне і цивільне (Муромцев С.), приватне і публічне (Трубецкой Е. Н.). Німецький юрист Пухта Г. Ф. розглядав право через систему прав і обов'язків, а французький – Дюгі Л. розрізняв публічне і приватне право.

До кінця 30-х – початку 40-х років ХХ ст. система права не стала предметом радянської юридичної науки. Більше того, заперечувався поділ права на приватне і публічне (хоча це і не дивно, зважаючи на те, що у 1922 р. у записці Курському Ленін писав: «Ми нічого «приватного» не визнаємо, для нас все у сфері господарювання є публічно-правовим, а не приватним. Тому необхідно розширювати застосування державного втручання у «приватно-правові» договори, застосовувати не *corpus juris romanum* до «цивільних правовідносин», а нашу революційну правосвідомість» [10, с. 42].

Зауважимо, як указує Лівшиць Р. З., в юридичній літературі структура права тривалий час розглядалася лише через нормативістське праворозуміння: оскільки право визначалося як система норм, то його структура розглядалася як структура законодавства – поділ права на галузі, інститути, норми. На думку цього правника, право слід розглядати не тільки і не стільки як систему норм, а як систему ідей, норм і реальних відносин, які відповідають принципам справедливості, рівності, свободи, відповідно структура права включає три елементи: ідеї, норми, суспільні відносини. Ця структура ґрунтується на трьох об'єктивних видах

правової матерії, вона їх охоплює. Серед цих трьох елементів немає основних і неосновних, першорядних і другорядних. Кожен елемент необхідний: за відсутності хоча б одного з них явище є не правом, а іншим суспільним феноменом [11, с. 113–114].

Висновки. Таким чином, аналіз джерел, предметом дослідження яких є правова система і *legal system*, дозволяє зробити висновок про те, що для юридичної науки загальновідомим є факт іманентності різним державам регулятивних особливостей забезпечення порядку у суспільстві. Подібність регулювання суспільних відносин дозволяє типологізувати національні системи права. Зарубіжні правники переважно уникають використання слова «правова система», а використовуючи, фактично отожднюють явище, що ним позначається, з іншим – позначуване терміном «право».

Список використаних джерел

1. Оніщенко Н. М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ. 2002. 41 с.
2. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загально-теоретична характеристика: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київ. 2005. 32 с.
3. Правові системи сучасності. Глобалізація. Демократизм. Розвиток / Журавський В. С. [та ін.]; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 296 с.
4. Тихомиров Ю. А. Закон и формирование гражданского общества. *Советское государство и право*. 1991. № 8. С. 24–32.
5. Тиунова Л. Б. О понятии правовой системы. *Правоведение*. 1985. № 1. С. 23–30.
6. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности / под ред. Туманова В. А. Москва: Юристъ, 2003. 448 с.
7. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства. Москва: ИНФРА•М, 1999. 542 с.
8. Raz. J. The Concept of a Legal System. Oxford: the Clarendon Press. 1970. 208 p.
9. Fitzoerald P. J. The The Concept of a Legal System. By J. Raz. Oxford: the Clarendon Press. 1970. 208 and (bibliography and index) 4 pp.

10. Вышинский А. Я. Вопросы теории государства и права. Изд. 2. Москва: Государственное изд-во юрид. лит., 1949. 18 с.

11. Лившиц Р. З. Теория права. Москва: Издательство БЕК, 1994. 224 с.

Кучук А. М.

«ПРАВОВАЯ СИСТЕМА» И «LEGAL SYSTEM» В ИССЛЕДОВАНИЯХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ УЧЕНЫХ

Статью посвящено исследованию соотношения явлений, обозначаемых терминами «правовая система» (на постсоветском пространстве) и «legal system» (в пределах западной правовой культуры). Акцентировано внимание на неправильности заключения о связанности возникновения термина «правовая система» с именем французского правоведа Давида Р. Сделано вывод, что зарубежные юристы преимущественно избегают употребления слова «legal system», а используя, фактически отождествляют явление, которое им обозначается, с другим – обозначаемое термином «право». Европейская профессиональная юридическая литература не использует термины «Legal System» и «System of Law» как соответствия понятий «правовая система» и «система права».

Ключевые слова: право, правовая система, система права, системность, советская юриспруденция.

Kuchuk A. M.

«LAW SYSTEM» AND «LEGAL SYSTEM» IN THE STUDIES OF DOMESTIC AND FOREIGN SCIENTISTS

The article is devoted to the study of correlation of the phenomena denoted with the terms “law system” (within the post soviet space) and “legal system” (within the boundaries of the western legal culture). Attention is paid to incorrectness of the conclusion as to agreement of the rise of the term “law system” with the name of the French lawyer Rene David. It is concluded that foreign lawyers mostly avoid the use of the term “legal system”, and using it, in fact, identify the phenomenon, marked with this term, with another phenomenon – marked with the term “law”. The European professional literature does not use terms “legal system” and “system of law” as the equivalent of the notions “law system” and “system of law”.

The analysis of sources, the subject of study of which is law system and the legal system, allows us to conclude that for legal science, the fact that various states have the regulatory features of ensuring order in society is well-known. The similarity of regulation of social relations allows us to typologize national systems of Law. Foreign lawyers mostly avoid using the word "legal system", but using them, actually identify the phenomenon that affects them, with the other - denoted by the term "right".

Key words: law, legal system, system of law, systemacy, soviet jurisprudence.

УДК 340.12

Литвинов О. М.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін,
Луганський державний університет внутрішніх
справ імені Е. О. Дідоренка, м. Северодонецьк, Україна

ПРАВО, КУЛЬТУРА І ПРАВОВА РЕАЛЬНІСТЬ: КРИТИЧНЕ РАЦІОНАЛЬНЕ МИСЛЕННЯ (КРИТИЧНИЙ РАЦІОНАЛІЗМ) ЯК УМОВА ВИЖИВАННЯ СУСПІЛЬСТВ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Стаття є конспективним викладенням і розвитком деяких методологічних положень загальної культурологічної концепції права, де критичне мислення як найбільш важливий для правознавства практичний аспект критичного раціоналізму тлумачиться в його рятівній ролі для суспільств. Головними перешкодами в становленні правових держав як суспільств, організованих на засадах рівних прав кожної людини, є архетипи минулого (культ сили, дихотомія «свій–чужий») та ірраціональна функціональна невідповідність сфер діяльності, що в ХХІ столітті стає вираженням злочинного, характерного для представників некреативних вторинних культур. Доведено, що критичне мислення є епістемологічним інструментом, що дозволяє долати обмеженість мислення і дій, спричинених архетипами минулого, що стає умовою виживання суспільств у сучасному світі.

Ключові слова: право, культура, правова реальність, філософія права, критичне мислення, критичний раціоналізм, суспільство, держава.

Постановка проблеми. Стаття є продовженням обґрунтування позиції автора, узагальнююче викладення [1] і подальший розвиток якої [2; 3] спирається насамперед на ідею критичного підходу до тлумачення права як феномена культури, де і поняття критики, і поняття культури корелюють з раціональністю як головною якістю людини, що принципово відрізняє її від інших істот. Такий підхід запропоновано визначати як культурологічний, оскільки він включає також елементи підходів діалектичного, герменевтичного, феноменологічного, методологічно об'єднуючи їх у дослідницькому плані навколо раціонального як стрижня культурного, перш за все, у правознавстві.

Актуальність теми обумовлюється необхідністю осмислення сучасних проблем країни, включаючи й правові, поглиблення яких у негативному напрямку показало недостатність апеляції лише до переважно економічного чи то політичного їх аспектів,

що і змусило використати термін «виживання». Але включення аспекту аксіологічного потребує онтологічного обґрунтування, що без звернення до культурно-цивілізаційних питань виявляється неможливим. Йдеться про сталі цінності, вироблені в умовах різних «способів буття людини», останнє ж визначається як «культура» [4, с. 6], звідси й визначальним тлумаченням зазначених проблем у правознавстві, насамперед у філософії права, стає культурологічне. Тому культура і право стають категоріями, що дозволяють на сьогодні як мінімум наблизитися до розуміння меж нормативності, що їх поєднує, та, з іншого боку, до порушення цих меж, оскільки правову реальність нашої країни характеризує як перше (поєднання), так і друге (порушення). Виходячи з цього, **метою** статті визначено критичний розгляд стану правової реальності з зазначеного кута зору як методологічної точки відліку дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо спиратися на ключові поняття, що обумовили також формулювання й самої проблеми, то за всього відомого розмаїття підходів до їх інтерпретації будемо спиратися на гранично зрозумілі їх інтерпретації, що межують з очевидністю, оскільки стрижнем позиції, запропонованої в цьому тексті, буде апеляція до раціональних структур свідомості, втілених насамперед у понятті розуму. Тоді право корелюється з нормативністю, порушення якої тягне за собою певні санкції, культура – з розумними діями людини за межами афектів, а правова реальність – з фактичним станом відповідної нормативності в культурі, включаючи й ідеальний його зріз. Перше, право спирається на праворозуміння, розроблене насамперед класичною думкою Нового часу від Гроція Г. до Канта І. та Гегеля Г. [1, с. 349–418], культура – на аристотелівську [5] (хоча точніше б було – аристотелівсько-цицеронівську) традицію з урахуванням думки Платона про якість душі [6, с. 232–239], де раціональне виокремлюється в суто людське на протигагу природному («натуральному»). Правова реальність, як поняття правознавства вже наших часів, повністю спирається на найбільш розвинуту на сьогодні філософсько-правову концепцію Максимова С. [7] з урахуванням критики, висловленої автором цих рядків [8; 9, с. 389–393]. Що стосується критичного раціоналізму, то тут, звичайно,

орієнтиром і методологічною опорою є праці Поппера К., насамперед його «Відкрите суспільство та його вороги» [10], а також вітчизняного логіка і методолога Тягла О., який зі своїми послідовниками розробляє концепцію критичного мислення [11], ігнорування якого у суспільствах «вторинних культур» і стає питанням їх виживання в сучасному світі [1, с. 108–133]. У загальному плані цих питань у своїх працях торкалися теоретики й філософи права та соціальні філософи Бандура О., Баумейстер А., Бистрицький Є., Вовк В., Гришук О., Данильян О., Дзьобань О., Калиновський Ю., Козюбра М., Костицький М., Пролесєв С., Рабінович П., Рабінович С., Сливка С., Тихомиров О., Шамрай В. та інші науковці, які також розкривали різні аспекти взаємообумовленості категорій, винесених як ключові в цій статті, включаючи й аспект методологічний. Але виокремлення критичного раціоналізму як необхідного методологічного фундаменту вирішення нагальних питань розвитку суспільства з акцентуацією його правової сфери обумовлює як новизну постановки проблеми, так і її **мету**: обґрунтування життєвої необхідності такого підходу в сучасних умовах обмеженості ресурсів планети та рецидивів примітивізованого мислення минулих часів через використання права як регулятивного інструментарію з виокремленням культурної складової життя суспільства. Попередні розвідки автора цих рядків для досягнення таким чином сформульованої мети є недостатніми, зважаючи на масштаб проблеми [12; 13], а тому їх можна розглядати як пропедевтичні.

Викладення основного змісту. Звичайні міркування стосовно раціональності як людської свідомості та відповідних дій водночас мають загальний зміст з поняттям здорового глузду – *common sense* – одного з засадничих понять філософії права Нового часу. Апеляція саме до цього періоду пояснюється насамперед тим, що основні поняття, що визначають сучасний конституціоналізм і що відбито в конституціях переважної кількості країн світу сьогодні, є досягненням філософсько-правової думки XVI – початку XX століть. Цьому ж часові належать і головні досягнення гносеологічної спрямованості, які, за всієї своєї суперечливості та навіть проголошених у другій половині XX століття кінця чи то кризи «проекту Модерну», залишаються головною опорою людського розуму в осягненні цього світу, що відбива-

ється, перш за все, в змісті освіти. Тому слід підкреслити й значення раціонального як такого, що є найкращим у підходах до вирішення нагальних питань буття людини в світі. Іншими словами, непересічні досягнення ХХ століття в розробці методологічного інструментарію наукових досліджень не перекреслюють досягнень минулого на кшталт того, що неймовірні успіхи математики не скасовують того, що зробили Евклід і Піфагор, а сучасні логічні системи – формальної логіки Аристотеля. Головний принцип критичного раціоналізму, термінологічно втілений його засновником як «фальсифікованість», означає можливість спростування якогось наукового положення чи то позиції (а не перекручення) і стосується теоретико-пізнавальної діяльності (Поппер використовує грецьку етимологічно-термінологічну основу для її визначення як епістемологію, а не більш звичну для нас латинську – як гносеологію). Наша інтерпретація такої критичної перевірки може здатися дещо спрощеною, але вона є достатньою для робіт з правовими і правознавчими текстами, зважаючи на загальний стан вітчизняної культури, включаючи її правовий аспект, де суто раціональна складова є досить серйозно пригніченою онтологічним та аксіологічним тиском культурно-історичної спадщини, обтяженої примітивізованими уявленнями, що спираються на архетипи східного ареалу культур, посилені тоталітарним минулим.

Виокремимо найвпливовіші: це культ сили, дихотомія «свій–чужий» та ірраціональна по суті функціональна невідповідність сфер діяльності. Для ХХІ століття кожен з цих архетипів є злочинно забарвленим, якщо в їхній оцінці спиратися на домінуючу (як мінімум офіційно) ідею прав людини та концепт правової держави. Зауважимо, що вказане обтяження є причиною зuboжіння цілих народів, найяскравішим прикладом у ХХ століття якого була Аргентина, а в ХХІ столітті, здається, на таке претендує вже наша країна, якщо спиратися на соціально-економічні показники останніх десятиліть. Аргентина на початку ХХ і в першій половині ХХ століття – одна з найбагатших країн світу з дуже високим рівнем життя населення та неймовірними ресурсними показниками. Але, як зазначає найвідоміший на сьогодні історик Фергюсон Н., «економічна історія Аргентини в ХХ сто-

літті – сумна притча про те, що вся сировина світу є безсилою перед лицем бездарності свого власника» [14, с. 124], а інфляційні процеси, які є феноменом «не тільки економічним, а й політичним» [14, с. 125], та стрімке зубожіння народу на тлі надзвичайного розшарування й зростання нерівності в суспільстві перетворили життя в цій «країні срібла» на «кошмар» [14, с. 130]. Таке становище та негативний в цілому напрям суспільно-політичних та економічних процесів значною мірою обумовлювався втратою раціональної складової в смисловому полі як владних структур, насамперед самої держави, так і повсякденного буття. Проте все це є досить далеким від нас і територіально, і в інших планах, а наводиться як приклад лише з причин надзвичайно значних збігів у смисловому наповненні життєвого світу, а також соціально-політичних процесів і у наших співвітчизників, що, на жаль, це далеке до нас наближує. Відверта жадібність і цинізм владних кіл, що є досить серйозно криміналізованими (відомий рівень корупції в Україні – лише один з показників цього, хоча й найважливіший), та безпорадність пропорційно безправного населення довела країну до межі економічного краху та територіальних й іміджевих утрат. Останні долаються надто повільно, причому головними інституціями, що протидіють громадянському суспільству, яке починає формуватися (надто болісно і з надзвичайними напругою та подіями), є самі ці владні структури, включаючи правоохоронні органи (зовнішнього чинника ми не торкаємося як очевидного, і такого, що знаходиться в предметному полі політології). Саме це й дозволило висловитися вище в контексті історичного шляху Аргентини в минулому столітті, де, як відомо, представники силових структур надто часто відігравали вирішальну роль у формуванні специфічної правової реальності, специфічність якої була, зокрема, в тому, що право тлумачилось і здійснювалось переважно як втілення сили без раціонального його обґрунтування.

Однією з головних причин наведеного прикладу занепаду країни, що колись мала гідні показники, була неможливість дієвої критики діяльності правлячих кіл з раціональних позицій. За таких умов втрачається та якість існування людини в світі, яка є творчою, оскільки критичне мислення відбувається як суто раціо-

налізований (у безпосередньому сенсі поняття *ratio* – розум) варіант творчого мислення взагалі. Наведені архетипи (культ сили, «свій–чужий», функціональна невідповідність дій) є принципово протилежними правовій організації життя суспільства, оскільки породжують, точніше відроджують, головний екзистенціал існування в ньому – страх. Право сили (а не сила права як рівних прав кожної людини) втілюється не тільки в можливості суто фізичного впливу та примушення, а має втілювати різноманітні, найважливішими з яких є сила влади. Йдеться про її використання в неправомірний спосіб для отримання особистих, групових чи то корпоративних переваг, включаючи й негласний продаж загальних (державних) повноважень, тобто корупцію. Історично це є притаманним стародавнім суспільствам, що в західному ареалі культур додалося протягом приблизно останніх п'ятисот років, коли на основі перегляду підмурків християнства його реформаторами було обґрунтовано світоглядні позиції, що стали фундаментом ідеї прав людини. Це те, що можна назвати принципами Реформації, які мали вирішальне значення на формування правосвідомості та самого права, і сформулювати їх, як: 1) принцип рівнодостоїнства; 2) принцип індивідуальної відповідальності; 3) принцип (культ) чесної праці [15, с. 733]. Епістемологічно ці принципи ґрунтуються на критичному ставленні до соціальних та моральних сфер буття та спираються на раціональне їх тлумачення, а звідси й відомі трансформації церковного життя, оскільки йдеться про Середньовіччя та перетворення в соціальній, політичній та економічній сферах життя суспільного. Критика як несприйняття нераціональності та критика як соціальна творчість змусила до перегляду погляду і на право, що відбулося, зокрема, в тому, що воно почало визначатися через поняття свободи, а не справедливості (що розумілася надто по-різному), як-то було до цих часів. Іншим результатом, значною мірою пов'язаним з Перикловою егалітарною правовою традицією, якщо за Поппером К. [10, с. 150], але й як проголошення рівності перед Богом у ап. Павла (Кол., 3:11), тобто під впливом християнства, було обґрунтування рівності всіх перед законом або рівності юридичної.

Наступний архетип соціальної взаємодії, що спирався на первісне сприйняття іншого за світоглядною формулою «свій–чужий», залишається характеристикою значної кількості країн, де ідея прав людини як рівних прав кожної людини не сприймається з якихось причин (наприклад, релігійних або ідеологічних, переважно тоталітаристського гатунку). Розкриті Бергсоном А. культурно-історичні підмурки світоглядного аспекту такої взаємодії пояснюються і з точки зору їх постійного існування та відновлення [16]. Відсутність критичної та обмеженість раціональної складової в процесах взаємодії в таких, у термінології видатного філософа, традиційних суспільствах пояснюється в логічному плані тяжінням до спрощення та примітивізації, в езістенціальному – тиском постійного страху перед тими, хто в соціальній ієрархії займає більш високі щаблі. Ми ж звернемо увагу, що навіть перші егалітарні в правовому сенсі спроби соціальної перебудови, як-то, наприклад, у левеллерів у Англії XVII століття [17], і наступні народні виступи аж до Майдану однією з вимог мали таку, що її можна інтерпретувати як критичне ставлення до тих, хто володарює. У політичному ж сенсі йдеться про свободу думки і слова – перші філософсько обгрунтовані ще Спінозою Б. невідчужувані права людини. Тут слід нагадати й підкреслити, що видатний філософ апелював саме до раціональних структур свідомості, тобто до розуму, наполягаючи на необхідності його вдосконалення саме для користі людей: «Оскільки нашою найкращою частиною є розум, то є безсумнівним, якщо ми дійсно маємо бажання шукати користі для себе, ми повинні більше за все намагатися його вдосконалити, наскільки це є можливим, бо саме в його вдосконаленні має бути наше найвище благо» [18, с. 64], – говорить Спіноза, причому неодноразово [19, с. 581]. Розум людини дозволяє також долати й протистояння людині іншій, що в правовому сенсі відбувається через наполягання на рівних правах кожної людини, що також у нього набуває стрижневого світоглядного значення для формування нового ставлення до права, а значить і для створення нової правової реальності через втілення такого ставлення до законів. Він доходить принципового висновку, що має значення для формування уявлень про права людини і про верховенство права і в

наступні часи: «Говорять також про «рівність» і «нерівність», тому що ті, кого поставлено для вирішення позовів, є зобов'язаними зовсім не зважати на особи, але вважати всіх рівними й захищати право кожного однаково: багатію не заздрити, до бідняка не ставитися з презирством» [18, с. 211]. Тут йдеться про майновий стан, але мається на увазі й інші соціальні характеристики людини, про що він говорить на багатьох сторінках своїх творів. Культурний розвиток людства в бік подолання примітивного протиставлення однієї людині іншій, маючи вже тривалу історію, продовжується й сьогодні і впливає на створення правової реальності вже нової якості, подолання ж постійного спротиву цьому процесові й потребує плекання того типу мислення, що спирається на головну відмінність людини від інших істот – розум, і отримало назву критичного мислення.

Тут є потрібним зауважити про те, що раціональне має серед своїх конотацій, тобто смислових значень, ще й таку, що її визначають як найкраще. Таким чином, критичне є прагненням кращого, відповідно протидія критичному є поверненням до некращого, неякісного, нарешті поганого тощо. Іншими словами, створення правової реальності не за принципами права як рівних прав кожної людини стає поверненням до того, що й ілюструють на сьогодні різним чином побудовані держави (включаючи й численні псевдоутворення, в тому числі нав'язані у вигляді реалізації імперських амбіцій та прикладів мислення категоріями минулого, зокрема, на теренах Грузії та України) як втілення суспільних прагнень і можливостей. До останнього, можливостей, додамо, що йдеться про всі, включаючи й інтелектуальні, або про те, що нераціональна організація суспільного життя, а значить зубожіння населення в тій чи іншій державі, значною мірою є й переважанням ірраціонального, інстинктивного, суто споживацького над раціональним, розумним як кращим і творчим. Таким чином, робимо логічний висновок, що право і створена тим чи іншим суспільством правова реальність стає й характеристикою рівня інтелектуального розвитку людей у цьому суспільстві: відсутність критичної маси, тобто раціонально мислячих людей, є причиною величезної кількості негараздів. Щодо першого, прагнень, то йдеться про елементарну редукцію сприй-

няття світу через намагання актуалізації минулого з причин його ідеалізації, як правило, перекрученої та міфологізованої. Інший, узагальнений, висновок, уже в межах суто філософії права як правознавства: для подолання таких станів у суспільствах державно організованих, право стає одним з найдієвіших інструментів подолання негативних процесів, а комплексність цієї проблеми (наприклад, значення освіти тощо) не перекреслює цей висновок (про значення права). Таким чином може бути подолано й культурна «вторинність» некреативних суспільств, що потребує кропіткої усвідомленої роботи, але це є темою окремого дослідження, що вже здійснюється, і саме в правознавчому напрямку [1, с. 578–676; 20; 21; 22].

Остання зазначена вище якість культурно-історичної спадщини як певна функціональна невідповідність сфер діяльності, що породжує ірраціональність самих дій, має – з відомою часткою умовності, оскільки вони є нерозривно пов'язаними – соціологічно-феноменологічний та формально-логічний аспекти. Перший виявляється в політико-правовій площині, якщо брати те, що нам є найближчим і найболючим, а саме нашу реальність соціальну: надто часто ми стаємо свідками чи то свідомої, чи то несвідомої якоїсь підміни смислів. Йдеться про вирішення, наприклад, політичних проблем в адміністративний спосіб, адміністративних проблем – у спосіб інший, скажімо, фінансово-економічний, економічних проблем – також у спосіб не економічний, як і правових – у спосіб не правовий, частіше за все політичний. Така еквілібрістика смислами має за мету або як результат (а частіше за все і перше, і друге) редуковані до елементарних матеріальних потреб інтереси, причому знову особисте, групове або корпоративне видається за загальне, тобто державне, і все це має часто-густо злочинне, переважно кримінальне забарвлення. Цій парадигмі існування підкорюються всі його сфери, включаючи й право, звичайно у вигляді законів, які таким чином сутнісно виходять за його межі (неправові закони, якщо за Кантом І.). Притаманна некреативним – вторинним – культурам ірраціональність виявляється і в логічних «зсувах смислів»: складні за визначенням соціальні проблеми намагаються вирішити в простий спосіб, що само по собі є логічною

помилкою. Редукування, як наслідок ірраціонального ставлення до світу, породжує нескінченну низку проблем, що постійно не вирішуються, створюючи ситуації, що їх історія культури вже вивела за свої межі в сферу злочинного. Щоб було більш зрозумілим, про що йдеться, наведемо приклад образного характеру: колись вбити та з'їсти свого ворога було проявом доблесті й заохочувалося спільнотою, але сьогодні – це кримінальний злочин. Таким же чином і багато інших діянь культура вивела за свої межі, означені дією права, однак не всі індивіди і суспільства організують свій правовий простір і час як правову реальність відповідно до них, цих меж, а продовжують практикувати таке поїдання собі подібних, але вже в іншій, символічній спосіб. Мається на увазі, перш за все, неправомірне використання результатів праці інших (у нас – пограбування основної маси населення його часткою, звичайно, владною чи то наближеною до влади) або те ганебне явище, що набуло масового характеру, – продаж владних повноважень, що має назву корупції, а для низки суспільств, включаючи й наше, є культурно-національною традицією [1, с. 199–230; 23]. Не випадково Монтеск'є Ш. називав це розкладанням принципів і гниттям [24, с. 259], для теми цієї розвідки є більш важливим за межами цієї емоційно забарвленої оцінки відзначити нераціональність, тобто ірраціональність таких дій, що і призводять до зазначеного видатним мислителем гниття. Додати можна те, що сприйняття таких діянь як нормальних на суспільному рівні дозволяє зробити логічний висновок про стан або якість таких суспільств як гнилих, якщо у термінології французького філософа і правознавця. Припинити ж таке гниття – моральне і правове – можливо лише за допомогою надання людському розуму можливості проявляти себе в найкращий, тобто критичний і творчий, тобто в раціональний спосіб. Останнє ж, як відомо ще з часів Сократа, є виразом єдності морального з інтелектуальним [25], а ця теза, звісно, значно посилює загальну позицію, висловлену в міркуваннях, що складають зміст цієї статті.

Висновки. Головним з вищевикладеного є таке.

1. Право як феномен культури є втіленням раціональності і створює правову реальність як суто людське організаційне вті-

лення єдності розуму та моралі, що в сучасному світі ґрунтується на ідеї рівних прав кожної людини. Можливість такого втілення забезпечується та підтримується відповідною можливістю забезпечення дієвості критичного раціонального мислення як вияву творчих інтенцій людини, що є формалізованим у праві на свободу думки.

2. Соціально-організаційне формування правової реальності як правової держави в некреативних суспільствах вторинних культур мають постійний спротив культурних архетипів минулого, головними з яких є культ сили, сприйняття соціальної взаємодії через дихотомію «свій–чужий» та ірраціональна функціональна невідповідність сфер діяльності, що в сучасних умовах є причиною криміналізації свідомості та має наслідком зубожіння основної маси населення таких суспільств.

3. Одним з дієвих шляхів подолання стану вторинності та рятування суспільств від соціально-економічних негараздів є культивування критичного мислення як стрижня критичного раціоналізму та втілення в праві ідей культурної традиції античного та християнського егалітаризму, що протистоїть примітивній редукції архетипів минулого, що спираються на ірраціоналізм і силу. Світоглядним вираженням такого втілення має бути перехід від екзистенціалу страху до свободи як реальне забезпечення невідчужуваних прав людини, сформульованих у філософії права Нового часу.

Список використаних джерел

1. Литвинов О. М. Право як феномен культури: спроба філософського осмислення. Луганськ: Янтар, 2014. 800 с.
2. Литвинов О. М. Право як феномен культури: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12: Філософія права. Харків: НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2016. 41 с.
3. Литвинов О. М. Про правовий оксюморон (логіко-герменевтичні роздумування щодо виразу «конфлікт культур»). *Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 1 (77). С. 11–18.
4. Феномен української культури: методологічні засади осмислення / [відп. ред. Шинкарук В., Бистрицький Є.]. Київ: Фенікс, 1996. 478 с.
5. Аристотель. О душе. Сочинения: в 4 т. Т. 1: [пер. с древнегреч.; общ. ред. Асмус В. Ф.]. Москва: Мысль, 1976. С. 369–450.

6. Платон. Государство. Сочинения: в 3-х т. Т. 3. Ч. 1.: [пер. с древнегреч.; под общ. ред. Лосева А. Ф. и Асмуса В. Ф.]. Москва: Мысль, 1971. С. 89–454.
7. Максимов С. И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Харьков: Право, 2002. 328 с.
8. Литвинов О. М. Щоб наблизити реальність правового суспільства (нотатки на сторінках дослідження про право як правову реальність). *Вісник Луганськ. академії внутр. справ МВС ім. 10-річчя незалежності України*. 2002. Вип. 3. С. 254–263.
9. Литвинов О. М. Право як феномен культури: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12: Філософія права. Луганськ: ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. 555 с. [Рукопис].
10. Поппер К. Р. Открытое общество и его враги: [пер. с англ. Садовского В. Н.]. Киев: Ника-Центр, 2005. 800 с.
11. Тягло А. В., Воропай Т. С. Критическое мышление: проблема мирового образования XXI века. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. 285 с.
12. Литвинов О. М. Щодо подолання примітивізму соціуму раціональністю мислення: методологічні зауваження проти позитивістів та вульгарних матеріалістів. *Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 3. С. 24–32.
13. Литвинов А. Н. О категориях культуры и категориях права: опыт критически-методологического размышления. *Философия права*. 2011. № 6 (49). С. 18–22.
14. Фергюсон Ниал. Восхождение денег: Финансовая история мира / [пер. с англ. Коляндра А., Файбисовича И.]. Москва: Изд-во АСТ: CORPUS, 2017. 451 с.
15. Литвинов О. М. Реформація. Велика українська юридична енциклопедія. Т. 2. Філософія права / редкол.: Максимов С. І. (голова) та ін. Харків: Право, 2017. С. 731–735.
16. Бергсон А. Два источника морали и религии / [пер. с фр., послесловие и примечания Гофмана А. Б.]. Москва: Канон, 1994. 384 с.
17. Ефимов И. М. Свергнутъ всякое иго. Повесть о Джоне Лилберне. Москва: Политиздат, 1977. 399 с.
18. Спиноза Б. Богословско-политический трактат. Избранные произведения в 2-х т. Т. II: [пер. с лат. Лопаткина М.]. Москва: Гос. изд-во полит. лит., 1957. С. 5–284.
19. Спиноза Б. Этика. Избранные произведения: в 2-х т. Т. I: [пер. с лат. Иванцова Н. А.]. Москва: Гос. изд-во полит. лит., 1957. С. 359–618.
20. Литвинов О. М. Народження негатив-патерналізму: щодо біди, що насувається на нашу країну, або про принципи навчання по-

українськи. *Вісник Дніпропетровськ. нац. ун-ту: Філософія. Соціологія. Політологія*. 2007. Вип. 15. С. 285–292.

21. Литвинов О. М. «Негатив-патерналізм» як характеристика державного ладу України: спроба культурологічно-правової діагностики. *Проблеми філософії права*. 2010–2011. Т. VIII–IX. С. 306–314.

22. Литвинов О. М. Освіта в Україні як соціокультурна фікція, або про системну деформацію культурних смислів. *Українська освіта у світовому часопросторі*: матеріали Другого міжнар. Конгресу. Київ: Укragenство інформації та друку «Рада», 2007. Кн. 1. С. 318–319.

23. Литвинов О. М. Корупція як культурна традиція: спроба філософсько-правового аналізу процесу криміналізації свідомості. *Вісник Луганськ. держ. ун-ту внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка*. Спец. випуск № 8: Проблеми вдосконалення законодавства про протидію відмиванню злочинних доходів і корупції (Донбаські правові читання). Луганськ, 2010. С. 181–191.

24. Монтескьє Ш. О духе законов. Избранные произведения. Москва: Гос. изд-во полит. лит., 1955. С. 159–734.

25. Платон. Апология Сократа. Собр. соч.: в 4-х т. Т. 1; [пер. с древнегреч. Соловьева М. С.; общ. ред. Лосева А. Ф. и др.; авт. вступит. статьи Лосев А. Ф.; примеч. Тахо-Годи А. А.]. Москва: Мысль, 1990. С. 70–96.

Литвинов А. Н.

ПРАВО, КУЛЬТУРА И ПРАВОВАЯ РЕАЛЬНОСТЬ: КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ (КРИТИЧЕСКИЙ РАЦИОНАЛИЗМ) КАК УСЛОВИЕ ВЫЖИВАНИЯ ОБЩЕСТВ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

Статья является конспективным изложением и развитием некоторых методологических положений общей культурологической концепции права, где критическое мышление, как наиболее важный для правоведения практический аспект критического рационализма, истолковывается в его спасительной роли для обществ. Главными препятствиями в становлении правовых государств как обществ, организованных на основаниях равных прав каждого человека, являются архетипы прошлого (культ силы, дихотомия «свой–чужой» и иррациональное функциональное несоответствие сфер деятельности), что в XXI столетии становится выражением преступного, характерного для представителей некреативных вторичных культур. Доказывается, что критическое мышление является эпистемологическим инструментом, который позволяет преодолевать ограниченность мышления и действий, обусловленных архетипами прошлого, что становится условием выживания обществ в современном мире.

Ключевые слова: право, культура, правовая реальность, философия права, критическое мышление, критический рационализм, общество, государство.

Lytvynov O. M.

LAW, CULTURE AND LEGAL REALITY: CRITICAL THINKING (CRITICAL RATIONALISM) AS A CONDITION FOR THE SURVIVAL OF SOCIETIES IN THE MODERN WORLD

The article is a summary and development of some methodological provisions of the general cultural concept of law, where critical thinking, as the most important practical aspect of critical rationalism for jurisprudence, is interpreted in its salutary role for societies. The main obstacles in the formation of legal states as societies organized on the basis of the equal rights of each person are the archetypes of the past (the cult of force, the dichotomy of "friend or foe" and the irrational functional inconsistency of spheres of activity), which in the 21st century becomes an expression of the criminal act typical for representatives of non-creative secondary cultures. An example of the political, legal and economic degradation of Argentina in the twentieth century is given as a possible parallel for modern Ukraine.

The author notes the special role of the principles of the Reformation (1. equality, 2. individual responsibility, 3. the cult of honest labor) for modern legal understanding and the formation of a legal reality based on the observance of human rights, which was the result of critical rational thinking and actions. He proves that critical thinking is an epistemological tool that allows one to overcome the limitation of thinking and actions caused by the archetypes of the past, which becomes a condition for the survival of societies in the modern world, since the law realizes the unity of morality and intellect (mind).

Key words: law, culture, legal reality, philosophy of law, critical thinking, critical rationalism, society.

УДК 343.84:(323.3+330.34)

Любич О. А.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри економіки та соціальних дисциплін,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

АЛЬТЕРНАТИВНІ ПОКАРАННЯ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ В ХІХ СТОЛІТТІ (СТВОРЕННЯ АРЕШТАНТСЬКИХ РОТ)

Дослідження присвячено розгляду основних етапів становлення системи кримінального покарання в призмі кримінального законодавства Російської імперії ХІХ ст.

Здійснено детальний аналіз визначень поняття альтернативних видів покарань у кримінальному праві Російської імперії в ХІХ столітті. Особливу увагу приділено аналізу і зіставленню альтернативних покарань, їх місця в ієрархії покарань, а також каральним складовим альтернативних покарань.

Розкрито особливості призначення і виконання кримінального покарання у вигляді направлення до виправних арештантських рот цивільного відомства в Російській імперії. Зазначено, що це було досить суворе покарання. Одночасно мало місце подібне його регулювання як у кримінальному, так і в кримінально-виконавчому законодавстві, що певним чином покращувало правові гарантії арештантів.

Ключові слова: покарання, кримінальна політика, види покарань, гуманізм кримінального покарання.

Актуальність теми дослідження. Сучасний напрямок розвитку пенітенціарної системи України передбачає широке використання альтернативних покарань. Політика у сфері призначення та виконання кримінальних покарань здійснюється за двома основними напрямками. По-перше, розширюється коло злочинів, за які накладають альтернативні покарання. По-друге, впроваджуються нові види покарань, не пов'язані з ізоляцією засудженого, та такі, що дають можливість йому бути корисним суспільству. Тема є актуальною тому, що історичний досвід минулого забезпечує можливість різноманітного наслідування ідей, думок, процесу діяльності соціальних інституцій тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка тюремного законодавства та окремі аспекти альтернативних видів покарань аналізувалися відомими дореволюційними фахівцями-тюрмознавцями: Александровським Ю. В., Альбіцьким О. та Ширгеном А., Мокринським С. П., Муравйовим М. В., Нікітиним В. М., Пасеком О. В., Піонтковським О. О., Тальбергом Д., Філіповим М. А. Певну цінність для дослідників становлять робо-

ти авторів, які мали багатий досвід практичної роботи в тюремному відомстві: Галкіна-Враського М. М., Гогеля С. К., Країнського Д. В., Лучинського Н. Ф., Саломона О. П., Фельдштейна Г. С., Шрейтерфельдта К. Особливої уваги заслуговує публікація в 1998 р. «Хрестоматії з історії пенітенціарної системи України», упорядкованої Радовим Г. О. та Різником І. І., де перший том (частини 1 і 2) присвячений періоду історії з 911 по 1917 рр.

Формулювання мети статті. Основна мета статті полягає в комплексному вивченні розвитку системи альтернативних видів покарань у Російській імперії ХІХ ст., з'ясування особливостей цього процесу на прикладі арештантських рот цивільного відомства. Для реалізації цієї мети поставлені такі завдання: визначити поняття системи альтернативних покарань у зазначений період, установ, пов'язаних з позбавленням волі; з'ясувати особливості розвитку арештантських рот цивільного відомства в ХІХ ст.; вивчити особливості функціонування арештантських рот цивільного відомства; вивчити умови утримання арештантів у арештантських ротах; розкрити організаційно-правові основи діяльності арештантських рот цивільного відомства в Російській імперії.

Виклад основного матеріалу. Ініціатива зі створення арештантських рот як альтернативи засланню на каторгу належала майбутньому російському імператору, великому князю Миколі Павловичу. За його пропозицією від 3 (15) червня 1823 року було затверджено «Положение для образования крепостных арестантов в крепостях Динабурге и Бобруйске в арестантские роты». Згідно з цим документом арештантські роти перебували у завідуванні фортечних командирів, а управлялись плац-майорами на правах батальйонних командирів. Адміністративний корпус складався за штатом з 4 офіцерів, фельдфебеля, 16 унтер-офіцерів, барабанщика, писаря, цирульника і 4 денщиків, які всі призначались з чинів корпусу внутрішньої варті. Загалом за час царювання Олександра І у різних місцевостях імперії було створено 22 фортечні арештантські роти, що поділялись на військово-арештантські, які комплектувались із засуджених злочинців і волющог військового відомства, і арештантські роти цивільного відомства. Після того як Микола Павлович став імператором кількість арештантських рот у Російській імперії значно зросла. 21 лютого 1834 р. було опубліковане нове «Поло-

жение об арестантских ротах Инженерного ведомства в крепостях». Цим положенням проголосили створення 43 арештантських рот військово-інженерного відомства. У 1838 році було вже 55 арештантських рот. До постійного складу цих рот належали: командир, 4 молодших офіцери, фельдфебель, 16 унтер-офіцерів і барабанщик; перемінний склад складався з арештантів, яких за штатним розрахунком мало бути по 120 осіб на кожну роту. Роти було поділено на відділення, в які арештанти підбирались згідно з «рівному приговору засудження»; офіцери, яких відправляли відбувати покарання у цих ротах, не становили винятку [1, с. 101]. Відповідно до зауважень очевидців тих подій зростання кількості арештантських рот у часи правління Миколи I пояснюється таким чином: «Возникновением своим эта карательная мера особенно была обязана жалобам местных начальств Сибири на неудовлетворительное положение ссылки ввиду огромного, постоянно увеличивавшегося количества ссылаемых» [1, с. 129]. Ці скарги привели до прагнення скасувати зовсім або дещо зменшити кількість людей, яких відправляли на заслання. Міністр внутрішніх справ гр. Блудов радив замінити заслання до Сибіру – арештантськими ротами. Уже в 1825 році кріпосних каторжних арештантів почали об'єднувати в роти з підпорядкуванням їх військовій дисципліні (Положення 26 вересня 1826 р.). У 1827 році подібні військові роти було поділено на роти інженерного і морського відомств, запропоновано облаштувати в губернських містах арештантські роти цивільного відомства, були сподівання, що завдяки цим заходам зменшаться витрати на пересилку арештантів до Сибіру та це допоможе розвитку губернських міст, завдяки безкоштовній підневільній праці арештантів.

Перші арештантські роти цивільного відомства було відкрито в Новгороді та Пскові. У 1828 році було вирішено усіх, хто отримав вирок «заслання», але був придатним для виконання робіт, утримувати в арештантських ротах. У 1830 р. було відкрито ще вісім рот, на українських землях вони були сформовані в Одесі, Києві, Херсоні, Миколаєві та Катеринославі.

В арештантські роти ув'язнювали: волоцюг, осіб, які отримали вирок до заслання за незначні правопорушення, не покарані «рукою ката», та за тяжкі злочини представників привілейованих

станів. У одній з таких арештантських рот відбував покарання майбутній письменник Достоєвський Ф. М. Своє перебування у ній він описав у книзі «Записки из мертвого дома». Термін утримання був визначеним тільки для волоцюг, інші засуджені вважались «всегдашними»; незважаючи на це, останні, після 10-річного ув'язнення переводились у розряд термінових на 5 років, а потім у військово-робітничі роти, непридатні до роботи залишались у ротах 10 років, а потім їх звільняли (наприклад: десятирічний термін перебування в арештантській роті українського поета Шевченка Т. Г.). Склад рот не обмежувався тільки військовими арештантами, а був дуже різноманітним, пояснюється це тим, що у суспільстві у той час домінували утилітарні погляди на працю засуджених. Причиною строкатості арештантських рот була відсутність будь-якої системи в групуванні осіб, які відбували покарання: поряд з дорослими і навіть людьми похилого віку утримувалися неповнолітні; поряд з кримінальними злочинцями працювали військовополонені. На арештантів розповсюджувалась військова дисципліна, їх використовували на громадських роботах: мощення вулиць, риття каналів, спорудження мостів і т. ін., за що отримували незначне винагородження.

У 1845 році було розроблено загальне положення про арештантські роти цивільного відомства відповідно до укладення про покарання: кримінальні та виправні. Автори укладення, залишивши військовий режим арештантських рот, зробили їх терміновими і надали їм значення вищого виправного покарання для осіб, не звільнених від тілесних покарань та заслання до Сибіру, для осіб привілейованих станів [2]. У 1849 році в Києві за ініціативою майора Тілло на ділянці землі площею 2 десятини (тепер бульвар Шевченка Т.) було збудовано велику трьохповерхову будівлю для арештантської роти, розрахованої на 600 чоловік. Туди саджали на строк до 20 років як засуджених до заслання до Сибіру за незначні правопорушення, так і тих, хто належав до привілейованих станів і отримував термін покарання за тяжкі злочини, а також волоцюги, засуджені на строк від 2 до 4 років. Там панувала сувора армійська дисципліна, арештантів використовували на зовнішніх (загальноміських) роботах – прокладання вулиць, риття траншей, будівництво мостів, оплата за виконану

роботу не передбачалась. З 1858 р. у зв'язку з надмірною кількістю засуджених у арештантських ротах знову почали застосовувати заслання до Сибіру. Арештантські роти цивільного відомства до 1863 р. були у віданні Головного управління шляхів сполучень і публічних будівель, а з 1864 р. були передані у підпорядкування губернаторам. У 1865 році кількість арештантських рот у Російській імперії досягла 32 [3, с. 416].

У 1867 р. арештантські роти інженерного відомства було замінено військово-виправними ротами, а цивільного з 1870 р. – виправними арештантськими відділеннями, без військової дисципліни, з роботами всередині тюрми, на термін покарання від 1 до 4 років, з оплатою праці з розрахунку 3/10 від заробленого. Арештанти київського відділення працювали в ткацькій, пошивній, слюсарській майстернях, у майстерні з виготовлення чобіт, у ковальні, що розташовувались на першому поверсі будівлі. Замовлення отримували як від державних установ, так і від приватних осіб усіх станів. У 1895 році, наприклад, на 50 ткацьких станках арештантами було виготовлено 182 тисячі аршинів полотна різних сортів для шиття форменого одягу для усіх тюрем Київської губернії и для відправки на Сахалін, а також 10 тисяч пар арештантських тувель. Зіткані в київській арештантській роті полотна за якістю не поступались фабричним. У пошивній майстерні виготовлявся одяг для вихованців Володимирівського кадетського корпусу, а також для нижніх чинів київської поліції та пожежної команди. Інші майстерні були невеликими, але незважаючи на це приносили непоганий прибуток. Частина арештантів була задіяна на господарських роботах: приготування їжі, прання білизни, ремонт одягу тощо. З великим бажанням арештанти працювали на так званих арештантських городах – орендованій відділенням міській землі площею 6,5 десятин, що була розташована на березу річки Либідь. За національністю засуджені арештантського відділення в 1897 році поділялись таким чином: українці – 205, росіяни – 35, євреї – 31, поляки – 9, татари – 9, цигани – 2, німці – 1. Враховуючи це, і відбувались тут часті бесіди зі священниками на моральні теми, а по святах читались лекції загальноосвітнього і релігійного характеру. Велика роль у цьому належала церкві Святих Бориса і Гліба, яка діяла на тре-

тому поверсі арештантського відділення, відома тоді під назвою «Комітетська», що була там відкрита ще у 1850 році майором Тілло за наказом київського генерал-губернатора Бібікова Д. Г. Тодішній київський митрополит Філарет надав усе необхідне для її облаштування: іконостас, богослужбові книги, декілька комплектів одягу для священиків і дияконів, дзвони, що належали раніше його домовій (хрестовій) церкві. Після відкриття та освячення церкви її перший староста й одночасно командир арештантських рот, майор Чернилевський-Сокол С. П., піклуючись про її майбутнє, домігся від керівництва дозволу про допуск до церкви під час богослужінь «вільних» людей, виключивши можливість їх спілкування із засудженими. Завдяки пожертвуванням киян стало можливим розширити згодом приміщення, замінити іконостас, облаштувати хори для розміщення там арештантів і встановити на церкві невеликий купол [3, с. 412].

Але навіть існування такого святого місця не могло вплинути на бажання місцевих мешканців позбутися арештантського відділення, що розташовувалось у середмісті Києва. Непримітна будівля, постійний сморід, що був наслідком відходів життєдіяльності та виробництва арештантів, які виливали прямо на вулицю (до підключення відділення у 1896 р. до міської каналізації), поява арештантів на вулицях для виконання робіт – все це не давало можливості розвиватися цій частині міста. Домовласники вимагали перенести арештантське відділення за межі міста, а на його місці відкрити комерційне училище або політехнічний інститут. Влада розглядала питання переведення арештантського відділення з Києва до Катеринослава, але рішення з цього питання так і не було прийняте [4]. Відповідно до кримінального укладення 1903 року виправним арештантським відділенням відповідав «виправний будинок». З тим, щоб зайняти роботою усіх арештантів, чисельність яких у різні роки коливалась від 303 до 600 чоловік, у 1906 році поряд з уже існуючим було побудовано нову трьохповерхову будівлю для розміщення у ньому майстерень. Обговорювалось питання будівництва цегляного заводу.

Незважаючи на досить вдалу комерційну діяльність відділення, скарбниця відпускала на утримання одного арештанта в середньому 5,36 коп. на добу, що було значно менше, ніж у тюремній

фортеці. Щоденно кожен арештант відділення отримував по 2,5 фунтів хліба, у м'ясні дні (неділя, вівторок, четвер) в обід – по 0,5 фунти яловичини в борщі, у понеділок і суботу – борщ, у середу і п'ятницю – пісний борщ, а на вечерю у всі дні тижня – невелику порцію каші з салом або соняшниковою олією. У дні постів їжа була ще скромнішою, а у святкові – покращеною. Для арештантів-євреїв працювала окрема кухня. Лікарні у відділенні не було. Хворих арештантів з незначними хворобами розміщували до окремої камери, що мала назву «околоток», а важкохворих відправляли до лікарні Лук'янівської тюремної фортеці або до Кирилівського богоугодного закладу [5, с. 54].

Згідно з фортечним положенням один конвоїр був на десять арештантів. Під час робіт конвоїри ставали навколо засуджених колом-ланцюгом. Фортечні арештантські роти інженерного відомства дуже часто ставали «академіями» професійних злочинців. Якщо солдат протягом року відбував покарання в арештантській роті, він вважався вже людиною пропащою, назавжди втраченою для військової служби. Між арештантами існували різні ступені ієрархії: були просто арештанти, були каторжники і архікаторжники. Щоб отримати останнє звання, потрібно було скоїти багато тяжких злочинів, винести всі види покарань, причому потрібно було належати до розряду «всегдашних» або безстрокових арештантів.

«Каторжна робота у фортецях» – поняття дуже страшне на папері, а насправді ж час перебування у фортеці вважався засудженими найкращим періодом перебування в неволі. Арештант непогано харчувався, мав власне ліжко, майже не залучався до виконання тяжких робіт. У непогоду і взимку арештантів не виводили на роботи, під час свят також, незважаючи на те, що у положенні про арештантські роти сказано, що для арештантів немає свят, але на практиці ця стаття була недійсною. По-перше, тому що у святкові дні ніякі роботи не виконувались взагалі, арештанти не були самостійними робітниками, а тільки допомагали вільнонайманім; і, по-друге, тому що потрібно ж було надавати відпочинок обер- і унтер-офіцерам, які служили при ротах і без присутності яких ніякі роботи не виконувались.

Дуже багато в арештантських ротах було «Іванів Непам'ятаючих». Це були різні злочинці, які після того, як їх арештували, поча-

ли прикидатись несповна розуму, волоцюгами, які нічого не пам'ятають. Цивільні суди зазвичай виносили вирок таким особам з перебуванням у арештантських ротах протягом визначеного терміну. Арештантів без пам'яті зараховувати під номерами: Іван Непам'ятаючий № 1, № 2 і т. ін. Непогано жилося арештантам у арештантських ротах. Ночами вони збирались у «клубах», тобто в окремих камерах, де грали в азартні ігри, пили спиртне, зрозуміло, під охороною підкуплених унтер-офіцерів або фельдфебелів. Унтер-офіцери арештантських рот не дуже прагнули сваритись із засудженими, тому що на кожному кроці могли отримати удар ножем. А до такого заходу арештанти часто прибігали, особливо напередодні завершення терміну перебування в ротах. Значна кількість засуджених спеціально скоювали нові злочини, як, наприклад, втечі або вбивства інших арештантів або унтер-офіцерів, для того, щоб термін перебування у фортеці було продовжено. Були і такі, які здійснювали убивства з метою бути засланими до Сибіру, у чому часто зізнавались. Щоб запобігти цьому, за наказом генерал-інспектора з інженерної частини, великого князя Михайла Павловича, було наказано приковувати таких злочинців довічно до тачки. Убивця з цією тачкою на ланцюзі працював, спав, ходив до лазні тощо. Зазвичай тачку приковували до ноги, а якщо убивця належав до касти архікаторжників, то йому ще й одягали кайдани на руки. Потрібно зазначити, що караульним було наказано заряджати зброю бойовими патронами у присутності арештантів перед супроводом їх на роботи. Після закінчення терміну перебування в арештантській роті засуджених, які зарекомендували себе з позитивного боку в очах адміністрації, переводили до військово-робочих рот інженерного відомства [6, с. 436].

Між тим офіцери, які служили в арештантських ротах, вважались на найнижчому щаблі військової ієрархії, навіть нижче офіцерів повітових інвалідних команд. Їм присвоєні були чорні мундири, без «витушки», зі срібними еполетами. Кожного зобов'язали у будь-якій формі носити з собою палицю. Незважаючи на те, що вони щоденно перебували в середовищі арештантів і часто ризикували своїм життям, начальство цих офіцерів ніколи не нагороджувало і з великим незадоволенням присвоювало більш високі чини. Офіцер, який за сімейними або іншими обставинами, влаш-

товувався на службу в арештантські роти, дуже часто, в якому чині розпочинав виконувати свої обов'язки, в такому і виходив на пенсію. Охочих служити в арештантських ротах з кожним роком ставало все менше. Щоб виправити ситуацію, було видано царський наказ, згідно з яким для офіцерів арештантських рот було встановлено лінію присвоєння наступного чину.

Перед початком Кримської війни у військових портах Севастополя і Миколаєва було 20 арештантських рот Морського відомства з номерами від 11 до 30-го, які підкорялись «Инспектору ластовых команд, рабочих экипажей и арештантских рот» контр-адміралу Метліну Н. Ф. У першій обороні Севастополя 1854–1855 рр. брали участь 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30 арештантські роти Севастопольського військового порту. Ними командували поручник Бондаренко А. С., штабс-капітан Пономарьов, штабс-капітан Коростильов Е. С., капітан Захаров, поручник Александров О., штабс-капітан Данилович С. І., поручник Петров, поручник Тарасов С. П., поручник Шеін В. О., капітан Андрузський Я. М., поручник Зайцев М. М., поручник Єрмоленко. Усього у цих ротах на початок першої оборони Севастополя перебувало 2 300 арештантів. На початку першої оборони арештантів морських рот почали масово використовувати під час будівництва укріплень, доставки боєприпасів на батареї, а також на роботах, пов'язаних з похованням загиблих. Потім поступово арештантів почали все частіше залучати до участі в безпосередніх бойових діях. До кінця першої оборони Севастополя в морських арештантських ротах, що перебували у місті, залишилось 70 офіцерів, 161 унтер-офіцер і солдат, та 1 026 арештантів. Крім них, у тилу для фронту працювали арештантські роти цивільного відомства, такі, наприклад, як Херсонська і Катеринославська, створені ще в 1834 році для будівництва набережної в місті Херсон. По закінченню Кримської війни, у кінці 1856 року, увесь особовий склад Севастопольських морських арештантських рот було амністовано і звільнено з військової служби з наступним наданням державної допомоги у виборі місця проживання і роботи [6, с. 500]. Під час ліберальних реформ Олександра II із заборотою тілесних покарань на флоті (у 1863 р.) арештантські роти Морського відомства були перетворені на військово-виправні роти, які, у свою чергу, у

1879 році було перейменовано у дисциплінарні батальйони, в яких могли утримуватись тільки військовослужбовці [7].

Висновки. Проведене історичне дослідження розвитку альтернативних покарань у Російській імперії у дореформений період дозволяє зробити певні висновки. У першій половині XIX ст. досить чітко було сформульовано основні правові положення, направлені на запровадження альтернативних видів покарань, пов'язаних з позбавленням волі. Ці установи одночасно використовували для послаблення навантаження на місця заслання (Сибір, Кавказ, Далекий Схід). Крім тюремного замку, держава використовувала військові поселення для осіб, яких засудили до заслання на каторгу, а також острожні тюрми – для осіб, які були засуджені до ув'язнення в арештантських ротах цивільного відомства. На певному етапі лібералізації пенітенціарної системи Російської імперії арештантські роти почали сприймати як надсуворе покарання для цивільних. Їх почали використовувати тільки для військових злочинців.

Список використаних джерел

1. Матеріали по вопросу о преобразовании тюремной части в России. Санкт-Петербург, 1865. 340 с.
2. Повне зібрання законів Російської імперії. Зак. № 19285. Санкт-Петербург, 1830.
3. Фойницкий И. Я. Тюремная реформа и тюремноеведение. *На досуге*: сб. юрид. ст. и исслед. с 1870 г.: в 2 т. Т. 1. Санкт-Петербург, 1898. С. 415–432.
4. Державний архів Полтавської області. Ф. 31. Оп. 1. Спр. 7, 123, 160, 162, 163; Галкин М. Н. Матеріали к изучению тюремного вопроса. Санкт-Петербург: Гос. тип., 1868. 168 с.
5. Общая тюремная инструкция. Петроград: Тип. Петрогр. тюрьмы, 1916. 84 с.
6. Ядринцев Н. М. Русская община в тюрьме и ссылке. Санкт-Петербург: Тип. Моригеровского А., 1872. 720 с.
7. Пругавин А. С. Монастырские тюрьмы. *Право*. 1903. № 7. С. 433–445; № 14. С. 1018–1027; № 15. С. 1085–1091.

Любич А. А.

АЛЬТЕРНАТИВНЫЕ НАКАЗАНИЯ В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В XIX ВЕКЕ (СОЗДАНИЕ АРЕСТАНТСКИХ РОТ)

Исследование посвящено рассмотрению основных этапов становления системы уголовного наказания в призма уголовного законодательства Российской империи XIX в.

Сделан детальный анализ определений понятия альтернативных видов наказаний в уголовном праве Российской империи в XIX веке. Особое внимание уделяется анализу и сопоставлению альтернативных наказаний, их месту в иерархии наказаний, а также карательным составляющим альтернативных наказаний.

Раскрыто особенности назначения и исполнения уголовного наказания в виде отдачи в исправительные арестантские роты гражданского ведомства в Российской империи. Отмечено, что это было довольно суровое наказание. Одновременно имело место подробное его регулирование как в уголовном, так и уголовно-исполнительном законодательстве, что определенным образом усиливало правовые гарантии арестантов.

Ключевые слова: наказание, уголовная политика, виды наказания, гуманизм уголовного наказания.

Lyubych O. A.

ALTERNATIVE PENALTIES IN THE RUSSIAN EMPIRE IN 19 TH CENTURE

Research is devoted to the consideration of the basic stages of formation of criminal punishment system in terms of the criminal legislation of the Russian empire in 19 th century.

In the article the authors conduct a thorough analysis of the definitions of alternative types of punishments in the criminal law of the Russian empire in 19 th century. Special attention is paid to the analysis and comparison of alternative sentences, their place in the hierarchy of penalties, and punitive components of alternative punishments.

The article describes the features of the destination and the execution of criminal penalties in the form of return to the penitentiary convict companies of civil authorities in the Russian Empire. It is noted that it was quite a severe punishment. At the same time there has been a detailed its suspension control ing both in the criminal and criminal-executive legislation, which in certain ways strengthened legal guarantees prisoners.

The reduction of the period of incarceration and early release from the convict labor gangs of civil authorities were a common practice for these places of detention, provided by a number of legal acts: the decree of 1834 "On determining the period of stay the vagrants in convict labor gangs of civil authorities in Novorossiysk region", 22 October 1836: "On the age of criminals, awarded, instead of referring to the settlement, to return in the military service", the regulation on 15 August 1845 "On the correctional convict labor gangs of civil authorities, decrees April 17, 1863 "On some changes in the present system of criminal and correction penalties", October 19, 1863.

The decision was made by the head of the department and submitted to the trustees committees for final decision. The reduction of the prison term used as an exceptional measure to reduce the contingent of places of detention.

Key words: punishment, criminal policy, punishment types, humanism of criminal punishment, criminal and executive legislation.

УДК 376

Педорич А. В.,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ДРУГИЙ ШАНС

У статті представлено варіанти вирішення проблем, що пов'язані з соціальною адаптацією неповнолітніх, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі і стосовно яких застосовується пенітенціарна пробація. Розглянуто особливості підготовки майбутніх працівників органу пробації до виконання завдань пенітенціарної пробації. Вказано на необхідність створення сприятливого соціального середовища, проведення соціально-виховної роботи з урахуванням потреб засуджених та ризиків вчинення ними повторних правопорушень. Звернено увагу на взаємодію державних інституцій та громадськості, волонтерів з метою розширення сфери впливу на неповнолітніх та формування ціннісного ставлення до життєвих перспектив, формування позитивної соціальної спрямованості, нейтралізації негативних особистісних утворень, спонукання до дій, що не суперечать соціально схвалюваним нормам.

Ключові слова: пенітенціарна пробація, підготовка персоналу органу пробації, взаємодія державних інституцій та громадськості, соціальна адаптація, неповнолітні правопорушники.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні відбувається реформування ДПТС України (ДКВС України). Один із напрямків реформування – це гуманізація кримінального та кримінально-виконавчого законодавства та, як наслідок – відхід від колективної системи тримання засуджених та зменшення пенітенціарних установ.

Яскравим історичним прикладом є радянська держава 20–30-х років, коли проблеми неповнолітніх правопорушників вирішувались через перевиховання, а саме через вирішення колективних завдань, які об'єднували комунарів (неповнолітніх вихованців-правопорушників) та формували довіру до неповнолітнього і його особисту відповідальність (педагогічна діяльність Макаренко А. С.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій та досліджень, в яких розглядаються питання, що торкаються особливостей перебування неповнолітніх в установах виконання покарань, показав, що в них переважно висвітлюється: а) зміст завдань та функцій, що покладаються на орган пробації (Богатирьова О., Степанюк А., Яковець І. та ін.); б) реалізація соціально-реабілітаційних програм корекції поведінки суб'єктів

пробації (Мірошниченко О.); в) соціально-психологічні аспекти діяльності служби пробації (Максимова Н.); г) соціально-психологічні аспекти оптимізації навчально-виховного процесу в закладах освіти при виховних колоніях для неповнолітніх (Калашник Н., Максимова Н., Янчук О.); д) умови соціально-психологічної підготовки до звільнення неповнолітніх засуджених (Низовець О.); е) пенітенціарна пробація в системі соціальної адаптації неповнолітніх (Третяк О. С., Чебоненко С. О., Стеценко І. М.) тощо [12].

Однак питання, що стосуються психолого-педагогічного аспекту необхідності чи можливості заміни ув'язнення неповнолітніх роботою органу пробації залишаються недостатньо розробленими.

Мета статті полягає у розкритті психолого-педагогічного аспекту заміни покарання ув'язненням іншим видом покарання під час реалізації положень Закону «Про пробацію» в частині неповнолітніх засуджених.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі статтею 12 Закону України «Про пробацію» [9] пробація щодо неповнолітніх спрямована на забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків. Стаття 13 цього Закону передбачає мету діяльності персоналу органу пробації «виправлення засуджених».

У цій статті є прагнення розкрити тему психолого-педагогічного аспекту ув'язнення неповнолітнього засудженого. А особливо вплив ув'язнення як покарання на неповнолітнього засудженого.

Якщо розглянути історію покарань, то історичний прогрес кримінального законодавства, хочемо ми цього чи ні, полягає у гуманізації ставлення до засудженого. У ретроспективі – послідовно – це виглядає таким чином:

- відмова від кваліфікованих (жорстоких) видів смертної кари, калічницьких та інших тілесних покарань, каторжних робіт;
- значне витіснення тюремного ув'язнення штрафом та іншими майновими покараннями, обов'язковими роботами;
- введення пробації, інших видів так званого умовного покарання;
- вилучення неповнолітніх зі сфери загального кримінального права;

– загальна заборона смертної кари і будь-яких покарань, які можуть завдати фізичних страждань або принизити людську гідність;

– все більш широкий спектр покарань, альтернативних позбавленню волі;

– трансформація окремих видів покарань в інші примусові заходи, які не є покаранням [14].

Основний постулат концепції нового соціального захисту сформульовано у такому вигляді: «Настільки мало покарання, наскільки це необхідно, настільки багато соціальної допомоги, наскільки це можливо» [14].

З точки зору гуманістичного підходу до неповнолітнього ув'язненого (якщо можна дати покарання без ув'язнення), то краще без ув'язнення. Адже пробаційні заходи направлені не на відплату держави щодо правопорушників «око за око», а на «...профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості...» [9]. Створення необхідної системи пробації дозволить отримати позитивні зміни неповнолітніх.

Завдання держави – це виховання гармонійно розвиненого, високоосвіченого, соціально активного й національно свідомого громадянина, наділеного глибокою громадською відповідальністю та громадянським духом.

Суспільство живе надією, що відбувши покарання, в їх ряди повернеться робітник, правослухняна людина, але замість очікуваного «виправленого», як правило, приходять агресивна, жорстока, озлоблена особистість, яка навряд чи знайде своє місце у суспільстві [4].

Розглянемо фактори, що стимулюють переосмислення психолого-педагогічної парадигми відбування покарання неповнолітніми засудженими.

Перший фактор, що впливає на зміну парадигми роботи з неповнолітніми засудженими – це напрями реформування ДКВС, що проводить Міністерство юстиції України.

А одним із напрямів реформування ДКВС – це відхід від колективної системи тримання та зменшення пенітенціарних установ. Для таких дій є три складові: менеджмент, приватність та насилля між засудженими.

На особистість людини в умовах соціальної ізоляції впливають різні психогенні чинники, які призводять до невротичних реакцій, суїцидальних спроб, психічних розладів і т. ін. Тюремне ув'язнення часто призводить до незворотних змін у психіці. Існує 7 груп чинників, які впливають на психіку людини в екстремальних умовах: а) групова ізоляція; б) монотонність; в) зміна сприйняття просторової структури; г) самотність; д) інформаційна виснаженість; е) загроза для життя і здоров'я; є) десинхронізація ритмів сну і неспання [2].

Одним із прикладів екстремальних умов можна вважати перебування в місцях позбавлення волі. Першим фактором, що впливає на психіку засудженого, є групова ізоляція. Ув'язнений знаходиться у відносно невеликому колективі таких же «страждальців», як і він сам. Вони постійно змушені спілкуватися один з одним. Групова ізоляція супроводжується постійною публічністю і неможливістю усамітнитися, тому через деякий час після потрапляння до в'язниці в людини розвивається стан, який Амурдсен Р. назвав «експедиційним сказом», а Хейердал Т. – «гострим експедиціонізмом». Останній дав такий опис: «Це психологічний стан, коли найпоступливіша людина бурчить, сердиться, злиться, нарешті розлючується, тому що їй поле зору поступово звужується настільки, що вона бачить лише недоліки своїх товаришів, а їхні переваги вже не сприймаються» [10].

Другим важливим психогенним фактором перебування в місцях позбавлення волі є монотонність, яка веде до сенсорної депривації. У звичайних умовах на всі органи чуття людини впливає безліч подразників. У місцях позбавлення волі у більшості ув'язнених відбувається формування почуття втрати зв'язку з реальністю, дні здаються одноманітними і схожими один на одного. Кількість нових осіб, нових відомостей, взагалі будь-якої нової інформації сильно обмежена.

Третім важливим фактором, що впливає на в'язнів, є зміна сприйняття просторової структури. Кількість об'єктів навколо ув'язненого обмежена. У багатьох з них, особливо тих, які довгий час перебували в закритому приміщенні (тюремний режим або слідчий ізолятор), з'являється навіть страх виходу з камери – фобія відкритого простору. Подібні просторові обмеження формують у засуджених або апатію, або підвищену агресивність. Це призводить

до астенії, м'язової слабкості, нездатності докладати які б то не було вольові зусилля навіть в особливо значущих ситуаціях.

Резюмуючи викладене вище, можна стверджувати, що всі ці фактори деформують особистість ув'язненого. Сприйняття офіційної влади як жорстокої, караючої, яка позбавляє свободи, а влади неформальних лідерів середовища засуджених як агресивної і загрозливою фізичному існуванню накладається на абсолютну відсутність будь-яких владних повноважень у самого ув'язненого. При видимій, зовнішній покірності засуджений прагне уникнути будь-якої уваги з боку влади – не тільки міліції, а й соціальної служби, служби зайнятості і т. ін. Формується те, що можна назвати недовірою до влади.

Крім деформації особистості ув'язнених, сукупна дія перерахованих вище факторів призводить до розвитку психогенних станів. Психогенні стани, за визначенням Новикова Г. І., – це тимчасово притаманні патологічні нервово-психічні розлади, що виникають у відповідь на надмірний для цієї особистості психотравмуючий вплив, у клінічній картині яких превалюють ті чи інші психопатологічні комплекси симптомів [2].

Таким чином, для ув'язнених властивий вияв широкого спектра реакцій в умовах перебування в ізоляції – від астенічних, депресивних до афективних, бурхливих. Всі вони розвиваються на тлі дуже обмеженої рухової активності, скупченості і постійної публічності, тому наслідки цих реакцій можуть бути непередбачуваними не тільки для персоналу пенітенціарної установи, а й для самого ув'язненого.

Отже, завдання психолого-педагогічної парадигми стосовно неповнолітніх, які оступились – це знайти дієвий механізм запобіганню злочинів серед неповнолітніх, реагування на злочин у вигляді певного покарання та нівелювання негативу, що супроводжує неповнолітнього через ув'язнення.

Нині Державною кримінально-виконавчою службою України вже розроблено дві пробачійні програми корекції агресивної поведінки для неповнолітніх правопорушників (для хлопчиків і дівчат), методику оцінки ризиків і потреб неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, та методику ведення випадку (кейс-менеджменту) щодо цієї категорії правопорушників (складання індивідуального плану на підставі соціальних потреб пра-

вопорушника й періодична оцінка досягнених результатів з необхідною корекцією).

Тенденція до зменшення кількості неповнолітніх засуджених спостерігається вже не перший рік.

Наприклад, на кінець 2008 року в 10 колоніях для неповнолітніх (9 для хлопчиків та 1 для дівчаток) відбувало покарання майже 1800 засуджених українських підлітків. Ще 1000 – за графами в слідчих ізоляторах.

Більше половини засуджених підлітків – віком від 14 до 17 років. Третина відбуває строк за крадіжки, третина – за розбій і пограбування, 13 % молодих в'язнів засуджені за умисні вбивства.

«Майже 70 % засуджених вели асоціальний спосіб життя. 24 % не працювали і не вчилися. 22 % – сироти. Ці діти не мали батьківського піклування, турботи, впливу. Їх виховувала вулиця, вона ж на них і впливала, через це вони є нині такими. Багато про що говорить те, що 50–70 осіб щорічно до нас приходять неграмотними, які не вміють писати та читати». Такі цифри наводить перший заступник голови Державного департаменту України з питань виконання покарань Микола Ільтяй [5].

На 2008 рік із 1800 неповнолітніх, засуджених в Україні, – 116 дівчата. За словами заступника начальника Мелітопольської колонії для неповнолітніх правопорушниць Олени Христофорової, нині кількість засуджених скоротилася вдвічі в порівнянні з минулими роками. Проте зросла кількість тих, хто відбуває покарання за тяжкі злочини [5].

«Якщо в 2001 році за вбивство відбувало покарання 2–3 особи, то, на жаль, сьогодні – 14. А за особливо тяжкі злочини – 50 % від усіх вихованців. 82 % дівчат – з неблагополучних сімей. Я думаю, що чисельність у наших закладах зменшилась тому, що новий Кримінальний кодекс 2001 р. ввів нові альтернативні види покарання, не пов'язані з позбавленням волі» [5].

Станом на 1 січня 2016 року до завершення строку покарання було звільнено 176 засуджених неповнолітніх. З них умовно-достроково було звільнено 175 неповнолітніх, одна особа була звільнена за амністією – за даними ДПТС України.

Зазначимо, що за даними пенітенціарної служби у попередній період, станом на 1 січня 2015 року у виховних колоніях України до завершення строку покарання було звільнено 450 осіб, з

яких понад сотні неповнолітніх вийшли з виховних колоній за амністією [13].

52 % неповнолітніх правопорушників, яким суд виніс покарання у вигляді позбавлення волі, виростали у неблагополучних або неповних родинах, з низькими статками. 21 % – сироти. Проте є випадки, коли на хибний шлях стають діти з цілком нормальних, на перший погляд, родин, – зазначає дитячий тюремний психолог Ігор Марцинківський. Як правило, гіперактивні діти і діти, обділені батьківською турботою, з дефіцитом уваги до них. На думку психолога, таких дітлахів в Україні щонайменше 50 тисяч. «За іншими викладками, таких дітей може бути й 150 тисяч. Це є фон, з якого дуже часто виходить дитяча злочинність і з ним потрібно щось робити ще й за межами виправних установ. Доки дитина нічого не скоїла, суспільство чекає, поки вона щось скоїть. Це є спеціальна психотерапія», – каже Марцинківський [5].

На сьогодні у сфері ДКВС функціонує шість виховних колоній для неповнолітніх: Кременчуцька виховна колонія, Дубенська виховна колонія, Прилуцька виховна колонія; Мелітопольська виховна колонія; Ковельська виховна колонія; Курязька виховна колонія ім. А. С. Макаренка.

Станом на 1 вересня 2016 року в них утримувалось 316 осіб. Із шести установ для неповнолітніх тільки Мелітопольська виховна колонія призначена для утримання жінок [15; 16].

16.02.2017 року в Києві відкрили Центр ювенальної пробації. Тут неповнолітні, які отримали умовні строки, зможуть пройти через спеціальні програми, які допоможуть їм більше не мати проблем із законом. Цей центр став першим, запущеним у рамках державної програми розвитку системи пробації, яка стала реальністю після прийняття Закону про пробацію.

«Наше спільне з партнерами завдання – через ювенальну пробацію показати, що кожна людина має право на другий шанс. І що кожна людина може повернутися до нормального життя. Це стосується як неповнолітніх, так і дорослих», – зазначив Міністр юстиції Павло Петренко [7].

За його словами, головне завдання роботи Міністерства юстиції в цьому напрямку – максимальне охоплення пробаційними програмами всіх неповнолітніх та зміна філософії застосування покарань, коли ув'язнення застосовуватиметься лише як крайній захід [7].

«З досвіду роботи таких центрів ми бачимо, що серед дітей, які пройшли через пробаційні програми, повторно вчинили злочини лише 2 % неповнолітніх. Це прекрасний результат», – наголосив Міністр юстиції [7].

Він також зауважив, що суспільство має давати шанс на виправлення кожній людині. «Немає чужих дітей. Кожна дитина, яка потрапила в скрутне становище, потребує елементарного спілкування й уваги. Ця увага є набагато кращою мотивацією не вчиняти злочини в майбутньому, ніж покарання у вигляді ув'язнення. Прийнятий закон дає можливість застосовувати пробацію до всіх без винятку злочинів. Нині ми застосовуємо пробацію до тих осіб, які не відбувають покарання в колоніях. Це дрібні злочини та злочини середньої тяжкості. Але ті діти, які нині перебувають в колоніях навіть за тяжкі злочини, так само мають право на пробацію, на спілкування і на другий шанс», – заявив Павло Петренко [7].

При цьому він зауважив, що перед країною стоїть масштабне завдання розвитку пробаційних програм не лише для неповнолітніх, а й для дорослих [7].

Проекти стартували в 2011 році за підтримки канадських партнерів. Поглянувши на статистику за ці п'ять років, ми можемо констатувати, що кількість неповнолітніх, засуджених за кримінальні правопорушення, скоротилася на 52 %. На обліку в кримінально-виконавчих інспекціях на початок 2011 року перебувало понад 4 тис. неповнолітніх, вироки яких не пов'язані з відбуванням покарання за ґратами. На сьогодні ця цифра скоротилася до 1800 чоловік», – зазначила перший заступник Міністра юстиції. На її переконання, неповнолітні – це саме та група осіб, яка швидко реагує на пробаційні програми [1].

«В Україні дуже ефективно працюють 2 центри пробації неповнолітніх у Мелітополі та Івано-Франківську. Для прикладу: в Мелітополі через програму вже пройшли більше 90 неповнолітніх, які мали проблеми з законом. З них лише 1 повторно скоїв якийсь правопорушення», – зазначила перший заступник Міністра юстиції. Вона також повідомила, що нині Мін'юст разом з представниками Проекту працюють над тим, щоб запустити схожі центри в Запоріжжі та Львові [8].

Метою реалізації пробаційних програм, що входять до складу системи ресоціалізації, є запобігання рецидиву правопорушень підлітків, а отже, насамперед, забезпечення їх працевлаштування та навчання. Органи пробації сприяють залученню неповнолітніх до навчання та здобуттю ними повної загальної середньої освіти. Крім цього, необхідне створення сприятливого соціального середовища, тому виховна робота щодо неповнолітніх може проводитися із залученням батьків (або їх законних представників), а в разі неможливості – залучення наставників.

Висновки. Пенітенціарна пробація може виступати як шанс підвищення ефективності системи соціальної адаптації неповнолітніх, які звільнюються в Україні завдяки взаємодії органів пробації й установ виконання покарань, волонтерів, батьків або їхніх законних представників, органів праці та соціального захисту населення, центрів зайнятості для надання особам, які можуть бути звільнені від відбування покарання та відбули покарання, допомоги в трудовому і побутовому влаштуванні, лікуванні.

Формування готовності майбутніх працівників органу пробації до виконання завдань пенітенціарної пробації має враховувати різні педагогічні підходи до навчання курсантів, розвиток у них мотивації, вмінь та навичок, здібностей, індивідуальних якостей, що є витребуваними в професії, послідовність ускладнення навчальних завдань, індивідуальну адаптацію курсантів до виконання завдань, що знаходяться у сфері їхньої професійної діяльності.

Напрямом подальших досліджень є підготовка майбутніх працівників кримінально-виконавчої служби з урахуванням специфіки завдань, що обумовлені їхньою професійною діяльністю.

Список використаних джерел

1. 99 % несовершеннолетних, участвовавших в проектах по probation, не совершили повторных преступлений. URL: <http://sud.ua/news/2016/07/18/93141-99-protsentov-nesovershennoletnikh-uchastvovavshikh-v-proektakh-po-probatsii-ne-sovershili-povtornikh-prestuplenij--n-sevostyanova>).

2. Водолазская Т. П., Никифоров Г. С. Профессиональная подготовка. *Психологическое обеспечение профессиональной личности*. Санкт-Петербург, 1991. С. 23–42.

3. Гримак Л. П. Резервы человеческой психики. Введение в психологию активности. 2-е изд., доп. Москва: Политиздат, 1989. 319 с.

4. Денисова Т. А. Відновне правосуддя – крок до відновлення соціальної справедливості. *Відновне правосуддя в Україні: щоквартальний бюлетень*. 2005. № 3. С. 83–86.

5. Дитяча злочинність. Кількість підлітків у виправних колоніях меншає, але злочини неповнолітні скоюють жорстокіші. URL: <http://www.radiosvoboda.org/a/1332657.html>.

6. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А. Психологические проблемы готовности к деятельности. Минск: Изд-во Бел. ун-та, 1976. 175 с.

7. Павло Петренко відкрив Центр ювенальної пробації у Києві. URL: <https://minjust.gov.ua/ua/news/48947>.

8. Пілотні проекти з пробації неповнолітніх продемонстрували високу ефективність. URL: <https://minjust.gov.ua/ua/news/47353>.

9. Про пробацію: Закон України від 5 лютого 2015 року №160-УШ. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 93.

10. Психолого-педагогічні засади проектування інноваційних технологій викладання у вищій школі: монографія / [Луговий В., Левшин М., Бондаренко О. та ін.]; за заг. ред. Андрушенка В.П., Лугового В. І. Київ: Педаг. думка, 2011. 260 с.

11. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / [Зверева І. Д., Безпалько О. В., Харченко С. Я. та ін.]. Київ: Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.

12. Третьяк О. С., Чебоненко С. О., Стеценко І. М. Пенітенціарна пробація в системі соціальної адаптації неповнолітніх. URL: http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=2659.

13. У виховних колоніях України перебуває 336 неповнолітніх. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1566222-u-vikhovnikh-koloniya-kh-ukrayini-perebuvaye-336-nepovnolitnikh-dptsu>].

14. Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? URL: <http://justice.org.ua/diyalnist/podiji-fakti-komentari/zakhodi-kriminalno-pravovogo-vplivu-yaki-voni-buvayut-chastina-1>.

15. URL: www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075.

16. URL: www.unn.com.ua/uk/news/1566222-u-vikhovnikh-koloniya-kh-ukrayini-perebuvaye-336-nepovnolitnikh-dptsu].

Педорич А. В.

ПРАВО ЧЕЛОВЕКА НА ВТОРОЙ ШАНС

В статье представлены варианты решения проблем, связанных с социальной адаптацией несовершеннолетних, отбывающих наказание в местах лишения свободы и в отношении которых применяется пенитенциарная пробация. Рассмотрены особенности подготовки будущих работников органа пробации к выполнению задач пенитенциарной пробаии. Указано на необходимость создания благоприятной социальной среды, проведения социально-воспита-

тельной работы с учетом потребностей осужденных и рисков совершения ими повторных правонарушений.

Обращено внимание на взаимодействие государственных институтов и общественности, волонтеров с целью расширения сферы влияния на несовершеннолетних и формирования ценностного отношения к жизненным перспективам, формирование положительной направленности, нейтрализации негативных качеств личности, побуждение к действиям, которые не противоречат социально одобряемым нормам.

Ключевые слова: государственная уголовно-исполнительная система, орган пробации, пенитенциарная пробация, взаимодействие государственных институтов и общественности, социальная адаптация, несовершеннолетние правонарушители.

Pedorich A. V.

HUMAN RIGHT FOR A SECOND CHANCE

In the article options for solving problems related to the social adaptation of minors, serving sentences in places of deprivation of liberty and relative to which a penitentiary probation is applied, are presented. After all, the task of the psychological and pedagogical paradigm, in relation to minors who did wrong, is to find an effective mechanism for preventing crimes among the relevant category of offenders, responding to a crime in the form of a certain punishment and leveling off the negative accompanying minor through imprisonment.

The text reveals the development of two probation programs for the correction of aggressive behavior for juvenile delinquents (for boys and girls) developed by the State Criminal Execution Service of Ukraine, a methodology for assessing the risks and needs of minors who are in conflict with the law, and the method of case management with respect to this category of offenders (drawing up an individual plan based on the social needs of the offender and periodically evaluating the results with the necessary correction).

The peculiarities of the training of future employees of the probation body for carrying out the tasks of penitentiary probation are considered. The need to create a supportive social environment, conduct social and educational work, taking into account the needs of the convicts and the risks of repeat offending by them is indicated.

The article focuses on the interaction of state institutions and the public, volunteers with the aim of expanding the sphere of influence on minors and forming a valuable attitude to life prospects, forming positive social orientation, neutralizing negative personal entities, and inducing actions that do not contradict socially approved norms.

Key words: the State Criminal and Executive System, probation body, penitentiary probation, interaction of state institutions and the public, social adaptation, juvenile offenders.

УДК 342.821

Сакір-Молочко Н. В.,

аспірантка,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;

Самофалов Л. П.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри теорії та історії держави

і права, конституційного права,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

КЛАСИФІКАЦІЯ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ СВІТУ

Стаття присвячена розгляду різноманітних типів виборчих систем. Кожна виборча система має такі специфічні характеристики, на основі яких стає можливою розробка класифікації виборчих систем. Вітчизняні та зарубіжні науковці мають децю відмінні підходи в цьому питанні. Автор пропонує оптимальну класифікацію виборчих систем. У статті розглянуто сутність світових виборчих систем, а також визначено їх особливості, переваги та недоліки.

Ключові слова: виборча система, пропорційні виборчі системи, мажоритарні виборчі системи, змішані виборчі системи, представницька демократія.

Постановка проблеми. Витоки представницької демократії як найбільш розповсюдженої сучасної форми народного волевиявлення можна простежити в політичній історії Стародавньої Греції і Стародавнього Риму, а актуальні і до теперішнього часу основні типи виборчих систем були розроблені і запроваджені ще кілька століть назад.

Існування демократичного суспільства неможливе без ефективної діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Формування цих органів здійснюється через вибори і це дає змогу стверджувати, що вибори є основою демократії.

Нині у світі існує не один десяток різновидів виборчих систем, кожна з яких має свої особливості, що формувались під впливом конкретних національних, політичних, історичних, географічних, культурних аспектів.

Зв'язок теми дослідження з важливими практичними завданнями підтверджується тим, що протягом усієї історії незалежної України ведуться пошуки оптимальної виборчої системи, про що свідчать періодичні зміни національного виборчого законодавства. Як зазначають Таагепера Р. та Шугарт М. С., «результати виборів залежать не тільки від народного волевиявлення, а й від

правил». Саме тому критично важливим стає розробка та впровадження такої виборчої системи, яка задовольнить очікування населення, максимально відобразить настрої виборців, врахує особливості сучасного політико-правового становища держави та стане надійною ланкою в системі забезпечення ефективної діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Для цього необхідним стає системне дослідження досвіду зарубіжних країн у сфері виборчого права, врахування переваг та недоліків кожної з них, пошук тих аспектів, які можуть стати в пригоді під час вдосконалення національного виборчого законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ступінь розробленості обраної теми є досить високою, проте надмірна увага досліджень приділяється основним типам виборчих систем, при цьому недостатньо вивченими залишаються змішані системи, які є єдиною можливою альтернативою, що здатна знівелювати недоліки власне пропорційної та мажоритарної систем.

Дослідження виборчих систем та їх аспектів здійснювали класики цієї галузі: Дюверже М., Лейкман Е., Ламберт Д. Д., Хейр Т., Міль Д., а також сучасні зарубіжні дослідники – Таагапер Р., Шугарт М., Уорелстайн М., Браун Т. та сучасні вітчизняні науковці – Райковський Б., Рибачук М., Ставнійчук М., Хома Н., Шаповал В., Шведа Ю., Юрій М.

Мета статті. Метою статті є розробка оптимальної класифікації існуючих виборчих систем світу, в якій би адекватно враховувались як вітчизняні, так і зарубіжні підходи та напрацювання.

Виклад основного матеріалу. Вибори є формою прямого народовладдя, необхідною умовою функціонування демократичного суспільства. Головним регулятором виборів є виборча система. Основне призначення виборчої системи – забезпечити представництво волі народу, а також сформувати життєдіяльні та ефективні органи влади.

Існує безліч визначень поняття «виборча система».

Виборча система – будь-яка низка правил, згідно з якими голоси громадян визначають добір представників виконавчої й (або) законодавчої влади [3, с. 91].

Виборча система – це сукупність правил, прийомів і процесів, що забезпечують і регулюють легітимне формування органів політичної влади. Виборча система визначає загальні принципи організації виборів, а також способи переведення голосів виборців в мандати, владні посади [6, с. 259].

Виборча система – це порядок організації і проведення виборів до представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування [2].

Виборча система – це сукупність передбачених законом виборчих процедур, пов'язаних з формуванням органів влади [4, с. 156].

Виборчі системи – сукупність норм, що регламентують процес артикуляції виборчих переваг громадян під час голосування (це виявляється в кількості отриманих на виборах голосів) і визначають механізми перетворення отриманих голосів на місця депутатів у парламенті [5, с. 62].

Виборча система у вузькому розумінні цього терміна – це спосіб розподілу місць в органі державної влади між кандидатами залежно від результатів голосування виборців [8, с. 234].

Виборча система – порядок формування виборчих органів держави, сукупність правил, на основі яких визначаються відносини між парламентом, урядом і електоратом [7, с. 170].

Отже, узагальнюючи вищезазначені підходи, можемо дійти висновку, що виборча система – це сукупність правил, що визначають порядок проведення виборів та механізм визначення їх результатів.

У світі існує широкий спектр виборчих систем, які зумовлюють відмінні наслідки і для політичних партій, і для виборців. У різних країнах виборчі системи будуть відрізнятися за багатьма параметрами. Ця різноманітність визначається історичними, культурними особливостями, а також політичними завданнями. Як зазначають Таагепера Р. і Шугарт М., порівняно з іншими елементами політичної системи електоральними правилами легше маніпулювати, вони дозволяють створити перевагу кільком сильним партіям і звести нанівець роль дрібних партій або, навпаки, дати останнім право на парламентське представництво.

Класичним критерієм типу виборчої системи є спосіб визначення результатів виборів. Підходи до виокремлення способів

визначення результатів виборів дещо відрізняються у вітчизняних та зарубіжних науковців. Так більшість вітчизняних науковців виокремлюють мажоритарну систему, за якої застосовується визначення більшості отриманих голосів (як абсолютної, так і відносної), та пропорційну систему, за якої результати визначаються пропорційно кількості отриманих голосів. Зарубіжні ж дослідники обґрунтовують наявність трьох основних типів виборчих систем: плюральної (достатньо відносної більшості голосів), мажоритарної (необхідною умовою є абсолютна або кваліфікаційна більшість голосів) та пропорційної.

Наприклад, у Короткому оксфордському політичному словнику зазначено наступне: «Є кілька способів класифікації виборчих систем. Найпридатнішим, напевне, буде розподіл на три групи: з найбільшою кількістю поданих голосів, мажоритарну та пропорційну системи» [3, с. 91].

Дослідивши багато підходів щодо класифікації сучасних виборчих систем, пропонуємо таку узагальнюючу класифікацію.

Основні типи виборчих систем

Плюральні виборчі системи (виборчі системи відносної більшості)

Plurality Systems:

1. В одномандатних округах.
(Single-Member Plurality System / First Past the Post)
2. У багатомандатних округах.
(Multi-Member Plurality System)
 - 2.1. Представницьке голосування.
(Block Voting / Multiple Non-Transferable Vote / Plurality-at-Large Vote)
 - 2.2. Система єдиного непередаваного голосу.
(Single Non-Transferable Vote)

Мажоритарні виборчі системи (виборчі системи абсолютної (кваліфікованої) більшості)

Majoritarian Systems:

1. Система альтернативного голосування (мажоритарно-преференційна система).
(Alternative Vote)
2. Голосування у два тури.

(Two Round System / Two Ballot System / Runoff Voting / Ballotage)

Пропорційні виборчі системи

Proportional Systems:

1. Голосування за партійними списками.
(List PR / Party List System)
2. Голосування з правом передачі голосу іншому кандидату.
(Single Transferable System)

Шляхом поєднання зазначених основних типів виборчих систем створюються змішані виборчі системи.

Плюральні виборчі системи в одномандатних округах («перший на фініші») використовуються переважно в демократіях англосаксонської системи. Ця система була впроваджена в демократіях, що проходили шлях становлення, у кінці XIX – на початку XX століть. Ця система й досі широко використовується в світі – 20 % сучасних країн, включаючи найбільші, застосовують саме плюральну виборчу систему в одномандатних округах [9].

«Перший на фініші» – така виборча система, за якої виграє кандидат, що набрав найбільшу кількість голосів у цьому виборчому окрузі. Система відома ще й під назвою виборчої системи з найбільшою кількістю набраних голосів [3, с. 493–494].

До системи з найбільшою кількістю набраних голосів близькою є система представницького голосування, яка передбачає використання формули відносної більшості в багатомандатних округах. Хоча найбільшого розповсюдження ця система почала набувати в кінці XIX – на початку XX ст., насправді вона стала прабатьком виборчої системи «перший на фініші», що застосовується винятково в одномандатних округах. Нині надзвичайно мала кількість країн використовують систему представницького голосування і надалі (Кувейт, Ліван, Філіпіни).

Мажоритарна виборча система використовується в дещо меншій кількості країн, ніж плюральна, проте варто зазначити, що саме її використовують дві з провідних демократій світу – Австралія та Франція. Як видно з назви, визначальною характеристикою системи є використання формули більшості, згідно з якою кандидат має набрати більшість від загальної кількості голосів.

Існує дві основні форми мажоритарної виборчої системи: голосування у два тури та альтернативне голосування.

У системі проведення виборів у два тури після проведення першого туру виборів визначається переможець, а у разі, якщо він не отримав 50 % + 1 голосів виборців, він разом з кандидатом, що посів друге місце, потрапляють у другий тур виборів, що зазвичай проводять через два-три тижні після першого туру. Система голосування у два тури застосовується у Франції, її колишніх колоніях – країнах Центральної Африки, В'єтнамі, а також у деяких країнах колишнього РСРСР, наприклад, у Туркменістані та Узбекистані.

Менш широко застосовується система альтернативного голосування (мажоритарно-преференційна система), вона використовується в Австралії. Ця система передбачає, що виборець може надати преференції кандидатам від різних партій у порядку надання своєї переваги кожному з них. Якщо жоден з кандидатів не отримав абсолютної більшості «перших місць» у преференціях виборців, до них додаються «другі місця» і так далі, аж доки один з кандидатів не набере абсолютної більшості.

На противагу плюральной та мажоритарній виборчій системі була розроблена пропорційна виборча система, яка передбачає голосування за партійними списками або голосування з правом передачі голосу іншому кандидату.

Під час голосування за партійними списками розподіл кандидатів між партіями здійснюється відповідно (пропорційно) до кількості голосів виборців, поданих за кожний партійний список.

Голосування з правом передачі голосу іншому кандидату використовують в Ірландії, на Мальті, на деяких виборах в Австралії. За такої системи кандидатів на кілька посад обирають одночасно. Кожен виборець розміщає кандидатів у порядку прихильності до них.

На сьогодні різні країни використовують різні виборчі системи. Так плюральна виборча система в одномандатних округах використовується у 20,2 % країн, система представницького голосування – у 6,2 % країн, система єдиного непередаваного голосу – у 1,7 % країн, система альтернативного голосування – у 2,2 % країн, система голосування у два тури – у 11,2 % країн, голосування за

партійними списками – у 37,6 % країн, голосування з правом передачі голосу іншому кандидату – у 1,1 % країн. Отже, плюральні виборчі системи застосовують 28,1 % країн, мажоритарні – 13,4 % країн, пропорційні – 38,7 % країн, змішані – 19,8 % країн.

Якою б не була виборча система, під час її застосування неможливо абсолютно виключити небажані, а іноді й руйнівні ефекти. Тому досконалої виборчої системи не існує. Остання залишається лише теоретичним ідеалом. Проте кожна виборча система на практиці може бути певною мірою вдосконалена, а її недоліки – урівноважені іншими факторами політичного процесу [4, с. 156].

Розглянемо переваги та недоліки мажоритарної і плюральної та пропорційної виборчих систем.

До числа переваг мажоритарної і плюральної виборчих системи можна віднести наступні.

Вибори в один тур – найдешевші у фінансовому плані (стосується переважно плюральних систем, де переможець визначається вже у першому турі).

У цих системах закладені можливості формування ефективно працюючого і стабільного уряду. Це досягається за рахунок розподілу мандатів, за рахунок великих, добре організованих партій, які на основі більшості формують однопартійні уряди.

Ці системи заохочують дрібні партії створювати коаліції або злиття ще до початку виборів. Практика свідчить, що створені на цій основі органи влади є стійкими і здатні проводити тверду державну політику.

При мажоритарній та плюральній виборчих системах населення голосує за конкретних депутатів. У результаті виникають міцні стійкі зв'язки між депутатами та виборцями.

Разом з тим мажоритарна і плюральна виборчі системи містять і певні суттєві недоліки, якими є наступні аспекти.

У разі необхідності проведення другого туру за мажоритарної виборчої системи призводить до подорожчання виборчого процесу.

Ці системи багато в чому спотворюють реальну картину переваг і тим самим не відображають волю виборців. У випадку застосування плюральної виборчої системи для розподілу парламентських мандатів має значення тільки факт отримання кан-

дидатом відносної більшості голосів. Голоси ж, віддані решті кандидатів, під час розподілу мандатів до уваги не беруться і в цьому сенсі пропадають.

За умов, коли виборці мають обрати свого представника вже в першому турі (плюральною системою виборів), частина з них змушена голосувати не відповідно до своїх вподобань, а тактично, тобто за того кандидата, що уособлює для конкретного виборця менше зло.

Партії і рухи, що отримали на виборах менше голосів, ніж їх суперник, можуть бути представлені в парламенті більшістю депутатських місць, а дві партії, що отримали однакову або близьку кількість голосів, проводять до парламенту неоднакову кількість депутатів. Більше того, не виключена ситуація, за якої партія, що отримала більше голосів, не отримує взагалі ні одного мандату.

Можливою є ситуація переважання регіональних (місцевих) інтересів над загальнонаціональними.

Існує досить велика можливість маніпулювати волею виборців через «нарізку округів». Знаючи вподобання виборців, можна маніпулювати географією округів. У цьому випадку застосовується поняття «вибіркова географія» перекроювання виборчих округів на свою користь з огляду на наступні вибори.

Таким чином, мажоритарна виборча система створює можливість формування уряду, що спирається на більшість у парламенті, проте не користується підтримкою більшості населення. Вона дуже обмежує доступ до парламенту представників меншості, в тому числі невеликих партій. У результаті мажоритарна виборча система може послаблювати легітимність влади, викликати у громадян недовіру до політичного устрою, пасивність на виборах і навіть політичний радикалізм.

Пропорційна виборча система значною мірою дозволяє усунути явну невідповідність між кількістю відданих за партію голосів і кількістю отриманих нею депутатських місць.

До переваг пропорційної виборчої системи належить і те, що в сформованих за її допомогою органах влади представлена реальна картина розстановки політичних сил.

Вона створює можливість бути представленими в органах влади національними, релігійними меншинами та іншими соціаль-

ними верствами, що утворюють дрібні партії. Тим самим пропорційна виборча система забезпечує зворотній зв'язок між державою і організаціями громадянського суспільства, сприяє легітимізації влади, активізує участь населення у виборах.

Пропорційна система стимулює створення партій і розвиток політичного плюралізму.

Пропорційній виборчій системі властиві і певні недоліки.

Порівняно менша стабільність уряду. Характерне для цієї системи широке представництво в парламенті різноманітних політичних сил дуже часто не дозволяє будь-якій партії сформувати однопартійний уряд і спонукає до створення коаліції. Об'єднання ж різнорідних за своїми цілями партій може призводити до загострення суперечностей між ними, до розпаду коаліції і відставки уряду.

Велика кількість фракцій у парламенті, що змагаються між собою, призводять до негативного впливу на стабільність роботи останнього.

Пропорційна система створює можливість увійти до парламенту дрібним націоналістичним, релігійним, регіональним партіям. Ця сильна сторона цієї системи є також і її недоліком, оскільки в результаті цього політичні сили, що не користуються підтримкою в рамках усєї країни, на загальнонаціональному рівні отримують представництво в органах державної влади.

Оскільки при пропорційній виборчій системі голосування здійснюється не за конкретних кандидатів, а за списки партій, об'єднань, остільки досить слабкий зв'язок між депутатам та виборцями. Ця обставина також сприяє більшій залежності депутатів від своїх партій, ніж від виборців.

Пропорційна система потенційно збільшує вплив партійної еліти під час формування виборчих списків, особливо якщо використовується система з закритим списком.

Під час вибору виборчої системи важливо враховувати її вплив на партійну систему держави. У книжці «Політичні партії» (англ. вид. 1954 р.) французький політолог Моріс Дюверже запропонував закон і гіпотезу про взаємозв'язок між числом партій в країні та її виборчою системою. Закон полягав у тому, що:

- вибори за мажоритарною системою в один тур допомагають утвердженню двопартійної системи, що складається з партій з сильною структурою;

- мажоритарні вибори в два тури допомагають народженню багатопартійної системи з партій зі слабкою структурою, що залежать одна від одної;

- пропорційні вибори сприяють багатопартійній системі з сильною структурою [1].

На потребу змінити закон Дюверже, щоб він припускав існування різних моделей двопартійної конкуренції в різних регіонах, вказував Дуглас Рей у книжці «Політичні наслідки виборчих законів» («The Political Consequences of Electoral Laws», 1967 р.).

Один з поглядів висловив Талек Г., сказавши, що «закон Дюверже слухний, але може знадобитися років двісті, щоб він реалізувався» [3, с. 207–208].

Для збереження позитивних та усунення негативних аспектів кожної з розглянутих виборчих систем створюються змішані виборчі системи.

На думку Миколи Томенка, «змішана система дещо привабливіша для пересічного виборця. Наявність загальнонаціональних списків виборчих блоків посилює суспільний інтерес та повертає увагу до перипетій політичної боротьби. Мотивація пересічного виборця зростає, адже, крім впливу на вибори у своєму одномандатному окрузі, він має можливість долучатися до загальноукраїнського політикуму. Крім того, у варіанті змішаної системи зменшується роль суб'єктивних факторів (зокрема, владного впливу) на рішення виборців [4, с. 144].

Виборча система – це сукупність правил, що визначають порядок проведення виборів та механізм визначення їх результатів.

Дослідивши низку підходів до класифікації сучасних виборчих систем, ми запропонували таку узагальнюючу класифікацію, яка передбачає плюральну, мажоритарну, пропорційну виборчі системи. Шляхом поєднання зазначених основних типів виборчих систем створюються змішані виборчі системи.

Нині практично кожна країна має власні особливості застосування виборчих систем. Проте узагальнено можна підрахувати, що плюральні виборчі системи застосовують 28,1 % країн, мажоритарні – 48,1 %, пропорційні – 23,8 %.

ритарні – 13,4 % країн, пропорційні – 38,7 % країн, змішані – 19,8 % країн.

Висновки. Детально дослідивши механізми кожної з виборчих систем та порівнявши їх, ми мали змогу виокремити переваги та недоліки кожної з них.

Якою б не була виборча система, під час її застосування неможливо абсолютно виключити небажані, а іноді й руйнівні ефекти. Тому досконалої виборчої системи не існує.

Найбільшою перевагою застосування плюральної та мажоритарної виборчих систем є формування стабільного уряду та ефективна взаємодія між виборцями та обраними від відповідного округу кандидатами. Недоліком же цієї системи є значне спотворення реальних політичних настроїв населення.

Пропорційна ж виборча система досить адекватно відображає картину політичних вподобань громадян, проте не може забезпечити стабільної роботи уряду, а також робить обраних депутатів «залежними» не від виборців, а від партійного керівництва.

Для збереження позитивних та усунення негативних аспектів кожної з розглянутих виборчих систем створюються змішані виборчі системи.

Список використаних джерел

1. Дюверже М. Политические партии: пер. с франц. Москва: Академический Проект, 2002. 560 с.
2. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=33916 (дата звернення: 25.09.2017).
3. Короткий оксфордський політичний словник / за ред. Макліна І., Макмілана А. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 789 с.
4. Піча В. М., Левківський К. М., Хома Н. М. Політологія: типові питання та відповіді з лекційного курсу: навчальний посібник для студентів / за ред. Хоми Н. М. Київ: Каравела, 2002. 176 с.
5. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни / Кухта Б., Романюк А., Старецька Л., Угрин Л. [та ін.]. Львів: Кальварія, 2003. 500 с.
6. Садовая И. И., Чернышев Г. С., Радугин К. А. Политология: учебное пособие для вузов / под ред. Радугина А. А. Москва: Центр, 2000. 336 с.
7. Сидельникова Т. Т., Темников Д. А., Шагарин И. А. Политология: комментарии, схемы, афоризмы: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / под ред. Остроумова А. И. Москва: ВЛАДОС, 1999. 208 с.

8. Юрій М. Ф. Політологія. Київ: Дакор, 2005. 416 с.

9. Carter E., Farrel D. M. Electoral Systems and Election Management. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.506.561&rep=rep1&type=pdf> (дата звернення: 25.09.2017).

Сакир-Молочко Н. В., Самофалов Л. П.

КЛАССИФИКАЦИЯ ИЗБИРАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ МИРА

Статья посвящена рассмотрению разнообразных типов избирательных систем. Каждая избирательная система имеет такие специфические характеристики, на основании которых становится возможной разработка классификации избирательных систем. Отечественные и зарубежные ученые имеют различные подходы в этом вопросе. Автор предлагает оптимальную классификацию избирательных систем. В статье рассмотрена суть мировых избирательных систем, а также определена их особенность, преимущества и недостатки.

Ключевые слова: избирательная система, пропорциональные избирательные системы, мажоритарные избирательные системы, смешанные избирательные системы, представительская демократия.

Sakir-Molochko N. V., Samofalov L. P.

THE CLASSIFICATION OF ELECTORAL SYSTEMS AROUND THE WORLD

The subject of the article is the types of electoral systems. Each electoral system has some specific characteristics that help to classify them in a certain system. Domestic and foreign scholars have different approaches to this issue. The author offers an optimal classification of electoral systems. In the article the author dwells on the essence of the world's election systems, as well as on their features, advantages and disadvantages.

Having studied the mechanisms of each electoral system and compared them, we agreed to highlight their advantages and disadvantages.

Independently of the type of electoral system, it is impossible to exclude unwanted, and sometimes destructive, effects altogether while its usage. Therefore, there is no perfect electoral system.

The greatest advantage of using plural and majoritarian electoral systems is the formation of a stable government and effective interaction between voters and candidates selected from the constituency. The disadvantage of this system is a significant distortion of population's real political mood.

The proportional electoral system adequately reflects the picture of the citizens' political preferences, but can not ensure the stable work of the government, and also makes elected deputies "dependent" not from voters, but from party leadership.

In order to maintain positive and eliminate negative aspects of each mentioned electoral systems, mixed electoral systems are created.

Key words: electoral system, proportional electoral systems, majoritarian electoral systems, mixed electoral systems, representative democracy.

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО, СОЦІАЛЬНОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.615:347.135.224

Андрущенко Т. С.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач адміністративного,
цивільного, господарського права і процесу,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ПРОЦЕДУРА ВНЕСЕННЯ ЗМІН ТА ДОПОВНЕНЬ ДО АЛІМЕНТНОГО ДОГОВОРУ

Стаття присвячена комплексному дослідженню процедури нотаріального посвідчення аліментного договору як інструмента правового регулювання відповідних сімейних правовідносин, визначення особливостей внесення змін та доповнень до аліментного договору, розробка на цій основі науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства України з цих питань.

У статті визначено підстави розірвання аліментного договору як в односторонньому порядку, так і за взаємною згодою сторін. Автор також приділяє увагу розмежуванню таких понять, як «істотна зміна обставин» та «істотне порушення договору».

Особливу увагу приділено необхідності дотримання процедури внесення змін та доповнень до аліментного договору залежно від його різновиду та правилам вчинення нотаріальних дій.

Автор звернув увагу на порядок та наслідки розірвання аліментних договорів, а також визнання їх недійсними з урахуванням принципів цивільного права та нотаріального процесу.

Ключові слова: аліментний договір, процедура внесення змін та доповнень до аліментного договору, підстави розірвання аліментного договору, підстави припинення аліментного договору, договір про припинення права на утримання у зв'язку з передачею нерухомого майна.

Постановка проблеми. Договір не просто формує правила поведінки сторін, а безперервно впливає на їх взаємовідносини, що виникли на його основі. Домовленість не зникає з моменту виникнення зобов'язальних правовідносин, її існування продовжує дію договірних зобов'язань. Так, під час виконання договору сторони шляхом взаємної згоди можуть змінювати договірні умови, якими встановлено їхні права та обов'язки, що утворюють зміст договірних зобов'язань [9, с. 37].

Укладений аліментний договір може бути змінений у будь-який час за взаємною згодою сторін, що за загальними правилами договірною права здійснюється у такій самій формі, як і укладення договору. Тобто внесення змін до аліментного договору, як і його розірвання, має проводитись у тій самій формі, що і сам договір, тобто в письмовій формі з обов'язковим нотаріальним посвідченням.

Метою статті є узагальнення та аналіз процедури внесення змін до аліментного договору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Антошкіна В. К. зазначає, що аліментні договірні зобов'язання мають довготривалий характер, оскільки з моменту виникнення до припинення проходить значний проміжок часу, саме тому вони, як правило, потребують певного коригування та внесення відповідних змін [8, с. 126]. При цьому мають бути дотримані правила, встановлені для посвідчення аліментного договору.

Відповідно до загальних правил, встановлених у статті 651 Цивільного кодексу України (далі ЦК України), зміна та розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом, тому одностороння ініціатива щодо внесення змін або відмова від договору не допускається. У той же час ЦК України передбачає можливість односторонньої відмови від договору або ж зміни його положень на підставі рішення суду на вимогу однієї зі сторін у разі істотного порушення договору другою стороною, або ж істотною зміною обставин. При цьому під «істотним порушенням стороною договору» розуміється завдана ним значна шкода, внаслідок якої інша сторона позбавляється того, на що вона розраховувала під час укладення договору. Таке поняття, як «істотна зміна обставин», передбачає значну зміну обставин, за яких у випадку, якщо сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали його на інших умовах (частина друга статті 652 ЦК України). Що стосується безпосередньо аліментного договору, то в ідеалі в змісті такого договору мають бути зазначені підстави щодо його зміни та розірвання, для визначення яких можуть бути взяті критерії «істотне порушення договору» та «істотна зміна обставин».

Нині розглядаються підстави щодо внесення змін до аліментного договору.

Виклад основного матеріалу. Однією з таких підстав є істотна зміна обставин сторін. До таких підстав належить зміна матеріального або сімейного стану платника аліментів, що може бути причиною внесення до аліментного договору змін щодо зменшення або збільшення розміру аліментних платежів. Згідно з приписами статті 192 Сімейного кодексу України (далі СК України) передбачено можливість зменшення розміру аліментних виплат у разі зміни матеріального або сімейного стану платника або одержувача аліментів, погіршення або поліпшення здоров'я когось із них. Розмір аліментів може бути також зменшено, якщо дитина перебуває на утриманні держави, територіальної громади або юридичної особи, за заявою батьків, уповноваженого територіальної громади, юридичної особи, на утриманні якої перебуває дитина, та за згодою органу опіки та піклування. У разі внесення змін до аліментного договору в частині зменшення розміру аліментів нотаріус має враховувати, що мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 30 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Збільшення аліментних виплат, у свою чергу, не повинно порушувати прав та інтересів інших осіб, оскільки необхідно враховувати, що платник аліментів може мати й інших утриманців.

Отже, зміни до аліментного договору не можуть передбачати порушення прав сторін договору, а також третіх осіб. Тому перш ніж посвідчити внесення змін, нотаріуси повинні ретельно перевірити наявність третіх осіб, права та інтереси яких можуть бути порушені такими змінами.

Збільшення розміру аліментних платежів можливе, якщо платник аліментів має змогу виконувати свої зобов'язання за договором в більшому обсязі, а також, коли встановлена сума виплат у договорі знецінилась унаслідок інфляції. СК України передбачає можливість індексації розміру аліментів у твердій грошовій сумі, визнаній судом (частина друга статті 184). Водночас приписом підпункту 6.1 пункту 6 глави 16 розділу II наказу Міністерства юстиції «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» (далі Порядок) встанов-

лено правила обрахування розміру суми стягнення з урахуванням індексу інфляції за весь час прострочення та трьох процентів річних від простроченої суми, якщо інший розмір не встановлений договором або законом. З наведеного зрозуміло, що в разі, якщо сторони, посвідчуючи аліментний договір, не передбачили в ньому умови щодо індексації аліментних виплат з урахуванням інфляції, внесення відповідних змін до договору в процесі його виконання відповідатиме як об'єктивним реаліям життя, інтересам сторін договору, так і чинному законодавству.

З цього приводу на увагу заслуговує приклад із зарубіжного досвіду. Так, Цивільний кодекс Квебеку передбачає, що якщо розмір утримання, передбаченого в договірному порядку, виплачується у формі періодичних платежів, то вони індексуються в силу закону 1 січня кожного року відповідно до пенсійного індексу, який встановлюється кожний рік з метою підтримки гідного рівня життя утримуваної особи [4]. Вірогідно, що аналогічні правила було б варто застосувати в національному законодавстві як гарантії забезпечення прав та інтересів утриманця.

Іншою підставою внесення змін до аліментного договору можуть бути обставини, зумовлені зміною місця проживання платника аліментів. Згідно з частиною четвертою статті 77 та частиною четвертою статті 181 СК України, якщо платник аліментів виїжджає на постійне місце проживання в державу, з якою Україна не має договору про надання правової допомоги, аліменти можуть бути сплачені наперед за час, визначений за домовленістю між сторонами. За таких обставин аліментні зобов'язання можуть бути погашені за рахунок нерухомого майна. Вірогідно, що в розглядуваному випадку доцільним є саме внесення змін до раніше укладеного аліментного договору, а не припинення дії останнього та укладення нового – договору про припинення права на утримання за умови набуття права на нерухоме майно. Такий механізм більш повно відповідає інтересам сторін, сутності правовідносин та вказує на їх тривалий характер.

У контексті проблематики щодо внесення змін до аліментного договору слід звернути увагу й на таку правову ситуацію. Відповідно до частини другої статті 92 СК України укладення шлюбного договору (у тому числі такого, що містить аліментні

зобов'язання) до реєстрації шлюбу, якщо його стороною є неповнолітня особа, потрібна письмова згода її батьків або піклувальника, засвідчена нотаріусом. Так само, якщо аліментний договір було укладено неповнолітньою особою, то відповідно до законодавства, як зазначалося вище, потрібна згода її батьків або інших законних представників на його укладення, що зумовлюються положеннями статті 16 та наведеним вище приписом статті 92 СК України за аналогією. У той же час, коли мова йде про внесення змін до шлюбного договору неповнолітніми особами, які набули повної цивільної дієздатності за ознаками емансипації, то за загальним правилом згода їхніх батьків чи законних представників не потрібна. Однак вважаємо, що для внесення змін до аліментного договору (або шлюбного договору в частині аліментних зобов'язань), за яким платником аліментів виступає неповнолітня особа, також необхідна відповідна письмова згода її батьків або піклувальника. Таку вимогу, на наш погляд, доцільно встановити законом.

У контексті аналізу питань щодо внесення змін до аліментного договору, у зв'язку з розвитком урегульованих ним аліментних правовідносин, доцільно розглянути й умови щодо його припинення.

Так, за загальним правилом, аліментні договори припиняються у випадку припинення зобов'язань щодо утримання, зокрема, з підстав:

- а) закінчення строку дії договору;
- б) смерті (оголошення померлою) особи, яка має право на утримання, і особи, яка зобов'язана надавати утримання. Згідно зі статтею 515 та статті 1219 ЦК України, право на аліменти та аліментні зобов'язання нерозривно пов'язані з особою і не можуть входити до складу спадщини;
- в) на підставі обставин, визначених у договорі [8, с. 197];
- г) укладення нового шлюбу між платником і отримувачем аліментів;
- д) втрати платником працездатності більш ніж на 50 %.

Одностороння відмова від аліментного договору не допускається. Розірвання аліментного договору здійснюється лише за згодою сторін.

До підстав розірвання аліментного договору слід віднести наступні:

1) невиконання аліментозобов'язаною стороною свого обов'язку щодо сплати аліментних платежів. Аліментний договір за своєю природою передбачає наявність обов'язків власне тільки для аліментозобов'язаної сторони, а тому порушення строків виконання аліментних зобов'язань, часткове виконання договору або ж повне невиконання може бути законною підставою для розірвання договору з боку утримуваної сторони;

2) нецільове використання аліментних платежів. Згідно зі статтею 179 СК України аліменти, одержані на дитину, є власністю того з батьків, на чие ім'я вони виплачуються, і мають використовуватися за цільовим призначенням. У той же час згідно з частиною другою статті 186 та частиною першою статті 179 СК України, якщо в платника аліментів виникають сумніви щодо цільового використання сплачених ним аліментних платежів, то за його заявою може бути встановлений органами опіки та піклування контроль за всіма витратами аліментних платежів. У разі нецільового використання аліментів платник має право звернутись до суду з позовом про зменшення розміру аліментів або внесення частини аліментів на особистий рахунок дитини у відділенні Державного ощадного банку України;

3) істотна зміна обставин, що унеможливує виконання аліментних зобов'язань або нівелює підстави для їх існування. Так, передумовами нотаріального посвідчення аліментного договору є перевірка факту непрацездатності (за віком або за станом здоров'я) та/або потреби в матеріальній допомозі (підпункт 4.8, 4.9 пункту 4 глави 5 розділу II Порядку). Згідно з приписом частини першої статті 180 СК України за умови досягнення дитиною повноліття в батьків зникає обов'язок щодо утримання дитини, якщо інше не передбачено договором або законом, а тому зникає підстава для договірної регулювання аліментних зобов'язань. Подібна до такої є ситуація, коли один із подружжя на момент укладення аліментного договору мав серйозні проблеми зі здоров'ям, але через деякий час стан здоров'я останнього значно поліпшився, що надає йому змогу заробляти на життя самостійно, забезпечувати собі гідне матеріальне становище без надання

допомоги іншим з подружжя (аліментозобов'язана особа). У такому разі той з подружжя, який надає утримання, має право порушити питання про припинення договору;

4) якщо дохід утримуваної особи набагато перевищує дохід особи, що надає утримання. Відповідно до частини першої статті 188 СК України батьки можуть бути звільнені від обов'язку утримувати дитину, якщо її дохід набагато перевищує дохід кожного з них і забезпечує повністю її потреби. У той же час у частині другій статті 182 СК України акцентується увага на тому, що батьки можуть бути звільнені від обов'язку утримувати тільки за рішенням суду. Якщо дитина перестала отримувати дохід або її дохід зменшився, заінтересована особа має право звернутися до суду з позовом про стягнення аліментів (частина друга статті 181 СК України). Слід звернути увагу, що це положення безпосередньо стосується аліментних зобов'язань батьків та дітей. Щодо аліментних договорів між іншими суб'єктами, то в частині четвертій статті 76 СК України зазначено, що однією із умов надання утримання колишній дружині або чоловіку є потреба останніх в матеріальній допомозі. Також згідно з частиною першою статті 272 СК України під час визначення розміру аліментів береться до уваги співвідношення матеріального стану платника та одержувача;

5) за взаємною згодою сторін. Якщо сторони з будь-яких причин домовились про розірвання аліментного договору, то нотаріус повинен роз'яснити їм наслідки такого розірвання. Зокрема, нотаріус, в першу чергу, попереджає сторони, що у випадку розірвання аліментного договору вони не звільняються від обов'язку щодо утримання. По-друге, нотаріус має роз'яснити про право звернення до суду утримуваної сторони щодо стягнення аліментів у судовому порядку. Звичайно, можна допустити такий варіант, що аліментозобов'язана особа буде виконувати свої обов'язки, навіть без їхньої юридичної формалізації, проте в такому разі не можна бути впевненим, що утримання буде надаватися в повному обсязі, а інтереси утримуваної сторони не будуть порушені.

Згідно зі статтею 653 ЦК України, внаслідок припинення договору зобов'язання сторін припиняються з моменту досягнення домовленості про розірвання договору, якщо інше не передбаче-

но договором. Аліментозобов'язана сторона також не має права вимагати повернення сплачених нею платежів, що були сплачені до розірвання договору, за винятком деяких випадків. Так, можуть бути витребувані назад аліментні виплати, якщо укладений договір про надання утримання був визнаний недійсним внаслідок його укладення під впливом обману, погроз, насильства з боку одержувача аліментів тощо.

Згідно з підпунктом 7 пункту 7.1 глави 1 розділу II Порядку, договір сторін про зміну або розірвання нотаріально посвідченого договору здійснюється шляхом складання окремого договору. Відповідно до статті 654 ЦК України зміна та розірвання договору вчиняється в такій самій формі, як і договір, що змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає зі звичаїв ділового обороту. А тому договір про зміну або розірвання нотаріально посвідченого аліментного договору також підлягає нотаріальному посвідченню.

Законодавство не визначає процедуру зміни та розірвання аліментного договору, але, проаналізувавши підпункт 7.1 пункту 7 глави 1 розділу II Порядку, можна зробити висновок, що процедура нотаріального посвідчення договору щодо розірвання або внесення змін до аліментного договору в основному є подібною до процедури нотаріального посвідчення основного договору. Такий договір підписується сторонами договору, на його оригіналі проставляється відмітка про його зміну або розірвання, в якій зазначаються номер за реєстром та дата посвідчення договору про зміну або розірвання, далі документ підписується нотаріусом та скріплюється його печаткою.

За загальним правилом посвідчення договору про зміну або розірвання аліментного договору здійснюється тим самим нотаріусом, який посвідчував основний договір. Проте якщо нотаріус, який посвідчив основний договір, позбавлений можливості посвідчити договір про внесення змін або розірвання, то таке посвідчення може бути здійснено іншим нотаріусом. У такому разі цим нотаріусом складається додатковий примірник договору, який направляється ним за місцем зберігання договору, що змінюється або розривається. Далі нотаріус інформує сторони договору про повернення правовстановлюючого документа за

місцем зберігання примірника договору, що розірваний (підпункт 7.3 пункту 7 глави 1 розділу II Порядку). Якщо розривається договір про припинення права на аліменти у зв'язку з передачею нерухомого майна у власність, то нотаріус має перевірити відсутність заборон відчуження, арешту, іпотеки, відсутність застави за даними Єдиного реєстру речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (крім тих, що могли бути встановленими у зв'язку з укладенням такого договору) [7].

Цивільне законодавство визначає правові наслідки зміни або розірвання договору. Так, у частині 2 статті 653 ЦК зазначено, що у разі розірвання договору зобов'язання сторін припиняється. У разі зміни або розірвання договору зобов'язання змінюється або припиняється з моменту досягнення домовленості про зміну або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором чи не обумовлено характером його зміни. Якщо договір змінюється або розривається в судовому порядку, зобов'язання змінюється або припиняється з моменту набрання чинності рішення про зміну або розірвання договору законної сили (частина третя статті 653 ЦК України). У такому разі, перш ніж розірвати аліментний договір або внести зміни до нього, нотаріус має впевнитись у прийнятті судом саме такого рішення.

Одним із наслідків розірвання або зміни аліментного договору є те, що сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором або законом (частина четверта статті 653 ЦК України). У той же час у випадку зміни або розірвання аліментного договору в зв'язку з істотною зміною обставин аліментозобов'язана сторона має право вимагати відшкодування збитків, завданих зміною або розірванням договору (частина п'ята статті 653 ЦК України).

Тому нотаріус у разі розірвання аліментного договору зобов'язаний роз'яснити сторонам про їх право звернення до суду щодо відшкодування можливих збитків.

На увагу заслуговують особливості процедури щодо розірвання договору про припинення права на аліменти у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно як різновиду аліментного договору, що відрізняється від процедури розірвання чи внесення змін

до «класичного» аліментного договору. Процедура ускладнюється тим, що предметом такого договору є нерухоме майно, а тому такий договір, як і будь-які зміни до нього, підлягають державній реєстрації. Таким чином, у разі посвідчення договору про розірвання договору про припинення права на аліменти у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно нотаріус перевіряє відсутність (наявність) заборони відчуження або арешту щодо такого майна (відмінні від тих, що були зумовлені його укладенням) за даними Єдиного реєстру речових прав на нерухоме майно, зокрема, відсутність реєстрації іпотеки та відсутність або наявність податкової застави та інших застав, про що виготовляються відповідні витяги. Крім того, у випадку, коли сторони розривають договір, предметом якого є майно, що перебуває у податковій заставі, нотаріус перевіряє наявність письмової згоди відповідного податкового органу.

Згідно з частиною шостою статті 190 СК України припинення права на аліменти у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно визнається судом недійсним за вимогою відчужувача нерухомого майна в разі виключення його імені як батька з актового запису про народження дитини. Це положення заслуговує на увагу з таких міркувань. Так, частиною другою статті 215 ЦК України визначено, що недійсним є правочин, якщо його недійсність встановлена законом. У цьому разі підставою визнання правочину недійсним чітко закріплено в частині шостій статті 190 СК України – у разі виключення імені як батька (відчужувача) з актового запису про народження дитини. У той же час згідно з частиною першою статті 236 ЦК України нікчемний правочин або правочин, визнаний судом недійсним, є не дійсним з моменту його вчинення. Виявляється, що підстави для визнання правочину недійсним мають бути наявні з моменту його нотаріального посвідчення [6; 7]. Отже, можна стверджувати, що виключення імені як батька (відчужувача нерухомого майна) з актового запису про народження дитини може бути визначено як підстава для односторонньої відмови (відчужувача нерухомого майна) від договору з підстав його недійсності з наступним зверненням до суду з позовом про відновлення правового становища до укладення такого договору та/або відшкодування шкоди, що виникла в зв'язку з виконанням такого договору. У такому разі

нотаріус вимагає документ з органів РАЦСу, який підтверджує виключення імені як батька (відчужувача нерухомого майна) з актового запису про народження дитини.

Висновки. На підставі проведеного аналізу можна констатувати, що загальні аспекти процедури щодо внесення змін та розірвання аліментного договору законодавчо регламентовані, проте деякі питання, що стосуються специфіки тих чи інших видів аліментних договорів, залишаються не визначеними. Тому доцільним вбачається конкретизація в ЗУ «Про нотаріат» та Порядку деяких вимог, зокрема, щодо індексації аліментних платежів, визначених договором; можливості внесення змін до аліментного договору, за яким платником є неповнолітня особа; внесення змін до аліментного договору щодо припинення права на утримання у зв'язку з набуттям права на нерухоме майно, про які йшлося вище.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 21–22. Ст. 135.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41. Ст. 492.
4. Цивільний кодекс Квебеку. *Офіційний вісник Квебеку (Канада)*: сайт бюлетеня URL: http://www2.publicationsduquebec.gouv.qc.ca/dynamicSearch/telecharge.php?type=2&file=/CCQ/CCQ_A_Htm.
5. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5. *Офіційний вісник України*. 2012. № 17. Ст. 66.
6. Андрущенко Т. С. Особенности установления, исследования и оценки нотариусом доказательств в процессе удостоверения алиментного договора. *Leges si Viata* (Молдова). 2015. № 1. С. 7–11.
7. Андрущенко Т. С. Особливості нотаріального посвідчення договору про припинення права на аліменти на дитину у зв'язку з набуттям права власності на нерухоме майно. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. № 21. С. 186–188.
8. Антошкіна В. К. Договірне регулювання відносин подружжя: монографія. Донецьк: Юго-Восток, Лтд, 2008. 176 с.
9. Біленко М. Загальні положення про договір як цивілістичну конструкцію. *Юридична Україна*. 2014. № 8 (140). С. 35–40.

Андрущенко Т. С.

ПРОЦЕДУРА ВНЕСЕНИЯ ИЗМЕНЕНИЙ И ДОПОЛНЕНИЙ К АЛИМЕНТНОМУ ДОГОВОРУ

Статья посвящена комплексному исследованию процедуры нотариального удостоверения алиментного договора как инструмента правового урегулирования определённых семейных правоотношений, определение особенностей внесения изменений и дополнений к алиментному договору, разработка на этом основании научно обоснованных рекомендаций по усовершенствованию законодательства Украины по данным вопросам.

В статье определены основания для разрыва алиментного договора как в одностороннем порядке, так и по взаимному согласию сторон. Автор также уделяет внимание разграничению таких понятий, как «существенное изменение обстоятельств» и «существенное нарушение договора».

Особенное внимание уделено необходимости учёта процедуры внесения изменений и дополнений к алиментному договору в зависимости от его разновидности и правилам совершения нотариальных действий.

Автор акцентировал внимание на порядке и последствиях разрыва алиментных договоров, а также признании их не действительными с учётом принципов гражданского права и нотариального процесса.

Ключевые слова: алиментный договор, процедура внесения изменений и дополнений к алиментному договору, основания разрыва алиментного договора, основания прекращения алиментного договора, договор о прекращении права на содержание в связи с передачей недвижимого имущества.

Andrushchenko T. S.

PROCEDURE OF MAKING AMENDMENTS AND ADDITIONS TO THE ALIMONY CONTRACT

The article is devoted to comprehensive studying of the procedure of the notarial certificate of the alumni contract as an instrument of legal regulation of relevant family relationships, the definition of the peculiarities of introducing amendments and additions to the alimony contract, the development on this basis scientifically substantiated recommendations on improving the legislation of Ukraine, concerning these issues. The grounds for termination of the alimony contract both unilaterally and by mutual agreement of the sides are determined in the article. The author also pays his attention to the delimitation of such concepts as "substantial change of circumstances" and "significant breaking of contract."

Particularly attention is paid to the necessity of compliance the procedure of making amendments and additions to the alimony contract, depending on its type and rules of notarial acts. The author draws attention to the order and consequences of the termination of alumni contracts, as well as their recognition invalid, taking into account the principles of Civil Law and notarial process.

Key words: alumni contract, procedure of making amendments and additions to alumni contract, grounds for termination of alumni contract, grounds for completion of alumni contract, an agreement on the termination of maintenance in connection with the transfer of immovable property.

УДК 349.2

Шумна Л. П.,

доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, конституційного права, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;

Вдовиченко В. В.,

головний спеціаліст відділу по роботі з персоналом управління персоналу та організаційно-інформаційної роботи Головного управління Пенсійного фонду України в Чернігівській області, м. Чернігів, Україна

ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ ТА ЧЛЕНІВ ЇХНІХ СІМЕЙ

У науковій статті розкрито поняття, види та механізм призначення пенсій працівникам кримінально-виконавчої системи та членам їхніх сімей. Проаналізовано сукупність нормативно-правових актів, які врегульовують питання пенсійного забезпечення працівників Державної кримінально-виконавчої служби України. Обґрунтовано необхідність детального вивчення питання пенсійного забезпечення вищевказаної категорії осіб з метою вироблення рекомендацій, механізмів, методик та шляхів реформування діючої пенсійної системи України.

Ключові слова: *вслуга років, пенсія за заслугу років, пенсія по інвалідності, пенсія в разі втрати годувальника, грошове забезпечення.*

Постановка проблеми. Невід’ємною частиною загальної системи соціального забезпечення громадян України є соціальне забезпечення осіб, які перебували на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, Національній поліції, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв’язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України, деяких інших осіб та членів їхніх сімей.

Найбільш розповсюдженим та соціально значущим видом соціального забезпечення співробітників і громадян, звільнених зі служби та членів їхніх сімей, є пенсія – щомісячна грошова виплата, яку отримує особа, що має визначену Законом заслугу років, є інвалідом, а також членам їхніх сімей у разі втрати годувальника.

Зв’язок теми дослідження з важливими практичними завданнями підтверджується тим, що 11 жовтня 2017 року набрав чинності ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів Украї-

ни щодо підвищення пенсій», який дав старт пенсійній реформі, метою якої є оптимізація пенсійного забезпечення, в тому числі і персоналу кримінально-виконавчої системи та членів їхніх сімей.

Дослідження в галузі різноманітних аспектів функціонування кримінально-виконавчої системи здійснювали Бадира В., Бортник Н., Додін Є., Василенко В., Колпаков В., Калюжний Р., Коваль Л., Кузьменко О., Олефір В., Ортинський В., Остапенко О., Петков В., Римаренко Ю., Шумна Л. та інші.

Мета статті. Метою написання статті є розкриття основних аспектів пенсійного забезпечення персоналу державної кримінально-виконавчої системи та членів їхніх сімей, їх особливості в Україні з часу прийняття Незалежності і до теперішнього часу, зміни, зумовлені стартом пенсійної реформи в Україні в 2017 році.

Виклад основного матеріалу. В Україні умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України із числа осіб, які перебували на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, Національній поліції, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України та деяких інших осіб, визначаються Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 № 2262-ХІІ (далі – Закон) [1].

Особи офіцерського складу, прапорщики і мічмани, військовослужбовці надстрокової служби та військової служби за контрактом, особи, які мають право на пенсію за цим Законом за наявності визначеної в Законі вислуги на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, Національній поліції і в державній пожежній охороні, службі в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, в органах і підрозділах цивільного захисту, податкової міліції, Державної кримінально-виконавчої служби України, мають право на довічну пенсію за вислугу років.

Військовослужбовці, особи, які мають право на пенсію за цим Законом, які стали інвалідами за умов, передбачених цим Законом, набувають право на пенсію по інвалідності.

Члени сімей військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, які загинули чи померли або пропали безвісти, мають право на пенсію в разі втрати годувальника.

Таким чином, Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» передбачено такі види пенсії, а саме:

- пенсія за вислугу років;
- пенсія по інвалідності;
- пенсія в разі втрати годувальника.

Військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, пенсії призначаються і виплачуються після звільнення їх зі служби.

Єдиним винятком з цього твердження є призов військовослужбовця або особи, що має право на пенсію за вищевказаним Законом під час мобілізації, на особливий період або прийняття на військову службу за контрактом, у тому числі шляхом укладення нового контракту на проходження військової служби, до Збройних сил України, інших, утворених відповідно до законів України військових формувань, органів та підрозділів цивільного захисту під час дії особливого періоду на строк до його закінчення або до дня фактичного звільнення, оскільки виплата пенсій на цей час не припиняється.

Зокрема, особам, звільненим з військової служби, та деяким іншим особам, які мають право на пенсію за цим Законом, позбавленим військових або спеціальних звань (у тому числі під час перебування їх у запасі або у відставці), а також звільненим зі служби у зв'язку із засудженням за умисне кримінальне правопорушення, вчинене з використанням свого посадового становища, або притягненням до адміністративної відповідальності за вчинення правопорушення, пов'язаного з корупцією, та членам їхніх сімей пенсії призначаються відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [2]. На призначення пенсії за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» вищевказані особи за даних обставин не мають права.

Військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за цим Законом пенсії по інвалідності, а членам їхніх сімей пенсії в

разі втрати годувальника призначаються незалежно від тривалості служби.

Сім'ї померлих пенсіонерів з числа військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, мають право на пенсію в разі втрати годувальника на загальних підставах.

Військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, та членам їхніх сімей, які одночасно мають право на різні державні пенсії, призначається одна пенсія за їх вибором. Наприклад, якщо особа має право на пенсію відповідно до цього Закону та Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», то їй призначається одна пенсія за її вибором. Зазвичай, це пенсія, яка є більшою.

Призначенням та перерахунками пенсій військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», займаються управління пенсійного забезпечення військовослужбовців та деяких інших категорій громадян територіальних органів Пенсійного фонду України.

Доречно зазначити, що до 2007 року ці функції виконували пенсійні відділи відповідних силових структур, а саме Міноборони, МВС, МНС, СБУ, Державної податкової адміністрації, Державного департаменту з питань виконання покарань та інші органи, що здійснювали призначення пенсій відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Тільки з 01.01.2007 на виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 02.11.2006 № 1522 «Про передачу органам Пенсійного фонду України функцій з призначення і виплати пенсій деяким категоріям громадян» пенсійні справи, виплатні та інші документи, необхідні для виконання функцій з призначення і виплати пенсій особам офіцерського складу, прапорщикам і мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам, які мають право на пенсію відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», були передані органам Пенсійного фонду України [3].

Протягом перехідного періоду (листопад–грудень 2006 року) була проведена робота щодо формування й організації пенсійних підрозділів, визначений порядок і проведена передача пенсійних справ силових структур органам Пенсійного фонду України для подальшого пенсійного забезпечення військовослужбовців та інших осіб, які мають право на пенсію за Законом.

Однак, як раніше, так і тепер у зв'язку з недостатньою роз'яснювальною роботою серед пенсіонерів на адресу територіальних управлінь Пенсійного фонду України не припиняється потік звернень пенсіонерів, не задоволених розміром своєї пенсії.

Пов'язано це, перш за все, з їх нерозумінням порядку нарахування та призначення пенсій.

Спробуємо розібратися. Кому ж та за яких умов призначається пенсія згідно з Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»?

Почнемо з пенсії за вислугу років. Перш за все, визначимо, що умови призначення пенсії за вислугу років визначено статтею 12 Закону. Так, зокрема, пенсія за вислугу років згідно з п. «а» ст. 12 Закону призначається незалежно від віку особи, яка звільнена зі служби, за умови наявності в неї визначеної Законом вислуги років. Так, на сьогодні Законом визначена необхідна для призначення пенсії вислуга в 23 роки і 6 місяців станом на дату звільнення. З 1-го ж жовтня 2018 року вказана вислуга років збільшується до 24 років. Причому в Законі чітко передбачена необхідна вислуга років, яка кожного року збільшується на пів-року. У законі визначена необхідна вислуга років до 2020 року включно:

- з 1 жовтня 2017 року по 30 вересня 2018 року – 23 календарних роки та 6 місяців і більше;
- з 1 жовтня 2018 року по 30 вересня 2019 року – 24 календарних роки і більше;
- з 1 жовтня 2019 року по 30 вересня 2020 року – 24 календарних роки та 6 місяців і більше;
- з 1 жовтня 2020 року або після цієї дати – 25 календарних років і більше.

Причому вищевказану вислугу років становить саме військова служба або служба в органах внутрішніх справ, Національній поліції, державній пожежній охороні, Державній службі спеці-

ального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України.

Пунктом «б» вищевказаної статті Закону передбачена можливість виходу особи на пенсію за, так би мовити, «змішаним стажем». Для призначення пенсії за вищевказаною нормою особа офіцерського складу, прапорщики і мічмани, військовослужбовці надстрокової служби та військової служби за контрактом, інші особи мають досягти на день звільнення зі служби 45-річного віку, мати страховий стаж 25 років і більше, з яких не менше ніж 12 календарних років і 6 місяців становить військова служба або служба в органах внутрішніх справ, Національній поліції, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України.

Порядок призначення та виплати пенсій особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейським та членам їхніх сімей визначається Постановою Кабінету Міністрів України «Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейським та членам їхніх сімей» від 17.07.1992 № 393 [4].

Як відомо, пенсії обчислюються з розміру грошового забезпечення, з якого було сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, а до 1 січня 2011 р. – страхові внески на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування з урахуванням таких його видів:

– відповідних окладів за посадою, військовим (спеціальним) званням (для осіб рядового і начальницького складу органів і підрозділів цивільного захисту щомісячної надбавки за спеціальне звання) та відсоткової надбавки за вислугу років у розмірах, установлених за останньою штатною посадою, займаною перед звільненням;

– щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (надбавки, доплати, підвищення, крім щомісячних надбавок (доплат), установлених особам, які мають право на пенсію за вислугу років згідно з законодавством, і залишені за їх згодою та в інтересах справи на службі) та премії.

Розмір щомісячних додаткових видів грошового забезпечення та премії визначається за 24 останні календарні місяці безперервної служби перед звільненням. Середня сума щомісячних додаткових видів грошового забезпечення та премії визначається шляхом ділення на 24 загальної суми цих видів грошового забезпечення за 24 останні календарні місяці безперервної служби перед звільненням.

Для осіб, які звільнені зі служби в 2008 році та пізніше, або які померли (загинули) в зазначений період і на час звільнення (смерті) мають менш як 24 календарні місяці служби, середньомісячна сума щомісячних додаткових видів грошового забезпечення та премії визначається шляхом ділення загальної суми таких видів грошового забезпечення за останні фактичні місяці безперервної служби перед звільненням (смертю), починаючи з січня 2008 р., на кількість таких місяців.

Для осіб, які на день набрання чинності Законом України «Про Національну поліцію» проходили службу в органах внутрішніх справ і продовжують проходити службу на посадах поліцейських, у разі звільнення зі служби після 7 листопада 2015 р., якщо в них немає 24 календарних місяці служби на посаді поліцейського, або які померли (загинули) в зазначений період, середньомісячна сума щомісячних додаткових видів грошового забезпечення та премії визначається шляхом ділення загальної суми таких видів грошового забезпечення за останні фактичні місяці безперервної служби перед звільненням (смертю), починаючи з 7 листопада 2015 р., на кількість таких місяців [5]. При цьому для поліцейських, звільнених у листопаді 2015 р., сума щомісячних додаткових видів грошового забезпечення та премії визначається на день звільнення зі служби з розрахунку таких виплат за повний місяць.

Із отриманого грошового забезпечення вираховується сума пенсії. Пенсія за вислугу років згідно з п. «а» ст. 12 Закону роз-

раховується таким чином: за 20 років – 50 процентів грошового забезпечення, за кожний рік понад – 3 процента.

Наприклад, особи, яка станом на дату звільнення має вислугу 25 років, необхідно призначити 65 процентів від її грошового забезпечення, оскільки за 20 років вона отримала право на 50 процентів і за кожен рік понад (а таких років у нас 5) по 3 процента, тобто + 15 процентів.

Зокрема, у випадку призначення пенсії за вислугу років згідно з п. «б» ст. 12 Закону розрахунок буде таким: за 25 років страхового стажу – 50 процентів грошового забезпечення, за кожний рік понад – 1 процент.

Наприклад, особі, яка станом на дату звільнення має страховий стаж 32 роки та йде на пенсію за п. «б» ст. 12, необхідно призначити 57 процентів від її грошового забезпечення, оскільки за 25 років вона отримала право на 50 процентів і за кожен рік понад (а таких років у нас 7) по 1 проценту, тобто + 7 процентів.

Однак зауважимо, що в будь-якому випадку максимальний розмір пенсії за вислугу років не може бути більшим, ніж 70 процентів грошового забезпечення. Процентна межа в 70 % була встановлена шляхом внесення змін до ст. 13 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» Законом України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 27.03.2014 № 1166-VII [6].

Єдиний виняток з вищевказаної норми – це особи, які під час проходження служби брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС і віднесені в установленому законом порядку до 1 або 2 категорії. Їм Закон дозволяє встановлювати більшу межу грошового забезпечення під час призначення пенсії, а саме: для 1 категорії – 100 процентів, для 2 – 95 процентів.

Мінімальний же розмір пенсії за вислугу років, що призначається відповідно до Закону, встановлюється на рівні прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом. Зауважимо, що починаючи з 01.10.2017 мінімальний розмір пенсії за вислугу років з урахуванням змін, внесених Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» від 03.10.2017 № 2148-VIII,

встановлено на рівні 1 452 грн [7]. Хоча прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, згідно з Законом України «Про Державний бюджет України на 2017 рік» від 21.12.2016 № 1801-VIII становить: з 1 січня 2017 року – 1 247 гривень, з 1 травня – 1 312 гривень, з 1 грудня – 1 373 гривні [8].

Щодо пенсії по інвалідності особам, які мають право на пенсію за цим Законом, то вона призначається в разі, якщо інвалідність такої особи настала в період проходження нею служби або не пізніше трьох місяців після звільнення зі служби, або якщо інвалідність настала пізніше тримісячного терміну після звільнення зі служби, але внаслідок захворювання (травми, поранення, контузії, каліцтва тощо), яке виникло в період проходження військової служби.

Групи і причини інвалідності, а також час її настання встановлюються медико-соціальними експертними комісіями, які діють на підставі положення про них, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Залежно від ступеня втрати працездатності інваліди поділяються на три групи. А залежно від причини інвалідності інваліди з числа військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, поділяються на такі категорії:

а) інваліди війни – в разі настання інвалідності внаслідок поранення, контузії, каліцтва, захворювання, одержаних під час захисту Батьківщини, виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків);

б) інші інваліди з числа військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом («інваліди армії») – в разі настання інвалідності внаслідок каліцтва, одержаного в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням служби.

Пенсії по інвалідності військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, призначаються в таких розмірах:

а) інвалідам війни I групи – 100 процентів, II групи – 80 процентів, III групи – 60 процентів відповідних сум грошового забезпечення (заробітку);

б) іншим інвалідам I групи – 70 процентів, II групи – 60 процентів, III групи – 40 процентів відповідних сум грошового забезпечення (заробітку).

Наприклад, військовослужбовцю, якому за результатами медико-соціальної експертизи встановлено 3-ю групу інвалідності внаслідок захворювання, отриманого під час виконання обов'язків військової служби, необхідно призначити 60 процентів грошового забезпечення (заробітку), оскільки він належить до категорії «інвалід війни».

Військовослужбовцю ж, якому за результатами медико-соціальної експертизи встановлено 2-гу групу інвалідності внаслідок травми, отриманої в період проходження військової служби, необхідно встановити 60 процентів грошового забезпечення (заробітку), оскільки він належить до категорії «інші інваліди з числа військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом».

Пенсії по інвалідності військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, призначаються на весь час інвалідності, встановленої медико-соціальною експертною комісією, а інвалідам, які досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» – довічно. Повторний огляд цих інвалідів провадиться лише за їх заявою.

Щодо пенсії в разі втрати годувальника, то вона встановлюється членам сімей військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, якщо годувальник помер у період проходження служби або не пізніше трьох місяців після звільнення зі служби чи пізніше цього строку, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних у період проходження служби.

Право на пенсію в разі втрати годувальника мають непрацездатні члени сімей загиблих, померлих або таких, що пропали безвісти, військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, які перебували на їх утриманні.

Непрацездатними членами сім'ї згідно зі статтею 30 Закону вважаються:

а) діти, брати, сестри та онуки, які не досягли 18 років або старші цього віку, якщо вони стали інвалідами до досягнення 18

років. При цьому братам, сестрам та онукам право на пенсію надається у тих випадках, якщо у них немає працездатних батьків;

б) батьки та дружина (чоловік), якщо вони досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», або є інвалідами;

в) дід і бабуся – за відсутності осіб, які за законом зобов'язані їх утримувати;

д) дружина (чоловік) або один з батьків чи дід, бабуся, брат або сестра, незалежно від віку і працездатності, якщо вона (він) зайнята доглядом за дітьми, братами, сестрами чи онуками померлого годувальника, які не досягли 8-річного віку, і не працює.

Вихованці, учні, студенти, курсанти, слухачі (крім курсантів і слухачів військово-навчальних закладів та навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ України і державної пожежної охорони), стажисти мають право на пенсію в разі втрати годувальника до закінчення навчальних закладів, але не довше, ніж до досягнення ними 23-річного віку.

Члени сім'ї померлого вважаються такими, що перебували на його утриманні, якщо вони були на його повному утриманні або одержували від нього допомогу, яка була для них постійним і основним джерелом засобів до існування.

Члени сім'ї померлого, для яких його допомога була постійним і основним джерелом засобу до існування, але які самі одержували будь-яку пенсію, мають право перейти на нову пенсію.

Пенсії в разі втрати годувальника призначаються в таких розмірах:

а) членам сімей військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, інших осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, які загинули (померли) внаслідок поранення, контузії або каліцтва, одержаних під часу захисту Батьківщини, ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи або виконання інших обов'язків військової служби (службових обов'язків), які є непрацездатними та перебували на утриманні загиблого (померлого) годувальника, – 70 процентів грошового забезпечення загиблого (померлого) годувальника на одного непрацездатного члена сім'ї.

Якщо на утриманні загиблого (померлого) годувальника перебували двоє і більше членів сім'ї, пенсія призначається у роз-

мірі 90 процентів грошового забезпечення загиблого (померлого) годувальника, що розподіляється між ними рівними частками, але не менше ніж 40 процентів на кожного непрацездатного члена сім'ї.

Наприклад, якщо у померлого годувальника залишилося двоє непрацездатних членів сім'ї, то кожному з них призначають по 45 процентів від його грошового забезпечення, а якщо троє і більше – то по 40 процентів відповідно на кожного.

б) сім'ям військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, які померли внаслідок каліцтва, одержаного в результаті нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням обов'язків військової служби (службових обов'язків), або внаслідок захворювання, пов'язаного з проходженням служби, – 30 процентів заробітку годувальника на кожного непрацездатного члена сім'ї.

При цьому обов'язково витримується умова щодо мінімального розміру пенсії в разі втрати годувальника. Згідно з чинним законодавством пенсії в разі втрати годувальника, що призначаються членам сімей військовослужбовців, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, не можуть бути нижче двох визначених законом розмірів прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність.

Вищевказаний розмір пенсії був встановлений Законом України «Про внесення зміни до статті 37 Закону України "Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб"» від 20.06.2014 № 1542-VII [9]. У зв'язку з цим з 01.01.2015 мінімальний розмір пенсії в разі втрати годувальника становив 1 898,00 грн; з 01.09.2015 – 2 148 грн; з 01.05.2016 – 2 260 грн, з 01.12.2016 – 2 494 грн, з 01.05.2017 – 2 624 грн і, починаючи з 01.10.2017 – 2 904 грн.

Пенсія в разі втрати годувальника встановлюється на весь період, протягом якого член сім'ї померлого вважається непрацездатним, а членам сім'ї, які досягли пенсійного віку, встановленої статтею 26 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», – довічно.

Пенсія в разі втрати годувальника призначається кожному з батьків, дружині (чоловікові) загиблій (померлої) або пропалої

безвісти особи офіцерського складу, прапорщика і мічмана, військовослужбовця надстрокової служби і військової служби за контрактом або особи, яка має право на пенсію за цим Законом.

Висновки. Умови, норми і порядок пенсійного забезпечення громадян України з числа осіб, які перебували на військовій службі, службі в органах внутрішніх справ, Національній поліції, державній пожежній охороні, Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України, органах і підрозділах цивільного захисту, податковій міліції чи Державній кримінально-виконавчій службі України та деяких інших осіб, визначаються Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09.04.1992 № 2262-ХІІ. Зазначеним Законом передбачені такі пенсії: пенсія за вислугу років, пенсія по інвалідності, пенсія в разі втрати годувальника.

Військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за цим Законом, пенсії призначаються і виплачуються після звільнення їх зі служби.

Призначенням та перерахунками пенсій військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію за Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», займаються управління пенсійного забезпечення військовослужбовців та деяких інших категорій громадян територіальних органів Пенсійного фонду України. До 2007 року ці функції виконували пенсійні відділи відповідних силових структур, а саме Міноборони, МВС, МНС, СБУ, Державної податкової адміністрації, Державного департаменту з питань виконання покарань та інші органи.

Пенсія за вислугу років призначається незалежно від віку особи, яка звільнена зі служби, за умови наявності в неї необхідної вислуги років.

Пенсія по інвалідності військовослужбовцям, особам, які мають право на пенсію, призначаються на весь час інвалідності, встановленої медико-соціальною експертною комісією, а інвалідам, які досягли пенсійного віку, – довічно.

Пенсія в разі втрати годувальника встановлюється членам сімей військовослужбовців, особам, які мають право на пенсію, якщо годувальник помер у період проходження служби або не

пізніше трьох місяців після звільнення зі служби чи пізніше цього строку, але внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних у період проходження служби.

Список використаних джерел

1. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 № 2262-ХІІ.

2. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-ІV.

3. Про передачу органам Пенсійного фонду України функцій з призначення і виплати пенсій деяким категоріям громадян: Постанова Кабінету Міністрів України від 02.11.2006 № 1522.

4. Про порядок обчислення вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги особам офіцерського складу, прапорщикам, мічманам, військовослужбовцям надстрокової служби та військової служби за контрактом, особам начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ, поліцейським та членам їхніх сімей: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.07.1992 № 393.

5. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VІІІ.

6. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні: Закон України від 27.03.2014 № 1166-VІІ.

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій: Закон України від 03.10.2017 № 2148-VІІІ.

8. Про Державний бюджет України на 2017 рік: Закон України від 21.12.2016 № 1801-VІІІ.

9. Про внесення зміни до статті 37 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»: Закон України від 20.06.2014 № 1542-VІІ.

Шумна Л. П., Вдовиченко В. В.

ПЕНСИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПЕРСОНАЛА ГОСУДАРСТВЕННОЙ УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ И ЧЛЕНОВ ИХ СЕМЕЙ

В научной статье раскрыты понятия, виды и механизм назначения пенсий работникам уголовно-исполнительной системы и членам их семей. Проанализирована совокупность нормативно-правовых актов, которые регулируют вопросы пенсионного обеспечения работников Государственной уголовно-исполнительной службы Украины. Обоснована необходимость детального изучения вопроса пенсионного обеспечения вышеуказанной категории лиц с целью разработки рекомендаций, механизмов, методик и путей реформирования действующей пенсионной системы Украины.

Ключевые слова: *выслуга лет, пенсия за выслугу лет, пенсия по инвалидности, пенсия в случае потери кормильца, денежное обеспечение.*

Shumna L. P., Vdovychenko V. V.

PENSION PROVISION OF THE STAFF OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SYSTEM AND OF THEIR FAMILIES' MEMBERS

In the article the concept, types and mechanism of appointment of pensions to employees of the criminal-executive system and their family members are revealed. The author analyzes a set of normative acts, which regulate the issues of pension provision for the staff of the State Criminal and Executivet System of Ukraine. The necessity of a detailed study of the pension provision of mentioned categories is justified in order to make recommendations, mechanisms, methods and ways of reforming the current pension system of Ukraine.

An integral part of the general system of social provision of Ukrainian citizens is the social security of persons who were in the military service, in the bodies of internal affairs, the National Police, the State Fire Protection Service, the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine, civil protection bodies and units, the tax police or the State Penitentiary Service of Ukraine, some other persons and members of their families.

The most widespread and socially significant type of social security for employees and citizens dismissed from the service and their family members is a pension – a monthly cash benefit received by a person with a length of service prescribed by the law or is disabled, as well as members of their families in case of loss of breadwinner.

Key words: *years of service, old-age pension, invalid pension, survivors' pension, money insurance.*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО, ФІНАНСОВОГО ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРАВА

УДК 342.9

Манжула А. А.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри галузевого права,
Центральноукраїнський державний педагогічний
університет ім. В. Винниченка, м. Кропивницький, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ

У статті проведено аналіз наукових поглядів правників на питання відповідальності. Запропоновано авторське визначення поняття відповідальності науково-дослідних установ. Акцентовано увагу на відсутності єдиного нормативно-правового акта, який би визначав характерну їм відповідальність. Окремлено коло проблем удосконалення відповідальності науково-дослідних установ.

Ключові слова: науково-дослідна установа, відповідальність, удосконалення, проблема, види юридичної відповідальності.

Постановка проблеми. Будь-яка діяльність породжує певні наслідки. Останні можуть бути як позитивними, так і негативними. А значить, настання тих чи інших наслідків призводить до відповідальності. Залежно від характеру наслідків різняться й характер відповідальності. Тобто мова йде про позитивну та ретроспективну (негативну) відповідальність. Перша породжує різного роду заохочення, в той час як друга – стягнення, обмеження. Не є винятком і діяльність науково-дослідних установ, яка також призводить до різних наслідків, а значить, і породжує певний вид відповідальності. Тому особливо актуальним є питання про види відповідальності науково-дослідних установ, існуючі проблеми їх притягнення до відповідальності та можливі шляхи удосконалення окресленого інституту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відповідальності неодноразово висвітлювалося в правовій літературі. Зокрема, певні аспекти вказаної проблеми були предметом наукових

досліджень Алексеева С. С., Базилева Б. Т., Бандурки О. М., Брагуса С. М., Венедіктова В. С., Галагана І. О., Йоффе О. С., Комзюка А. Т., Кудрявцева В. М., Лазарева В. В., Мельника М. І., Музичука О. М., Пономаренко Г. О., Самощенко І. С., Скакун О. Ф., Сташиса В. В., Строговича М. С., Тація В. Я., Фарукшина М. Х., Хавронюка М. І., Халфіної Р. О., Явича Л. С. та інших. Науковий внесок названих фахівців є беззаперечним. Проте чимало питань залишилося не вирішеними. Зокрема, переважна кількість наукових доробок стосується загальних положень юридичної відповідальності або її різновидів – адміністративної, кримінальної, дисциплінарної, цивільно-матеріальної. Однак питання притягнення до відповідальності юридичних осіб, таких як науково-дослідні установи, досі викликає жваві дискусії й дебати між науковцями. Відсутні напрацювання у частині визначення особливостей притягнення до відповідальності науково-дослідних установ і шляхів її вдосконалення. Зазначене віддзеркалює актуальність та своєчасність цієї статті. Тож окреслені прогалини й закладаються нами в основу **мети наукового дослідження**, що виявляється у встановленні проблем вдосконалення відповідальності науково-дослідних установ.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, варто вказати на те, що будь-яка поведінка у правовій сфері характеризується юридично значущими наслідками. Це твердження актуальне й для діяльності науково-дослідних установ. А значить, останні теж несуть відповідальність за свою діяльність. Так, під поведінкою в правовій сфері в теорії держави і права прийнято розуміти соціально й юридично значущу свідомо вольову поведінку особи (дію чи бездіяльність), що передбачена нормами права та спричиняє або може спричинити можливі (належні) юридичні наслідки. Поведінка суб'єктів права в будь-якому випадку є юридично значущою, адже без поведінки у сфері дії права не відбуваються правовідносини, не реалізуються права і свободи громадян, оскільки така поведінка виступає як юридичний факт, що визначає її характер: правомірна поведінка викликає виникнення регулятивних правовідносин, неправомірна (правопорушення) – охоронних і захисних [1, с. 590]. Тобто йде мова про засоби впливу на суб'єкта права, породжені поведінкою. Залежно від характеру

наслідків, ці засоби можуть бути заохочувального (позитивна відповідальність) або обмежувального (негативна відповідальність) характеру. У цьому підрозділі висвітленню підлягають особливості притягнення до ретроспективної (негативної) відповідальності науково-дослідних установ.

Як правильно зазначає колектив авторів навчального посібника «Адміністративна відповідальність в Україні», традиційно правову відповідальність пов'язують із застосуванням заходів державного примусу, розглядають її як передбачену санкціями правових норм реакцію на правопорушення, як реалізацію, застосування і здійснення санкцій. Застосування заходів юридичної відповідальності спричиняє для правопорушників обтяжливі наслідки майнового, морального, особистісного чи іншого характеру, яку він зобов'язаний перетерпіти та фактично зазнає. Тим самим правопорушник «тримає відповідь» перед державою за неправомірну поведінку [2, с. 6].

Будько З. М. визначає юридичну відповідальність як обов'язок особи, яка вчинила правопорушення, зазнати позбавлення особистого, організаційного або майнового характеру через застосування державою заходів примусу, передбачених законодавством. Таким чином, учений виділяє ознаки, які вирізняють юридичну відповідальність. Зокрема, це обов'язок зазнати несприятливих наслідків, передбачених правовою нормою; визнання як підстави вчинення правопорушення, постійний зв'язок з державним примусом, процесуальна форма її реалізації [3, с. 15].

Басін К. В. вказує на відсутність у сучасному вітчизняному правознавстві єдиного тлумачення поняття «юридична відповідальність». Учений шляхом аналізу існуючих наукових доробок у зазначеній царині згрупував наукові підходи до трактування юридичної відповідальності. Зокрема, він виділяв такі групи наукових позицій: розуміння юридичної відповідальності пов'язується з протиправною оцінкою поведінки, правопорушенням, що тягне за собою державний примус, покарання; розуміння юридичної відповідальності у широкому сенсі, згідно з яким така відповідальність уявляється не лише як наслідок негативного явища, як реакція держави на вчинений делікт, а й як явище позитивне, що передбачає свідоме, відповідальне ставлення ін-

дивідів до своїх вчинків, способу життя; розуміння юридичної відповідальності як правового явища (наслідку), що існує й реалізується в межах особливих, охоронних правових відносин, тобто трактування юридичної відповідальності як специфічного виду правовідносин [4, с. 11–16].

Дещо подібних висновків дійшла у своєму дослідженні, присвяченому сутності юридичної відповідальності та ролі правоохоронних органів у її забезпеченні, й Зелена О. В. Вона підмічає, що обидва аспекти юридичної відповідальності діалектично взаємопов'язані. Тому в разі розуміння категорії юридичної відповідальності вчена пропонує виходити з того, що позитивний і негативний аспекти відповідальності є частинами цілісного явища; юридичні відповідальності разом з охоронним характером притаманний і регулятивний (останній виражається в правомірній поведінці); юридична відповідальність набуває охоронної ролі винятково у випадку порушення правових приписів [5, с. 40, 52–53].

Іншими словами, вчені прагнуть до симбіозу. Таке прагнення є зрозумілим, однак не виправданим. Звичайно, не правильно юридичну відповідальність зводити винятково до обов'язку зазнати певних обмежень. Юридична відповідальність, беззаперечно, в першу чергу, є нічим іншим, як обов'язком дотримуватись норм законів. І тільки в разі їх порушення цей обов'язок доповнюється необхідністю зазнати на собі впливу реакції держави на вчинене правопорушення. Однак правові засоби не здатні впливати на внутрішнє наповнення особи й контролювати її внутрішні спонукання. Вони здатні здійснювати регулювання зовнішніх виявів такого стимулювання. У силу цього з правового аспекту раціональніше юридичну відповідальність розглядати у вузькому розумінні – як негативну (ретроспективну) відповідальність. Саме цей підхід використовується вченими в подальшому дослідженні проблем удосконалення відповідальності науково-дослідних установ.

З урахуванням усього вищезазначеного під відповідальністю науково-дослідних установ пропонуємо розуміти засоби державного впливу примусового характеру на протиправні вияви діяльності науково-дослідних установ з метою недопущення порушення останніми принципу законності, а в разі такого

порушення – для припинення протиправних діянь, поновлення порушених прав і законних інтересів громадянина та людини.

В юридичній літературі як класичні види юридичної відповідальності, за законодавством України, прийнято вирізняти:

- адміністративну відповідальність;
- відповідальність дисциплінарну;
- кримінальну відповідальність;
- цивільну відповідальність;
- конституційну відповідальність;
- відповідальність міжнародно-правову;
- фінансову відповідальність [6, с. 431; 1, с. 608–613].

Науково-дослідні установи є юридичними особами різної організаційно-правової форми та форми власності, спільною ознакою яких є спрямування їх діяльності – проведення науково-дослідних робіт для одержання наукового результату. Однак ці установи, що є суб'єктами права, можуть у своїй діяльності порушувати усталені норми функціонування тих чи інших суспільних інституцій. Причому, якщо ці порушення посягають на встановлені нормами права порядки, то вони тягнуть за собою настання адекватної відповідальності. Насамперед варто визначити, які порушення можуть бути виявленими в діяльності науково-дослідних установ, а значить, до яких видів відповідальності вони можуть бути притягнутими.

Так, закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» передбачає обов'язок органів державної влади України забезпечувати захист права інтелектуальної власності. Зокрема, в ч. 2 ст. 42 вказується, що у разі порушення права інтелектуальної власності його захист здійснюється в порядку, встановленому адміністративним, цивільним і кримінальним законодавством [7]. Тобто тільки в цій нормі передбачається можливість відповідальності науково-дослідних установ. Відповідаць законодавець визначив, що науково-дослідні установи в ході своєї діяльності можуть порушити права інтелектуальної власності. Такі правопорушення залежно від: а) характеру існуючих відносин між науково-дослідною установою та суб'єктом інтелектуальної власності; б) характеру їх наслідків можуть бути адміністративними, кримінальними і цивільними. А значить, такі види відповідаль-

ності в конкретному випадку можуть бути притаманні науково-дослідним установам. Зокрема, науково-дослідні установи (їх посадові особи) можуть притягатися до відповідальності за вчинення діянь, передбачених:

- ст. 51-2 (порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності) Кодексу України про адміністративні правопорушення [8];

- ст. 176 (порушення авторського права і суміжних прав) і 177 (порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію) Кримінального кодексу України [9];

- положеннями Книги четвертої (право інтелектуальної власності) Цивільного кодексу України [10].

Окремого нормативно-правового акта, який би визначав імовірні правопорушення науково-дослідних установ та характерну їм відповідальність, немає. Звичайно така ситуація ускладнює механізм притягнення науково-дослідної установи до відповідальності. Тому спочатку вважаємо доцільним проаналізувати чинну нормативно-правову базу, яка визначає можливі порушення з боку науково-дослідних установ і відповідні їм санкції.

Так, згідно з Положенням про Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави, науково-дослідні установи, які підтримуються з боку держави та діяльність яких має важливе значення для розвитку науки, економіки і виробництва, включаються до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави. Науково-дослідні установи, включені до названого реєстру, повинні дотримуватися певних вимог, закріплених законом «Про наукову і науково-технічну діяльність» та Положенням про Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави. У разі порушення цих вимог до вказаних науково-дослідних установ можуть застосовуватися санкції у вигляді їх виключення з Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави [7; 11]. Із зазначеного можна помітити, що законодавець не наводить вичерпного переліку вимог, порушення яких призводить до виключення науково-дослідної установи з Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави. До того ж не визначається вид відповідальності. Тому, в першу чергу, спробу-

ємо навести перелік правопорушень, які породжують застосування названої санкції, а потім визначимося з видом відповідальності.

Тож науково-дослідні установи, включені до Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави, не можуть:

- змінювати вид наукової і науково-технічної діяльності;
- зобов'язані не менш як 50 відсотків доходу від своєї основної діяльності спрямовувати на проведення ініціативних науково-дослідних робіт та розвиток дослідницької матеріально-технічної бази (крім вищих навчальних закладів);
- забезпечувати не менш як 70 відсотків основної наукової або науково-технічної діяльності в загальному річному обсязі виконаних робіт (крім вищих навчальних закладів III–IV рівня акредитації).

Відповідно, у разі порушення встановлених вимог до науково-дослідної установи може застосовуватися санкція у вигляді її виключення з Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави. Вважається, що названа санкція передбачається фінансовою відповідальністю. Остання, як лише один з виявів відповідальності за порушення фінансового законодавства, має складний характер, оскільки повинна включати відповідальність у всіх сферах фінансової діяльності держави (у сферах оподаткування, бюджету, грошового обігу, обігу валютних цінностей тощо). У зв'язку з цим фінансову відповідальність слід розглядати як складний інститут, що включає відносно відокремлені блоки залежно від інституційної належності фінансово-правових норм, що порушуються у разі вчинення протиправного діяння у сфері фінансової діяльності держави. При цьому важливою особливістю відповідальності за порушення фінансового законодавства є те, що остання є формою реалізації державно-владного примусу, що виникає в разі вчинення порушення приписів фінансово-правових норм і полягає в застосуванні спеціально уповноваженими державними органами до правопорушника передбачених законом санкцій. Відповідальність за порушення фінансового законодавства є складним міжгалузевим правовим інститутом. Це означає, що відповідальність за пору-

шення фінансового законодавства включає як фінансову, так і інші види відповідальності (адміністративну, кримінальну, дисциплінарну тощо) у разі порушення фінансово-правових норм [12, с. 91].

Науково-дослідна установа, що є юридичною особою, порушуючи своє зобов'язання спрямовувати не менш як 50 відсотків доходу від своєї основної діяльності на проведення ініціативних науково-дослідних робіт та розвиток дослідницької матеріально-технічної бази, вчиняє правопорушення у сфері правильного розподілу бюджетних коштів та грошового обігу. Як наслідок, таку установу виключають з Державного реєстру наукових установ, яким надається підтримка держави, через що остання позбавляється права користуватися податковими пільгами відповідно до законодавства України. До того ж науково-дослідна установа повинна буде понести матеріальні затрати у вигляді відшкодування державі виділених коштів на проведення науково-дослідних робіт. При цьому, якщо такі порушення супроводжувалися привласненням, розтратою майна або заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем з боку службових чи матеріально-відповідальних осіб, то останні будуть притягнуті й до кримінальної відповідальності за вчинення кримінального правопорушення у вигляді злочину, передбаченого ст. 191 Кримінального кодексу України. Якщо в діяннях посадових осіб науково-дослідних установ вбачаються склади інших кримінальних правопорушень, то вони будуть притягатися до кримінальної відповідальності за відповідними статтями Кримінального кодексу України.

Крім зазначеного, посадові особи науково-дослідної установи могли допустити скоєння фінансового правопорушення в силу своєї некомпетентності або недбалого ставлення до виконання службових та/чи професійних обов'язків. У разі встановлення таких виявів до зазначених осіб можуть бути застосовані санкції дисциплінарного характеру у вигляді звільнення з роботи, накладення стягнення і т. ін.

Цивільна відповідальність науково-дослідних установ за порушення у сфері наукової та науково-технічної експертизи настає в разі недотримання ними договірних зобов'язань у частині виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та

технологічних робіт, а також порушення договору про надання послуг, передбачених главою 62 (виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт) та ст. 906 (відповідальність виконавця за порушення договору про надання послуг) Цивільного кодексу України [10]. Якщо ж у діях працівників науково-дослідної установи, пов'язаних з проведенням наукової і науково-технічної експертизи, вбачаються порушення трудової дисципліни, то до них можуть застосовуватися санкції, передбачені дисциплінарною відповідальністю згідно з вимогами глави X (трудова дисципліна) Кодексу законів про працю України [13].

Отже, науково-дослідні установи несуть відповідальність за протиправні прояви своєї діяльності. Вид же відповідальності та міра покарання визначаються характером протиправного діяння. Відповідно науково-дослідні установи (їх посадові особи) за правопорушення можуть притягатися до дисциплінарної, адміністративної, фінансової, цивільної (матеріальної) та кримінальної відповідальності. Проте процедура притягнення вказаних установ і осіб до відповідальності ускладнюється певними факторами.

Зокрема, це відсутність чіткої регламентації порядку притягнення до відповідальності науково-дослідних установ на законодавчому рівні. Більше того, відсутній закон, який чітко б визначав види відповідальності науково-дослідних установ. Тому вважається необхідним заповнити вказану прогалину в законодавчій регламентації питання відповідальності науково-дослідних установ України. Як варіант, це може бути прийняття Закону «Про науково-дослідні установи», в якому окремий розділ був би присвячений питанням їх відповідальності (видам, санкціям, процедурам притягнення, суб'єктам, уповноваженим притягувати до відповідальності тощо).

Не менш проблемним є питання про те, кого слід притягувати до того чи іншого виду відповідальності – науково-дослідну установу як юридичну особу чи фізичних осіб (посадових осіб цих установ). Зрозуміло, що вирішення цього питання також повинне бути чітко й вичерпно прописане на законодавчому рівні, щоб не породжувати дуалізму й неузгодженості в правозастосовчій практиці.

Спiрним є й питання про видiлення такого рiзновиду вiдповiдальностi, як фiнансової. Переважна бiльшiсть правових актiв, що регулює дiяльнiсть науково-дослiдних установ, прямо вказує на можливiсть притягнення за правопорушення до адмiнiстративної, цивiльної (матерiальної), дисциплiнарної та кримiнальної вiдповiдальностi згiдно з вимогами закону. Причому в них вiдсутнi згадки про притягнення до фiнансової вiдповiдальностi, що, звичайно, є вагомим упущенням. Останнє, беззаперечно, потребує вирiшення.

У силу новизни iнституту застосування до юридичних осiб заходiв кримiнально-правового характеру не зрозумiлим залишається порядок безпосереднього застосування вказаних заходiв, зокрема, щодо науково-дослiдних установ. Тому пропонується закрiпити вирiшення вказаних питань за допомогою прийняття згадуваного вище Закону «Про науково-дослiднi установи».

Висновки. Таким чином, питання вiдповiдальностi науково-дослiдних установ є досить складним i в той же час мало розробленим. У зв'язку з цим iснує потреба в заповненнi iснуючих прогалин у цiй царинi для забезпечення виконання основних функцiй юридичної вiдповiдальностi – захисту й охорони прав, свобод i законних iнтересiв громадян i людей. Основною проблемою в частинi регулювання питання вiдповiдальностi науково-дослiдних установ є низька їх нормативно-правова розробленiсть. Тому основним напрямком i способом удосконалення названого iнституту є прийняття Закону України «Про науково-дослiднi установи», в якому б чiтко визначалися поняття, види, суб'єкти вiдповiдальностi, санкцiї та порядок їх застосування.

Список використаних джерел

1. Скакун О. Ф. Теорiя держави i права (енциклопедичний курс): [пiдручник]. Видання 2-ге, перероблене i доповнене. Харкiв: Еспада, 2009. 752 с.
2. Адмiнiстративна вiдповiдальнiсть в Україні: навч. посiб. / Комзюк А. Т., Гуменюк В. А., Джагунов Г. В. та iн.; за заг. ред. А. Т. Комзюка. 3-тє вид., доопр. Харкiв: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2007. 80 с.
3. Будько З. М. Фiнансово-правова вiдповiдальнiсть за вчинення податкових правопорушень: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Запорiжжя, 2005. 258 с.

4. Басін К. В. Юридична відповідальність: природа, форми реалізації та права людини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2006. 214 с.
5. Зелена О. В. Сутність юридичної відповідальності та роль правоохоронних органів у її забезпеченні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2000. 215 с.
6. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Шемшученко Ю. С. (голова редкол.) та ін. Київ: Юрид. думка, 2011. Т. 1: А–Г. 656 с.
7. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13.12.1991 № 1977-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 12. Ст. 165.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення: закон України від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
10. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
11. Про затвердження Положення про Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави : постанова Кабінету Міністрів України від 23.04.2001 № 380. *Офіційний вісник України*. 2001. № 17. Ст. 751. С. 140. Код акта 18546/2001.
12. Фінансове право: підручник / М. П. Кучерявенко, Д. О. Білінський, О. О. Дмитрик та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. М. П. Кучерявенка. Харків: Право, 2013. 400 с.
13. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.

Манжула А. А.

ОСОБЕННОСТИ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ

В статье проведен анализ взглядов ученых по вопросу ответственности. Предложено авторское определение понятия ответственности научно-исследовательских учреждений. Акцентировано внимание на отсутствии единого нормативно-правового акта, который бы определял характерную для таких учреждений ответственность. Очерчен круг проблем совершенствования ответственности научно-исследовательских учреждений.

Ключевые слова: *научно-исследовательское учреждение, ответственность, совершенствование, проблема, виды юридической ответственности.*

Manzhula A. A.**FEATURES OF RESEARCH INSTITUTIONS
RESPONSIBILITY**

The article analyzes the views of scientists on the issue of liability. The author's definition of the responsibility of research institutions. The attention absence of a single legal act, which would define the characteristic of such institutions responsible. It outlined the range of issues of improving accountability of research institutions.

It is proposed to understand under the responsibility of research institutions the means of state influence coercion on illegal actions of research institutions to prevent abuse last principle of legality, and if such a violation - to end illegal acts, restore violated rights and citizens' legitimate interests and rights.

In legal literature as the classic types of legal liability under the laws of Ukraine adopted a differentiated: Administrative responsibility; Disciplinary responsibility; Criminal liability; Civil liability; Constitutional responsibility; International legal responsibility; Financial responsibility.

Research institutions are legal entities with different legal form and ownership. The common feature of driving their activity - scientific research for the sake of scientific results. However, these institutions as entities may in its activities violate the established rules of functioning of various public institutions. And if these violations infringe on the established order by the law, they entail occurrence adequate liability. First of all it is necessary to determine which violations can be detected in the activities of research institutions, and thus to the kinds of responsibilities they can be drawn.

Key words: *research institution, the responsibility of improving the problem, types of legal liability, citizens' legitimate interests and rights, law.*

УДК 342.721

Олійник В. С.,кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії та історії
держави і права, конституційного права,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;

Антоненко М. І.,кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри правознавства,Східноукраїнський національний університет
імені Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

У статті досліджено специфіку та основні джерела фінансування політичних партій у демократичних країнах. Розглянуто особливості фінансової діяльності політичних партій в Україні, в тому числі у виборчому процесі. Визначено проблеми фінансування політичних партій в Україні та рекомендовано шляхи їх вирішення. Запропоновано висновки і рекомендації.

Ключові слова: політична партія, виборчий процес, виборча кампанія, виборчий фонд, фінансування, державне фінансування, приватне фінансування, фінансовий контроль, санкція, закон.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. В умовах паралельного протікання процесів технологізації політики та демократизації (базисом якої є формування влади шляхом виборів) спостерігаємо значне зростання фінансових витрат, необхідних на функціонування політичних партій взагалі, та на проведення виборчих кампаній зокрема. Саме тому актуалізується проблема регламентації фінансування політичних партій у виборчому процесі, основне призначення якої має полягати у сприянні максимальної фінансової незалежності партії від спонсорів.

Питання, пов'язані з фінансуванням діяльності політичних партій, досить гострі, тому від їх вирішення залежить подальший розвиток і зміцнення демократії у сучасній державі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем фінансування політичних партій України постійно приділяється увага в монографіях, підручниках, посібниках, наукових статтях і доповідях учених. Серед них Бесчастний В., Гоню-

кова Л., Крисенко О., Балабан Р., Конончук С., Лебедюк В., Ковриженко Д. та ін.

Метою дослідження є: визначення проблем, що виникають під час фінансування політичних партій в Україні та шляхів їх вирішення.

Відповідно до мети завданнями цього дослідження є: а) визначення проблем фінансового забезпечення діяльності політичних партій у зарубіжних країнах; б) визначення джерел фінансування політичних партій; в) визначення вимог, принципів та правил фінансування політичних партій у зарубіжних країнах; г) визначення механізму фінансового контролю та його елементів; е) визначення державних органів, що здійснюють контроль за фінансуванням діяльності політичних партій у зарубіжних країнах; є) аналізувати недоліки законодавчого регулювання фінансування політичних партій в Україні та відповідність його вимогам міжнародних документів; ж) пропозиція висновків і рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. Американський журналіст, один із піонерів супутникового радіовіщання Боб Едвардз писав, що «політика стала такою дорогою справою, що навіть провалилися на виборах коштує чималих грошей».

Одним із перших почав досліджувати проблеми фінансового забезпечення партій відомий дослідник Пінто-Душинський М., який сутність фінансової проблеми виборів визначав у наступному:

- політичні кампанії по всьому світу стають дедалі дорожчими;
- зростання витрат на проведення агітаційних заходів відбулося, переважно, завдяки поширенню телебачення;
- отримання достатньої кількості «чесних грошей», особливо за допомогою членських внесків, є неможливим для більшості кандидатів та партій;
- у світовій практиці сфера політики дедалі більше спирається на окремих заможних осіб, які можуть дозволити собі оплатити витрати на проведення власної виборчої кампанії; на пожертви компаній (фірм); на нелегальні готівкові кошти або навіть на приховані іноземні надходження;
- існуюча сьогодні практика фінансування виборчих кампаній сприяє корумпованості політиків, оскільки останнім після

свого обрання доводиться «розраховуватися» з тими, хто фінансував їхні кампанії [11, с. 87–108].

Дійсно, в умовах паралельного протікання процесів технологізації політики та демократизації (базисом якої є формування влади шляхом виборів) спостерігаємо значне зростання фінансових витрат, необхідних на функціонування політичних партій взагалі, та на проведення виборчих кампаній зокрема.

Отже, необхідність законодавчого вирішення проблеми фінансування партій, зумовлена ще такими обставинами:

- значним ускладненням виборчих технологій;
- зростанням політичної активності бізнесу, що породжує могутню хвилю «політичних інвестицій»;
- масштабною корупцією політичної еліти, яка підриває авторитет інститутів влади.

Підтримка політичних партій з боку держави – головна тенденція розвитку сучасного європейського парламентаризму. Державне фінансування починає активно застосовуватись з середини 50-х років ХХ ст. і одержує особливо широке поширення в останні два десятиліття. Впровадження державного фінансування політичних партій у країнах Європи було зумовлено, перш за все, необхідністю обмеження впливу приватних осіб (небезпека лобіювання інтересів тієї чи іншої групи капіталу) та іноземних організацій (що неприпустимо з огляду на національну безпеку країни) на партійну діяльність.

Правовою основою державного фінансування стало конституційне визнання політичних партій найважливішим інструментом громадянського суспільства, яке відіграє зростаючу роль в організації і здійсненні державної влади. Таке визнання покладає на державу обов'язок сприяти політичним партіям у найбільш ефективному здійсненні їхніх функцій. Фінансова підтримка держави стає особливо необхідною в умовах, коли активна участь у політичному житті і, насамперед, у виборчому процесі, вимагає великих матеріальних витрат, на які не вистачає ані власних фінансових коштів партій, ані добровільних пожертвувань (або членських внесків).

На сучасному етапі фінансування політичних партій здійснюється з п'яти джерел:

- вступні й членські внески;

- підприємницька діяльність партій;
- інституціональні пожертвування;
- державне фінансування;
- приватне фінансування.

З метою підвищення прозорості фінансування політичних партій, держави-члени Ради Європи прийняли правила, що регулюють фінансування партій та виборчих кампаній. Загальні принципи, на яких ці правила ґрунтуються, сформульовані на європейському рівні (Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1516 (2001 р.)).

Правила фінансування політичних партій та виборчих кампаній мають ґрунтуватися на таких принципах:

- обґрунтований баланс між державним і приватним фінансуванням;
- справедливі критерії розподілу державної допомоги партіям;
- суворі правила щодо приватних пожертв;
- встановлення межі для партійних видатків, пов'язаних з виборчими кампаніями;
- повна прозорість звітності;
- створення незалежного органу аудиту та встановлення адекватних санкцій для порушників правил [9].

Існують такі обов'язкові вимоги до фінансування політичних партій у європейських країнах:

1. Держава в обов'язковому порядку фінансує діяльність тих партій, що беруть участь у передвиборному процесі, однак не обов'язково фінансує їхню статутну діяльність.

2. Вирішальне значення у визначенні розмірів державних субсидій має ступінь впливу партій на електорат (наприклад, завдяки кількості голосів на виборах).

З часів Другої світової війни більшість західних демократичних країн запровадила закони про контроль порушень правил фінансування політики. Уряди намагалися регулювати й субсидувати політичні фонди різними засобами:

1. Ліміти витрат. Це, наприклад, обмеження дозволених витрат для кожного кандидата до парламенту або для кожної національної партійної організації.

2. Ліміти внесків. Обмеження суми, яку дозволено вносити одній людині.

3. Регулювання оголошення внесків. Мандатні декларації прізвищ людей, які роблять внески та оголошення сум, що вносяться кожною людиною.

4. Заборона окремих видів внесків. Наприклад, регулювання обмежень політичних пожертв від бізнесових корпорацій, профспілок або закордонних організацій та іноземних громадян.

5. Засоби для заохочення пожертв. Скорочення податків, податкові кредити та інші форми податкових пільг.

6. Непрямі субсидії. Надання послуг та обладнання партіям та кандидатам безкоштовно, або за зниженою ціною. Наприклад, безкоштовна пересилка виборчої літератури, виступи на телебаченні й радіо безкоштовно, або за зниженими цінами.

7. Громадські субсидії. Фінансові виплати партіям та кандидатам із державних фондів.

Цілі, які переслідуються цими обмеженнями, є наступними.

1. Контролювання корупції.

2. Сприяння чесності.

3. Контролювання швидкого зростання вартості проведення кампаній.

4. Сприяння енергійним політичним партіям.

5. Сприяння зростанню членства партій.

Найважливішою складовою частиною правової регламентації фінансової діяльності політичних партій є сукупність норм, що регулюють організацію і діяльність механізму всеосяжного фінансового контролю. У широкому розумінні цей механізм містить у собі:

- державні органи, що здійснюють контроль;

- об'єкти контролю;

- склад фінансових правопорушень і відповідальність партій за їхнє скоєння.

Механізм фінансового контролю існує практично скрізь, де регламентується фінансова діяльність політичних партій (він відсутній лише в поодиноких країнах, наприклад у Норвегії). І це цілком природно, тому що без контролю за дотриманням партія-

ми відповідних розпоряджень втрачає зміст сама правова регламентація їхньої фінансової діяльності.

Організаційні форми контролю за фінансовою діяльністю політичних партій різняться в окремих країнах, але в цілому можна виділити три основні види державних органів, що здійснюють такий контроль:

1. Державні органи зі спеціальною компетенцією;
2. Державні органи загального фінансового контролю (у ФРН – фінінспектори, в Іспанії – Рахункова палата);
3. Основний вид контрольних органів – виборчі комісії [9].

Все сказане свідчить про те, що в більшості країн переважає система загального постійного фінансового контролю. Але поряд з нею скрізь діє система спеціального контролю за фінансовою діяльністю партій у період виборів. Його, як правило, здійснюють органи, відповідальні за організацію та проведення виборів (виборчі комісії, виборчі трибунали тощо).

Основними об'єктами фінансового контролю є:

- джерела фінансових ресурсів партій (контроль за використанням тільки дозволених джерел);
- прибутки, одержувані з легальних джерел (контроль за додержанням установлених лімітів пожертвувань при загальному і цільовому фінансуванні, наприклад, під час фінансування виборчих кампаній);
- витрати партій.

Покладання юридичної відповідальності не тільки на політичні партії, але і на всіх осіб, що порушують розпорядження про їхнє фінансування, безсумнівно підвищує ефективність зусиль у боротьбі з політичною корупцією. Не розглядаючи всі типи фінансових правопорушень, передбачені законодавством окремих країн, зупинимося лише на основних і найбільше характерних:

1. Порушення положень про фінансові джерела:
 - одержання засобів із заборонених джерел;
 - перевищення розміру приватних пожертвувань;
 - перевищення розміру виборчих витрат;
2. Порушення положень про фінансову звітність партій, її гласності і відкритості:

- непередставлення щорічних фінансових звітів і звітів про надходження і витрати коштів у період виборчої кампанії;
- представлення цих звітів із порушенням встановлених термінів;
- неопублікованість звітів;
- використання в звітах фальсифікованих даних.

Варто зауважити, що політичні партії несуть юридичну відповідальність у різних її формах за вчинення цих порушень.

В Україні на сьогодні норми, які регулюють фінансування політичних партій, містяться в декількох законах. Так, ця проблема знаходить відображення в законах України «Про політичні партії в Україні», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо запобігання та протидії політичній корупції», «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», «Про оподаткування прибутку підприємств», Кримінальному Кодексу України.

Згідно з Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо запобігання та протидії політичній корупції» від 08.10.2015 р. з 01.07.2016 р. здійснюється фінансування партій з державного бюджету. Гроші отримують всі політичні організації, які подолали 5 % бар'єр на парламентських виборах.

Встановлюється, що партія має право на отримання державного фінансування її статутної діяльності, якщо на останніх чергових або позачергових виборах народних депутатів її виборчий список кандидатів у народні депутати в загальнодержавному виборчому окрузі отримав не менше 3 % дійсних голосів виборців, які взяли участь в голосуванні в загальнодержавному виборчому окрузі. Кошти, виділені з держбюджету на фінансування статутної діяльності партій, перераховуються на зазначені рахунки політичних партій у розмірі 25 % загального розміру щорічного державного фінансування для кожної політичної партії на початку кожного кварталу.

Крім того, законом передбачена заборона на здійснення внесків на підтримку політичних партій, серед іншого, державними та комунальними підприємствами, установами і організаціями, а

також юридичними особами, в яких не менше 10 % статутного капіталу або прав голосу прямо або опосередковано належать державі, органам місцевого самоврядування.

Державне фінансування є лише одним з інструментів для досягнення фінансової прозорості діяльності політичних партій. Вже давно ні для кого не є секретом, що більшість українських партій існують головним чином за рахунок фінансування з боку впливових «інвесторів», які в результаті вимагають від них конкретних політичних і економічних преференцій. Таким чином, звичайний виборець ніколи не дізнається, з якою метою і ким було профінансовано його вибір за краще майбутнє, оскільки рух коштів на підтримку партій ніде не фіксується. Зрозуміло, що в такій ситуації партійні діячі, в першу чергу, переймаються задоволенням інтересів своїх спонсорів, що в результаті сприяє перетворенню звичайної партії в структуру щодо відстоювання різних інтересів «олігархів-фінансистів».

Таким чином, положення ухваленого закону покликані послабити зв'язок партій з їхніми тіншовими спонсорами. Відтепер партії будуть зобов'язані декларувати всі свої доходи та витрати, що теоретично дозволить громадянам краще розуміти джерела їхнього фінансування і робити більш виважений вибір. Також у випадку, якщо партія зберігатиме свою діяльність тіншового фінансування, учасникам цього процесу загрожуватиме адміністративна та кримінальна відповідальність.

Наявна процедура партійної фінансової звітності та звітності про надходження та використання коштів виборчих фондів містить недоліки, які не сприяють підвищенню прозорості фінансування політики в Україні. По-третє, в той час як у більшості європейських країн дедалі більшого поширення набуває практика незалежних аудитів фінансової звітності партій професійними аудиторами, в Україні ретельній перевірці підлягають лише звіти про обсяги і напрями використання коштів Державного бюджету на фінансування статутної діяльності (і то лише на предмет законності, в той час як ефективність використання коштів за Законом України «Про політичні партії в Україні» перевіряти не можна). Таким чином, реальна картина фінансування залишається в тіні, і не лише через відсутність ефективного аудиту фінан-

сування діяльності партій і виборчих процесів, але і через відсутність інституту відповідальності юридичних осіб за порушення вимог законодавства про вибори; по-четверте, на відміну від багатьох інших держав Європи, в Україні законодавець не вимагає від партій публічного оприлюднення інформації про донорів, які зробили найбільші внески у виборчі фонди або фінансують поточну статутну діяльність партій, відображення у фінансових звітах інформації про доходи і видатки не лише партій, але і пов'язаних з ними осіб, місцевих осередків (як це передбачено, наприклад, у Франції та деяких інших європейських країнах). Відповідно до Єдиних правил, розроблених Комітетом Міністрів Ради Європи, нагляд за фінансуванням партій та виборів, а також відповідальність за порушення у сфері фінансування партій і виборів, мають ґрунтуватись на таких принципах: 1) моніторинг фінансування партій і виборчих кампаній має бути незалежним; 2) незалежний моніторинг повинен включати перевірку фінансових звітів партій і витрат на виборчі кампанії, їх оприлюднення та публікацію; 3) державам слід сприяти спеціалізації судової влади, правоохоронних органів та інших працівників у боротьбі проти незаконного фінансування партій і виборчих кампаній; 4) порушення правил фінансування партій і виборчих кампаній повинно мати наслідком застосування ефективних, пропорційних та превентивних санкцій [4, с. 25]. Таким чином, в Україні на політичному порядку денному постає питання законодавчого врегулювання процесу звітування політичними партіями за їхню фінансову діяльність з метою створення системи публічного фінансування, що ґрунтується на засадах прозорості та громадського контролю. Вимоги щодо прозорості стосуються тільки прямих платежів до виборчих фондів, не поширюючись на пожертви самим партіям чи кандидатам, які можуть потім переказати такі пожертви на рахунок виборчого фонду як «власні кошти». На практиці передвиборчі кампанії значною мірою фінансуються зі сторонніх джерел, які взагалі не проходять через виборчі фонди, – наприклад, у вигляді реклами третіми особами, внесків у натуральній формі чи послуг, наданих політичним партіям або кандидатам на сприятливих умовах, чи фінансування агітаційної діяльності безпосередньо з власних рахунків самих партій і кан-

дидатів. Ця група рекомендує забезпечити легкий доступ громадськості до повних звітів про фінансування агітаційної діяльності під час усіх виборів протягом установленого законом терміну; та розглянути способи оприлюднення інформації про фінансування виборчих кампаній, яке передує початку виборчого процесу (наприклад, шляхом проміжного звітування). Отже, в Україні за оцінками як вітчизняних, так і закордонних експертів, складається недосконала система фінансування діяльності політичних партій взагалі та у виборчий період зокрема. Підсумовуючи розвиток законодавчої бази фінансування політичних партій в Україні та їх участі у виборчому процесу, український дослідник Балабан Р. зазначає, що виборче законодавство має бути колективним договором між суспільством та елітою. В українському випадку воно є договором між елітами без участі суспільства. Останнє відіграє парадно-фасадну функцію. Вчений вважає, що зміна законодавчої бази не виправить ситуацію. Необхідно «лікувати» економіку і виховувати нову соціальну базу. Діюча система національного законодавства, яке покликане регламентувати процес фінансування діяльності політичних партій (у тому числі у виборчому процесі), надто складна та «розпорошена», а за критерієм прозорості, що є показником демократичної політичної системи загалом, не відповідає стандартам, затвердженим Рекомендацією Rec(2003)4 Комітету міністрів Ради Європи про Загальні правила проти корупції під час фінансування політичних партій та виборчих кампаній. Значна кількість законів, присвячених цій проблематиці (зокрема, це закони України «Про політичні партії в Україні», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо запобігання та протидії політичній корупції», «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», низка законів щодо галузі оподаткування та бухгалтерського обліку тощо), не дає змоги скласти цілісне уявлення про процес фінансування політичних партій, їхні норми суперечать одна одній, унаслідок того, що їх приймали в різні роки, ґрунтуючись на різних концептуальних засадах державної політики. Також ці закони не дозволяють якісно контролювати поря-

док та розмір надходження спонсорських внесків та перевіряти звітність щодо їхнього використання, що спричиняє деформації самого інституту політичної партії, перетворюючи їх на організації закритого типу [6, с. 161–168]. Однак, на думку Лебедюка В. М., закон про державне фінансування політичних партій в Україні одразу запрацювати не зможе. В деяких європейських країнах такий закон спрацював одразу, в деяких – і досі виникають проблеми [10, с. 100–103]. Підтверджуючи це, слід додати, що дійсно такі зміни потрібно впроваджувати свідомо та комплексно, для початку проводити структурний аналіз їх доцільності та ефективності. Фінансування партій з Державного бюджету дуже допомогло б у боротьбі з корупцією, і тут навіть не так гостро постає фінансове питання даної ситуації, а проблема загальної конструктивної та вмотивованої діяльності політичних партій покликаної працювати на благо української держави. З іншого боку, на думку Крисенко О. В., фінансова сторона питання утримання політичних партій на сьогодні є першочерговою під час обговорення доцільності запровадження таких змін [9]. Що стосується конкретно фінансової сторони питання, то згідно з оприлюдненою інформацією, кожен голос виборця буде давати політичній партії приблизно 10 грн на рік і за ці кошти партія зобов'язана висвітлювати всі свої витрати та доходи, і головне, вона не матиме права отримувати суму, вищу певного рівня від різних спонсорів та меценатів. У такому випадку, ті партії, які будуть залучати більше коштів з інших джерел фінансування, в законодавчому порядку мають бути позбавлені дотацій з боку держави. Враховуючи всі «за» і «проти» щодо фінансової сторони цього законопроекту, варто бути доволі обережним у ставленні до можливості повноцінної імплементації ухваленого закону. З огляду на те, що його норми суперечать, у першу чергу, інтересам практично всіх великих політичних партій в Україні, які значною мірою залежать від тіньового фінансування. У цьому контексті особливого значення набуває роль державних органів, покликаних контролювати фінансову діяльність партій та моніторити її на предмет порушення чинного законодавства. Ключову роль у цьому процесі має відігравати Національне агентство з питань запобігання корупції. Проблема полягає в тому,

що цей орган досі до кінця не сформовано, крім того, процес формування спеціальної комісії, яка має обрати його голову, було позначено намаганням Кабінету Міністрів усунути неурядові організації від участі в ньому. Відповідно, існують обґрунтовані побоювання щодо можливої політичної залежності агентства від уряду, що може зашкодити його ефективній діяльності, зокрема, у сфері моніторингу фінансової діяльності партій.

Отже, попри низку як позитивних, так і негативних відгуків щодо цих законодавчих нововведень, можна резюмувати лише той факт, що ці зміни в державному регулюванні партійної діяльності є перспективними і в першу чергу покликані вивести тіньові схеми фінансування партій з боку вмотивованих можливо-владців. Цей закон дає змогу зробити процес фінансування партій та їх витрат більш прозорим і відкритим для громадян. Безумовно, певні процедурні моменти цього питання потребують вдосконалення, але водночас, втілення цього закону в життя дасть можливість зменшити залежність партій від великого бізнесу, що спричинить загальне оздоровлення всієї партійної системи в Україні.

Наближення до реалізації питання державного фінансування політичних партій йтиме за такими основними напрямками, які в разі досягнення певного рівня взаємної консолідації та консенсусу можуть наблизити нас до його вирішення.

Висновки. Підбиваючи підсумки, пропонуємо такі висновки і рекомендації:

1. Необхідна структуризація політичних партій. У законодавстві України має бути чітко виписано: які саме партії, які напрямки та цілі їх діяльності мають фінансуватися з державного бюджету.

2. Другий напрямок стосується підвищення рівня економічної спроможності суспільства в цілому та, відповідно, фінансових можливостей державного бюджету. На цьому напрямку необхідно виважено визначати співвідношення між фінансовими потребами політичної діяльності партій та пропорціями його забезпечення з урахуванням різних джерел (тобто членські внески, видавнича, інша господарська діяльність партій, гранти, подарунки та саме державна частка фінансування).

3. І останній, третій напрямок, полягає у формуванні політичними партіями громадської думки безпосередньо щодо цього питання. Вплив політичних партій на формування суспільної думки буде мати важливе значення для прийняття подальших політичних рішень як з боку парламенту, так і з боку уряду.

Список використаних джерел

1. Громадські об'єднання в Україні: навч. посіб. / [Бесчастний В. М., Філонов О. В., Субботін В. М. та ін.]; за ред. Бесчастного В. М. Київ: Знання, 2007. 415 с.
2. Георгіца А. З. Конституційне право зарубіжних країн: підручник. Тернопіль: Астон, 2003. 432 с.
3. Гонюкова Л. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз: монографія / за наук. ред. д-ра політ. наук Шкляра Л. Є. К.: НАДУ, 2009. 392 с.
4. Європейський демократичний доробок в галузі виборчого права: матеріали Венеціанської Комісії, Парламентської Асамблеї, Комітету міністрів, Конгресу місцевих і регіональних влад Ради Європи / [за ред. Ключковського Ю.]. Вид. 2-ге, випр. і доповн. К.: Логос, 2009. 500 с.
5. Заславский С. Е., Зотова З. М. Правовые основы участия политических партий в выборах. М.: РЦОИТ, 2006. 240 с.
6. Балабан Р. Фінансовий вимір виборчого алгоритму. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса*. 2010. Вип. 6. С. 161–168.
7. Ковриженко Д., Чебаненко О., Синьоокий О. Європейський досвід фінансування партій та виборчих кампаній. *Часопис Парламент*. 2009. № 2. С. 23–64.
8. Конончук С. Партії у виборчих процедурах в Україні / Укр. незалежний центр політ. дослідж. К.: Агентство Україна, 2010. 17 с.
9. Крисенко О., Миколенко Д., Подьячев Д. Європейський досвід державного фінансування політичних партій: висновки для України: аналітична записка // Регіональний філіал НІСД у м. Харкові. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/juni08/9.htm>.
10. Лебедюк В. М. Фінансування політичних партій в Україні: механізми державного контролю. *Інвестиції: практика та досвід*. 2011. № 14. С. 100–103.
11. Пінто-Душинський М. Довідник «Фінансування партій та виборчих кампаній»: огляд. *Політичні фінанси: Регулювання і практика*: матеріали міжнародної конференції (м. Київ, 29 квітня 2002 р.). К.: Європа 21, 2002. С. 87–108.

Олейник В. С., Антоненко М. И.

ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В УКРАИНЕ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

В статье исследованы специфика и основные источники финансирования политических партий в демократических странах. Рассмотрены особенности финансовой деятельности политических партий в Украине, в том числе в избирательном процессе. Определены проблемы финансирования политических партий в Украине и рекомендованы пути их решения. Предложено выводы и рекомендации.

Ключевые слова: политическая партия, избирательный процесс, избирательная компания, финансирование, государственное финансирование, частное финансирование, финансовый контроль, закон.

Oliinyk V. S., Antonenko M. I.

PROBLEMS OF POLITICAL PARTIES FINANCING IN UKRAINE AND THE WAYS OF THEIR SOLVING

Peculiarities and basic sources of political parties financing in democratic countries are investigated in the article. The peculiarities of financial activity of political parties in Ukraine, including electoral process are examined. The problems of political parties financing in Ukraine are determined and the ways of their solving are offered. Conclusions and recommendations are offered.

The author indicates that state financing of political parties is the main trend in modern European parliamentary development. Sufficient number of laws on this issue in Ukraine makes it impossible to clarify the system of political parties financing because their norms contradict one another as they were passed at different times and are based on different concepts of the state policy. These laws don't allow to keep control over the order and the amount of sponsors' fees, as well as to control accounts and their use, that causes deformation of the political party itself and turns it into a close-type agency. The author comes to the conclusion that: it is necessary to structure political parties, one should define carefully the correlation between financial needs of the political party activity and its financing proportions, taking into account different sources, political parties should form public opinion dealing with this issue.

Key words: political party, electoral process, election campaign, financing, state financing, private financing, financial control.

УДК 351.713(477)

Сикал М. М.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, цивільного та господарського права і процесу, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ЩОДО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ КОНТРОЛЮ

У статті досліджено питання нормативно-правового забезпечення діяльності контролюючих органів, проаналізовано різні точки зору вчених на доцільність прийняття нормативно-правових актів, в яких у майбутньому визначались би напрями контрольної діяльності, принципи, форми, перелік суб'єктів та процедуру здійснення контролю.

У статті надано пропозиції щодо правового регулювання питань організації та функціонування органів контролю.

Ключові слова: контроль, орган контролю, правові засади організації і здійснення контролю.

Постановка проблеми. Прагнення України стати повноцінним членом в Європейському Союзі сформувавши потребу в реалізації 62 реформ та програм розвитку держави, що закріплені в «Стратегії сталого розвитку “Україна–2020”», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. Одним з питань, що заплановано в рамках цих реформ, є скорочення кількості органів державного нагляду (контролю), а також оновлення законодавства, що регулює діяльність контролюючих органів. Зважаючи на викладене, можемо говорити про те, що питання нормативно-правового регулювання діяльності органів контролю є актуальними на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вчених приділяли увагу різним аспектам функціонування органів контролю та нормативно-правовим засадам їх діяльності, зокрема, Авер'янов В. Б., Андрійко О. Ф., Гаращук В. М., Денисюк С. Ф., Кобринський В. Ю., Нижник Н. Р., Полінець О. П., Сушинський О. І., Тароєва В. В., Шевчук В. О., Шестак В. С. та інші. Натомість євроінтеграційний вектор розвитку нашої держави сформував потребу в додаткових наукових дослідженнях.

Мета статті. Це дослідження присвячено з'ясуванню потреб нормативно-правового забезпечення діяльності контролюючих органів, а також наданню пропозицій щодо правового регулювання питань організації та функціонування органів контролю.

Виклад основного матеріалу. Організаційні та правові засади діяльності контролюючих органів закріплені в нормативно-правових актах, що регулюють діяльність як окремого контролюючого органу, так і визначають правові основи здійснення різних видів контролю. Все це свідчить про надмірно велику кількість нормативно-правових актів, які дублюють повноваження контролюючих органів, що призводить до неефективного використання контролюючого ресурсу та надмірного відволікання від основної роботи підконтрольного суб'єкта, а це неодмінно впливає на результативність його діяльності та допущення нових недоліків. У зв'язку з цим постає нагальна потреба у прийнятті відповідного законодавчого акта, яким би було визначено вичерпний перелік контролюючих органів та їх компетенцію, що сприяло б вирішенню чималої кількості проблем як у правовому регулюванні, так і в організації здійснення контролю.

Подібну ж позицію висловлював Гарашук В. М., на думку якого, крім проекту Закону України «Про державний контроль у сфері діяльності органів виконавчої влади та їх посадових осіб», який нині розробляється, доречно підготувати і законопроект «Про громадський контроль в Україні», де на законодавчому рівні закріпити напрямки контрольної діяльності громадських контролюючих утворень, принципи та правила здійснення такого контролю, його юридичного оформлення, взаємодії громадськості з правоохоронними органами та спеціалізованими контролюючими структурами, механізм відповідальності державних структур та їх посадових осіб за невиконання або неякісне чи несвоєчасне виконання законних вимог громадськості та ін. Можливий і інший напрямок: розробити узагальнюючий законопроект «Про контроль в Україні», де ці питання виокремити в самостійний розділ [1, с. 353].

Андрійко О. Ф. пропонує законодавчий акт з орієнтовною назвою Закон України «Про державний контроль у сфері виконавчої влади», яким би визначалися загальні процедури державного контролю, а особливості їх проведення в окремих сферах та спеціальними суб'єктами конкретизувалися б у галузевих нормативно-правових актах [2, с. 208].

Шестак В. С. зазначає, що необхідно прийняти Закон «Про державний контроль в Україні» для юридичного забезпечення

цілісності функціонування національної системи державного контролю [3, с. 174].

Полінець О. П. наголошує на розробленні та впровадженні Концепції реформування системи контролю в державному управлінні України та Концепції стандартизації контрольної діяльності в державному управлінні України, а також він пропонує покласти їх в основу для розробки законодавчих актів, а саме: законів України «Про контроль у системі державного управління України», «Про державний фінансовий контроль» [4, с. 6].

Тароєвою В. В. визначено необхідність прийняття Закону України «Про систему контролю та контрольної влади» щодо правового оформлення та регулювання особливостей контрольної влади в Україні [5, с. 8–9].

Кобринський В. Ю. висловив власне бачення законопроекту «Про Комітет державного контролю у сфері національної безпеки України», який може бути покладено, на його думку, в основу Концепції державного контролю у сфері національної безпеки України [6, с. 151].

З метою вдосконалення законодавчої регламентації відносин у сфері здійснення громадського контролю, Денисюком С. Ф. доведено доцільність: а) розроблення проектів законів України «Про громадський контроль» та «Про охорону громадського порядку», «Про правоохоронні органи та правоохоронну діяльність». Запропоновано структуру проекту Закону України «Про громадський контроль»; б) прийняття Концепції реформування правоохоронної системи держави в цілому і на її основі розробка Закону України «Про правоохоронні органи та правоохоронну діяльність». У цих законодавчих актах запропоновано встановити: вичерпний перелік структур, що підпадають під поняття «правоохоронні органи»; загальні вимоги до їх діяльності; спільні для них права та обов'язки; засади підзвітності та підконтрольності суспільству [7, с. 17–18].

На нашу думку, серед вищезгаданих проектів законів України, а саме: «Про державний контроль у сфері діяльності органів виконавчої влади та їх посадових осіб», «Про громадський контроль в Україні», «Про державний контроль у сфері виконавчої влади», «Про систему контролю та контрольної влади», «Про державний контроль у сфері національної безпеки України», «Про Комітет державного контролю у сфері національної безпеки».

ки України», доцільно б було визначити лише один нормативно-правовий акт, який би мав силу закону та врегулював усі види контролю й визначив компетенцію контролюючих суб'єктів. В іншому ж випадку, у разі прийняття окремих законів, які б регулювали окремий вид контролю, а також окремих законів, які б регулювали здійснення контролю за окремими сферами діяльності, виникне проблема, що буде виражатись у наявності великої кількості правових актів, які дублюють повноваження контролюючих органів, що супроводжується негативними наслідками в діяльності як контролюючих, так і підконтрольних суб'єктів.

Науковцями висловлювались думки про утворення компетентних органів, які б здійснювали контроль, а саме: Авер'янов В. Б. та Андрійко О. Ф. пропонували утворити Державний комітет контролю [8, с. 25], Нижник Н. Р. наголошувала на необхідності утворення Міністерства державного контролю України [9, с. 59], Шевчук В. О. пропонував утворити Урядову раду з питань координації контролю [10, с. 113], Сушинський О. І. дотримувався думки про доцільність утворення Комітету державного контролю як вищого органу державної влади функціональної спрямованості [11, с. 238], Кобринський В. Ю. висловлював думку про необхідність утворення Комітету державного контролю у сфері національної безпеки України [12, с. 130].

На нашу думку, утворення додаткових контролюючих органів не відповідає встановленим вимогам та заходам щодо їх скорочення. Тут варто нагадати, що Концепцією адміністративної реформи в Україні, затвердженої Указом Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98, встановлено, що реформування організаційних структур виконавчої влади є найбільш складною проблемою адміністративної реформи в Україні, у зв'язку з чим тут потрібен системний підхід, який дозволяє визначати оптимальні для потреб України кількість та структуру органів виконавчої влади.

Разом з цим слід зазначити, що для оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, усунення дублювання їх повноважень, забезпечення скорочення чисельності управлінського апарату та витрат на його утримання, підвищення ефективності державного управління 9 грудня 2010 року Президент України видав Указ «Про оптимізацію системи центральних органів ви-

конавчої влади» № 1085/2010 з подальшими змінами в редакції від 21 січня 2014 року.

У зв'язку з проведенням конституційно-правової реформи 21 лютого 2014 року було прийнято довгоочікуваний Закон України № 742-VII «Про відновлення дії окремих положень Конституції України», відповідно до якого повноваження щодо утворення, реорганізації та ліквідації міністерств та інших центральних органів виконавчої влади закріплено за Кабінетом Міністрів України, який своєю постановою «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 р. № 442 затвердив «Схему спрямування і координації діяльності центральних органів виконавчої влади Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України», в якій зазначив 18 міністерств та 46 інших центральних органів виконавчої влади, що на 11 центральних органів виконавчої влади менше, ніж було затверджено Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 09 грудня 2010 року № 1085/2010 в редакції від 21 січня 2014 року у «Схемі організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади».

Варто також зазначити, що скорочення контролюючих органів є одним з пріоритетів нової політики державного управління. Так, у Плані заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та «Стратегії сталого розвитку “Україна-2020”» у 2015 році, затвердженому розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 березня 2015 року № 213-р, зазначено завдання щодо скорочення кількості регуляторних та контролюючих органів шляхом їх злиття або ліквідації, забезпечення усунення дублювання функцій між органами державного нагляду (контролю) або делегування окремих функцій держави саморегульованим організаціям. Реалізувати це завдання було заплановано шляхом впровадження регуляторної моделі, що передбачає кількість та функції контролюючих органів відповідно до стандартів ЄС та Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами, з іншої сторони.

Висновки. Виходячи з вищевикладеного, а також враховуючи пріоритети нової політики державного управління у світлі реалізації «Стратегії сталого розвитку “Україна—2020”», схва-

леної Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, пропонується прийняти один закон, орієнтовна назва якого б була «Про основні засади контролю за діяльністю органів публічної влади та суб'єктів господарювання», яким би було визначено правові засади організації і здійснення різних видів контролю, окреслено вичерпний перелік суб'єктів контролю та їх компетенцію.

Список використаних джерел

1. Гаращук В. М. Теоретико-правові проблеми контролю та нагляду у державному управлінні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2003. 412 с.
2. Андрійко О. Ф. Державний контроль в Україні: організаційно-правові засади / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ: Наукова думка, 2004. 300 с.
3. Шестак В. С. Державний контроль в сучасній Україні (теоретико-правові питання): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2002. 195 с.
4. Полінець О. П. Контроль в державному управлінні України: теоретико-організаційні питання: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Київ, 2003. 20 с.
5. Тароєва В. В. Інститути контрольної влади в сучасній Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2010. 219 с.
6. Кобринський В. Ю. Державний контроль у сфері національної безпеки України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2008. 209 с.
7. Денисюк С. Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2010. 393 с.
8. Авер'янов В. Б., Андрійко О. Ф. Виконавча влада і державний контроль / ред. Лопата М. С.; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Робоча група з реформування центральних органів виконавчої влади. Київ, 1999. 47 с.
9. Пахомов В. В. Організаційно-правові засади здійснення державного контролю за правозастосовчою діяльністю податкових органів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2007. 187 с.
10. Шевчук В. О. Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою: проблеми теорії, організації, методології: монографія. Київ, 1999. 371 с.
11. Сушинський О. І. Контроль у сфері публічної влади: теоретико-методологічні та організаційно-правові аспекти: монографія. Львів: ЛРІДУ УАДУ, 2002. 468 с.

Сикал М. М.

ОТНОСИТЕЛЬНО НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ КОНТРОЛЯ

В статье исследованы вопросы нормативно-правового обеспечения деятельности контролирующих органов, проанализированы различные точки зрения ученых на целесообразность принятия нормативно-правовых актов, в которых бы определялись направления контрольной деятельности, принципы, формы, перечень субъектов и процедура осуществления контроля.

В данной статье поданы предложения по правовому регулированию вопросов организации и функционирования органов контроля.

Ключевые слова: контроль, орган контроля, правовые основы организации и осуществления контроля.

Sykal M. M.

CONCERNING NORMATIVE AND LEGAL REGULATION OF OF CONTROL BODIES ACTIVITY

The author investigated and described in the article issues of normative-legal support of activity of controlling bodies in this article. He analyzed the different points of view of scientists on the appropriateness of adopting regulatory acts, which would consolidate the directions of control activity, principles, forms, list of subjects and procedure for the implementation of control.

The author analyzes the approaches of scientists concerning the adoption of draft laws of Ukraine, namely: «On state control in the field of activity of executive bodies and their officials», «On public control in Ukraine», «On state control in the sphere of executive power», «On The system of control and control authority», « On state control in the sphere of national security of Ukraine», «On the State Control Committee in the sphere of national security of Ukraine» in the article. He substantiated the feasibility of adopting only one normative legal act that would have the force of law and regulated all types of control and defined the competence of controlling entities.

The author points out the inappropriateness of the adoption of separate laws that would regulate a separate type of control, as well as separate laws that would regulate the control of certain areas of activity. This situation will create a problem that will be manifested in the presence of a large number of legal acts that duplicate the powers of the controlling bodies. Adoption of a large number of laws regulating the activities of controlling bodies will have negative consequences in the activities of both controlling and controlled entities.

The author substantiates the inexpediency of establishing additional supervisory bodies. He notes that this does not meet the established requirements and measures for their reduction, in particular the Concept of Administrative Reform in Ukraine, approved by the Decree of the President of Ukraine of July 22, 1998, № 810/98.

Key words: control, control body, legal principles of organization and implementation of control, normative and legal support, law adoption.

УДК 347.73

Nishchymna S. O.,

Doctor of Sciences (Law), Professor
Head of the Department of Administrative, Civil and
Economic Law and Process,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine;

Krupko Ya. M.,

Ph.D. in Law,
Head of Postgraduate Studies
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine

LEGAL REGULATION AND THE ESSENCE OF STATE CREDIT

The article is dedicated to determination of the essence of one of the most important institutes of financial law, state credit. Providing carrying out the purpose of public financial activity (recovery by the state all financial costs) also maintains due to using this legal institution of financial law. Different approaches to the determination of the essence of the state credit, that means the ability of the state to provide extra-earnings to the budget, to cover its deficit, are analyzed. Relationships, concerning state credit, are characterized by inequality of sides, where one side is the state as the borrower and the other side is the population and business entities as creditors. They have a number of peculiar features, which give the opportunity to talk about the state credit as financial and legal institute.

The state credit is a complex of special economical relationships, in which the state acts as a debtor and the population and business entities act as creditors. State credit institute is a form of physical and juridical persons' participation in forming of state's money national fund. The money, got from the state credit, doesn't give new incomes, but it acts as temporary state's resource, that must be returned.

Wider concept of the state credit can be determined as an institute of financial law, which unites and regulates a homogeneous group of financial legal relations about mobilization of temporary free money of enterprises, banks, population's savings for national needs and is one of the forms of physical and juridical persons' participation in forming of state fund.

The main purposes of state credit are:

- solving of the problems of budget deficit;*
- realization of regional financial and credit policy, that is directed towards equalization of population's social and economical life conditions and functioning of regional economy;*
- support of local municipality while solving urgent social and economic tasks;*
- support of priority for the economy sectors and kinds of activity.*

Legal relations that develop in the area of the state credit are very different. Huge amount of subjects, which have specific authorities, takes place in them. The peculiarity of legal relations in the area of the state credit is the fact, that they have

state power character and the state, in spite of its debtor's position, sets the rules of subjects' behavior by itself.

Key words: *state finance, public finance activity, credit, the state credit, cost funds.*

Target setting. The state is organization of political power of any society, acts as a representative of the interests of the whole people and expresses its will. In order to manage the affairs of the entire society, the state uses a specific mechanism - the mechanism of state administration. The main means of ensuring activity of the state and at the same time its instrument are public finances.

The purpose of the article is to determine the role of public credit as a leading institution of Financial Law, its essence and significance for the functioning of the state and local self-government while conducting of public financial activities.

Public finances are a system of public relations related to the mobilization, distribution and use of centralized and decentralized funds to fulfill the tasks and functions of the state and local self-government. That is, public financial activity of the state is conditioned by the objective necessity and is the process of collecting, distributing, redistributing and using centralized and decentralized funds of cash that ensure practical fulfillment of state functions [1, p. 10].

The purpose of public financial activity of the state as a basic category of Financial Law is determined by financial needs of the state itself and is to cover the state of all financial expenses. As P.S. Patsurkivskyi correctly observes "this ultimate strategic goal of financial activity of the state can only be realized through the implementation of intermediate tactical goals of such activities" [2, p. 4]. Among the main goals the researcher identified: collecting cash by the state in its financial funds; distributing them according to the needs and state priorities; using of collected cash for the fulfillment of state tasks [2, p. 4].

The attraction of funds to the state budget is carried out with the help of methods of mobilizing financial resources. However, these funds for the state, as a rule, are not enough and providing uninterrupted financing of public needs, the state is resorting to attracting free financial resources of individuals and legal entities. It is these relations that are relations of state credit, where one side is

the state as a borrower, and the other - the population and economic entities as lenders. They have a number of distinctive features that make it possible to talk about public credit as a financial and legal institution [3, p. 123]:

- in the case of a state loan, the borrower is a state that attracts funds for their needs on the basis of reciprocity, and natural and legal entities that provide their own funds for temporary use, act as creditors of the state;

- borrowing state unilaterally establishes the terms of issue, the procedure for realization and repayment of the loan, etc.;

- state loan is not secured by a pledge, but is guaranteed by the financial resources of the state.

Thus, public credit is a set of special economic relations, in which the state acts as a debtor, and the population and economic entities are creditors.

As the peculiarity of Financial Law, as Yu. A. Rovinskyi noted, is the presence of two kinds of legal institutions in it: single and mixed (complex), then we can talk about the assignment of public credit to integrated institutions of Financial Law, because it is affected by such branches of Law as Constitutional, Administrative, Civil. The criterion for assigning a state loan to Financial Law is the function of mobilizing the state funds to meet state and social needs.

Determination of the place of state credit in the system of Financial Law is primarily due to the division of the branch of Law into general and special parts. General part of Financial Law includes the rules that establish the basic principles, legal forms and methods of public financial activity, the competence and legal status of its bodies, establish a single financial system and methods of financial control. Special part of Financial Law is the institutions that regulate certain types of homogeneous financial relations, which are interconnected as separate subgroups. The institution of state credit belongs to them.

The institute of state credit is a form of participation of individuals and legal entities in the formation of nation-wide fund of state money. In relations in the area of state credit creditors are physical and legal persons, and the debtor is the state. The object of the state loan is temporarily free funds of citizens and economic

entities, which are transformed into additional financial resources of the state. And although revenues from state loans are additional source of revenue for the state budget, it is impossible to talk about receiving state revenue. This is due, first of all, to the general principles of lending, which consist in the timeliness, repayment and payment, which gives rise to the obligation of the state to repay the debt within a specified time period and to pay interest on the use of the funds provided. That is, the money received from the state loan, does not give new profits, and acts as temporary resource of the state, which is should be returned.

As an economic category, public credit reflects some of the essential characteristics of credit relations, but it has some differences compared to a bank loan.

Firstly, with bank lending, borrowing is aimed at obtaining profits by banks. Repayment of loans is carried out at the expense of productive use of borrowed funds, and interest repayment - at the expense of additional profits from the pro-loan measure.

With a state loan, the purpose of borrowing funds from the state is to attract additional financial resources to cover the deficit, which is usually caused by high expenditures of the state budget. For the most part, this is an unproductive expenditure directed at social and public needs.

Secondly, the essential difference between state and bank loans is the principle of security of loans. For a bank loan, there is a whole system of material security (in the form of collateral, insurance, guarantees, etc.), and for state loans there is no direct provision (according to its obligations, the state meets all financial resources).

Thirdly, the need for enterprises and organizations in bank loans arises in connection with the uneven movement of value in production and exchange. The need for public credit arises because of the country's financial difficulties, that is, the imbalance between the movement of money in circulation and the commodity resources to cover them.

Fourthly, bank credit is related to the part of money circulation, where money serves as a means of payment. That is, with the help of a loan, the greater part of commodity payments are carried out. With state credit, money is used not only as a means of payment but also as a means of circulation.

Fifthly, a bank loan has a strictly targeted purpose. It is used for timely monetary circulation. State loans are generally used globally to finance capital expenditures and costs associated with solving social problems.

Sixthly, with a bank credit terms and conditions of repayment are strictly regulated by the terms of the loan agreement and for their violation of the borrower applied economic sanctions. With a state loan, they can be unilaterally changed by the state, and economic sanctions are not foreseen or applied to the borrower.

Seventhly, bank loans are mainly related to non-cash money circulation, since the attraction and provision of funds is carried out by transferring them from one account to another. State loans are more widely used in the field of cash circulation, which is an effective lever of public cash management in the country.

Eighthly, bank credit is a source of growth in the amount of cash in circulation, and public credit contributes to their reduction.

Actual scientific researches and issues analysis. The first scientific studies of public loans were carried out in the late nineteenth and early twentieth centuries by such well-known scientists as: A.A. Aleksieiev, A.A. Nikitinskyi, M. F. Orlov, I.S. Mordvinov. The concept of state policy in the field of state credit changed after the socialist revolution of 1917. Banking system of the country was nationalized, specialized financial bodies, which provided a massive subscription to state loans were created.

Studies of the institution of state credit in the Soviet era were almost non-existent. Only separate papers of YU. A. Rovinskyi, E. A. Voznesenskyi, L. K. Voronova, R. O. Khalfina showed a brief description of the state credit as a component of the financial system and the Institute of Financial Law. The complex study of this problem was first carried out in the 70's by S. D. Tsyppkin. In the paper "Legal regulation of state credit in the USSR" he formulated the concept of public credit; dwell on the peculiarities of the legal regulation of the funds attracted by the state; characterized the forms of state credit in the USSR [4]. Further research on the problems of state credit was made by M. M. Artemov., who focuses on the legal regulation of the savings case [5].

The treatment of the concept of "state credit" by different scholars is somewhat different. Thus, L.K. Voronova defines state credit as a form of financial legal relations, in which the state actively resorts to the mobilization of monetary and material assets from legal entities and individuals on the principles of voluntary, repayment, reimbursement and maturity [1, p. 283]. Russian scientist N.I. Khimicheva responds the view that public credit can be considered in different ways. In particular:

- as an economic category, a state loan is a system of financial relations that arise as a result of voluntary involvement of the state for the temporary use of free funds of legal entities and individuals;

- as public financial and economic relations, state credit is the relations between the state, on the one hand, and legal entities and individuals on the other hand, in which the state is the borrower of free funds of these entities;

- from a legal point of view, a state loan is regulated by legal norms relations on the accumulation of temporarily free funds of legal and physical funds to cover public debt, regulation of money circulation and investment [6, p. 342].

S.O. Bulhakova notes that state credit is a set of monetary relations that arise between the state, on the one hand, and individuals and legal entities, on the other hand, as regards, firstly, the attraction of temporarily free funds and their use on financing of public expenditures, and secondly, providing financial assistance to enterprises and organizations on terms of maturity, payment and return [7, p. 111].

Summarizing the above, one can come up with the following general definition: state credit is an institution of budgetary law, which unites and regulates a homogeneous group of financial legal relations concerning the mobilization of temporarily free funds of enterprises, banks, savings of the population for national needs and represents one of the forms of participation of physical and legal entities in the formation of a state fund.

The statement of basic materials. The main objectives of the state credit include:

- 1) solving the problems of budget deficit financing;

2) conducting of regional financial and credit policy aimed at population's social and economic conditions equalizing of and functioning of regional economy;

3) support of local self-government in solving urgent social and economic tasks;

4) support of priority for the economy sectors and activities.

In legal and economic literature, the conditionality of finance is determined by the existence of the state and, consequently, the state's influence on financial relations. The state provides the legal form of most relations, which are already being regulated by law, acquire the form of legal relations. Not all financial relations existing in a society are the object of financial activity of the state, but only that part of them, which is conditioned by the existence of the state itself [8, p. 11]. These financial relations are conditioned by the existence of the state and are manifested only in the forms determined by the state. That is, the state, taking into account social needs, provides certain forms of financial relations which objectively arise. It uses the right to establish specific types of payments, the procedure for their enrollment in public funds, determines the directions of use of financial resources, their distribution and use.

Financial relations in the field of a state loan arise in the process of public financial activities related to the formation, functioning and repayment of public domestic debt. The object of these legal relationships is the financial resources of the state.

In the legal relationship of state credit, as in other financial relations, one of the parties always advocates the state or an authority authorized by it. Another aspect of the relationship can be any subjects of financial relations. Determination of a particular participant in the legal relationship of the state credit depends on the type of legal facts that underlie their origin. Thus, the subjects of legal relations on the state internal debt of Ukraine are, on the one hand, the state represented by the Government as the recipient of funds, which is obliged to repay and pay interest on it; on the other - legal and natural persons (lenders).

Financial and legal relations, that contain credit relationship, always reflect certain economic relations that exist in this state.

The most important feature of financial legal relations is that they are a legal form of expression and consolidation of financial relations, which in themselves are a form of certain economic relations. Since financial relations relate to the distribution of the national income of the country, as well as the fulfillment of the tasks and functions of the state, where the state acts not only as a carrier of power, but as an economic entity, it organizes these relations, provides them with the appropriate legal form and uses the interests of society.

Participation of representative and executive authorities of various levels, as well as financial and credit institutions in the legal relations in the field of state credit, is legally enshrined. For example, the Law of Ukraine "On Securities and the Stock Market" defined the conditions and procedure for the issuance and circulation of securities, including public ones. In this legal act, the interpretation of the category "securities", the types of securities disclosed and the notion of securities issuer, the main characteristics of shares, bonds of domestic state and local loans, treasury obligations of the state, savings certificates and promissory notes are given. Decisions on the issue of bonds of domestic state and local loans are made in accordance with the Cabinet of Ministers of Ukraine and local self-government bodies.

The legal principles of state regulation of the securities market and state control over the issuance and circulation of securities and their derivatives in Ukraine are also determined by the Law of Ukraine "On State Regulation of the Securities Market in Ukraine". In particular, Article 1 of this law states that "state regulation of the securities market is the state's implementation of comprehensive measures to streamline, control, oversee the securities market and their derivatives, and prevent abuse and abuse in this area" [9].

In accordance with the law, state regulation of the securities market is carried out in order to:

- implementation of a single state policy in the field of issue and circulation of securities and their derivatives;
- creation of conditions for effective mobilization and placement of financial resources by the participants of the securities market taking into account the interests of society;

- receipt of securities market participants information on conditions of issuance and circulation of securities, results of financial and economic activity of issuers, volume and nature of transactions with securities and other information that affects the formation of prices in the securities market;

- ensuring equal opportunities for the issuers, investors and intermediaries to access the securities market;

- guarantee of ownership of securities;

- protection of the rights of stock market participants;

- integration into European and world stock markets;

- observance by the participants of the securities market of the requirements of legislative acts;

- prevention of monopolization and creation of conditions for the development of fair competition in the securities market;

- control over the transparency and openness of the securities market.

State regulation of the securities market in accordance with the law is carried out in the following forms:

- adoption of legislative acts on issues of securities market participants;

- regulation of issuance and circulation of securities, rights and obligations of securities market participants;

- issuance of special permits (licenses) for carrying out professional activity on the securities market and ensuring control over such activity;

- prohibition and suspension for a certain period (up to one year) of professional activity in the securities market in the absence of a special permit (license) for this activity and bringing to responsibility for such activity in accordance with the current legislation;

- registration of securities issuance (emission) and information on issue (issue) of securities;

- control over the compliance of issuers with the procedure for registration of securities issue and information on securities issue, terms of sale (placement) of securities provided by such information;

- creation of a system for protecting the rights of investors and controlling the observance of these rights by securities issuers and persons engaged in professional activities in the securities market;

- control over the reliability of information provided by issuers and persons performing professional activity in the securities market to the controlling bodies;
- establishment of rules and standards for conducting transactions in the securities market and monitoring their compliance;
- prudential supervision of professional stock market participants within the scope of activities carried out by such a participant on the basis of a license issued by the National Commission for Securities and Stock Market;
- control over pricing systems in the securities market;
- control over the activities of persons serving the issue and circulation of securities;
- other measures on state regulation of control over issuance and circulation of securities [9].

The legislation of Ukraine establishes the division of competences between representative and executive bodies in the field of state credit. Representative body - the Verkhovna Rada of Ukraine has the following powers: to define a policy on public internal debt; to establish the maximum amount of the state domestic debt in approving the budget for the next fiscal year, its structure, sources and maturities; to maintain control over the state of domestic debt. The Government of Ukraine manages the state domestic debt of Ukraine; it must determine the order, terms of issue and placement of debt obligations of Ukraine, and annual publication of information on the state of domestic debt for the previous fiscal year.

The Law of Ukraine "On State Guarantees for the Restoration of Savings of Citizens of Ukraine" establishes the obligations of the state to the citizens of Ukraine who lost their money savings due to depreciation, located in the institutions of the USSR Savings Bank and the State Insurance of the USSR, which acted on the territory of Ukraine, as well as in government securities: bonds of the State targeted non-interest bearing loan of 1990, bonds of the State internal winning loan of 1982, state treasury bonds of the USSR, certificates of the Savings Bank of the USSR. Thus, the state undertakes to ensure the preservation and restoration of the real value of the savings of citizens and guarantees them compensation in the prescribed manner [10].

As we see, the role of the state is to ensure that the legal forms are consistent with economic relations, in time to update and change the legislation. Subjects of relations in addition to the Government of Ukraine are the relevant bodies of local self-government. These bodies are empowered to determine their own debt obligations and conditions for their issue.

The National Bank together with the Cabinet of Ministers of Ukraine offers proposals on state credit to the Verkhovna Rada of Ukraine to determine the policy in this area. National Bank of Ukraine "makes operations for servicing public debt related to placement, repayment and payment of government securities" [11]. In addition, the NBU buys and sells securities issued by the state.

Servicing of the state domestic debt of Ukraine is carried out by the Ministry of Finance of Ukraine through the banking system of Ukraine by conducting operations for the placement of bonds of domestic state loans and other securities, their repayment and payment of income in the form of interest and in other form.

Economic relationships between the creditor and the borrower arise when receiving a loan, using it and returning it. Depending on the type of credit relationship, the basis for their occurrence may be a unilateral act of the state, which is a feature of financial law. Consequently, the state as the subject of legal relations in the field of state credit, as the borrower and issuer of state-owned bonds in the relevant legal act, officially declares: its need for borrowed funds; the terms for which he needs these funds; the amount of remuneration he agrees to pay for the loan money provided; in many cases, about the goals for which he needs such funds; readiness to return the debt in the future and everything else.

Such conditions are a confirmation of the theoretical provisions, which determine that the material content of financial legal relations is the behavior of entities, and legal - the subjective rights and legal obligations, established by financial and legal rules. Thus, the acquisition of bonds establishes certain rights and obligations for both the issuer and the holder of bonds. In general, such relationships of rights and responsibilities are typical of the debt relationships existing between lenders and debtors.

The list of rights of the issuer, for example, includes: the right to receive borrowed funds in the form of paying the value of bonds; the right to dispose of borrowed funds at its own discretion to achieve this goal; the right to use these funds within a specified period, etc.

The main duties of the issuer are the following: the obligation to return the borrowed amount of funds to the bondholder and pay the promised remuneration for the use of borrowed funds; the obligation to repay the debt within the established time limits, if the bonds are urgent, etc.

As for the creditor-holder of the bond, he has the right to return the full amount of money that he has given to the issuer; the right to receive the remittance promised by the issuer for the use of borrowed funds; the right to demand timely repayment of arrears; ownership of securities. This means that he may own and dispose of his bonds without any limitations, if only these are not set by the conditions of output. That is, he can freely sell them, exchange, give, use as a means of payment or to secure an obligation.

On the other hand, the bondholder is obligated: to pay in full the value of the bonds, that is, to borrow funds at the disposal of the issuer for a specified term, refrain from the requirements of early repayment of the debt; to provide loan funds undoubtedly, without putting forward any conditions, and so on.

Thus, the role, significance and influence of Civil Law on relations in the field of state credit become evident. However, civil and legal norms do not affect their essence and are only supportive concerning ongoing relationships, and the initiative of their occurrence or termination will always be derived from the state. The rules of Financial Law provides for the organization of credit planning and relations that arise in all financial transactions. Relations that arise during the issuance and sale of government loans are governed by Financial Law, and all conditions are determined unilaterally by the borrower (state) in the relevant regulatory legal acts. Consequently, despite the complexity of the relations that arise in the field of public domestic credit, it can be noted that they are governed by the norms of the Financial, Administrative, and Civil Law sectors. Priority in their regulation belongs to the rules of Financial Law.

All relations in the field of state credit are state-owned. Despite of the fact that the state acts as a debtor (borrower) in these relations, it has the right to unilaterally establish their terms: term, payment, types, grounds for termination and change.

Legal entities and individuals that have voluntarily entered into relations in the field of state credit, are obliged to fulfill all loan conditions. Unlike legal relationship on bank loans, the subjects here are unequal, since the main method of regulating the relationship of state credit is a method of state-power influence and the state owns the function of management of public internal debt. The action of legal relations in time in the field of state credit is established by the state (the debtor).

However, in the field of state credit legal relationships appear not only with regard to debt obligations (between the borrower - the state and the creditors - legal entities and individuals), but also there are legal relationships that are mediated by the functioning of public debt. Such relationships, for example, are relations:

- between the Cabinet of Ministers of Ukraine and National Bank of Ukraine for receiving and repaying loans;

- between the Verkhovna Rada of Ukraine, the Government of Ukraine and NBU regarding the transfer of funds from the State Budget of Ukraine to compensate for the costs of placing, refinancing, paying out income and repayment of debt obligations;

- between the institutions of the Savings Bank of Ukraine and the National Bank of Ukraine regarding the establishment of the minimum size of mandatory reserves deposited (deposited) with the NBU and used as credit resources for repayment of government loans;

- between the institutions of the Savings Bank of Ukraine and the NBU regarding the payment of interest on deposits, which are the main source of credit resources for granting loans to the Government of Ukraine;

- between the Ministry of Finance of Ukraine and the NBU regarding the development of conditions for the management of Ukraine's internal indebtedness, etc.

Conclusions. Thus, legal relations in the field of state credit are very diverse. They involve a large number of subjects with specific powers. The peculiarity of legal relations in the field of state credit is

that they are state-owned by their nature, and the state, despite on its position as a debtor, establishes the rules of subjects' behavior by itself.

References

1. Finansove pravo: pidruchnyk [Financial Law: Textbook] / kerivnyk avt. kolektyvu i vidp. red. Voronova L. K. Vydannia druhe, vypravlene ta dopovnene. Kharkiv: Konsum, 1999. 496 s. (in Ukrainian).

2. Patsurkivskiy P. S. Poniattia finansovoi diialnosti derzhavy. Problemy finansovoho prava: materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii [Concept of financial activity of the state. Problems of Financial Law: materials of the International scientific conference]. Vypusk 2. Chernivtsi, 1996. S. 3–11. (in Ukrainian).

3. Rovinskiy Ye. A. Sovetskoye finansovoye pravo: uchebnoye posobiye [Soviet Financial Law: a training manual]. Moskva: VYUZL, 1957. 192 s. (in Russian).

4. Tsypkin S. D. Pravovoye regulirovaniye gosudarstvennogo kredita v SSSR [Legal regulation of public credit in the USSR]. Moskva: Znaniye, 1977. 64 s. (in Russian).

5. Artemov M. M. Pravovoye regulirovaniye gosudarstvennogo kredita v SSSR [Legal regulation of public credit in the USSR]. Moskva, 1988. 78 s. (in Russian).

6. Finansovoye pravo: uchebnyk [Financial Law: a textbook] / pod red. Khimichevoy N. I. Moskva: Izd-vo BEK, 1996. 525 s. (in Russian).

7. Finansy: pidruchnyk [Finances: a textbook] / za red. Bulhakovoï S. O. Kyiv: KDTEU, 1999. 174 s. (in Ukrainian).

8. Godme P. Finansovoye pravo [Financial Law] / perevod i vsupitel'naya statya Khalfinoy R. O. Moskva: Progress, 1978. 430 s. (in Russian).

9. Pro derzhavne rehuliuвання rynku tsinnykh paperiv v Ukraini [On State Regulation of the Securities Market in Ukraine]: Zakon Ukrainy vid [Law of Ukraine dated] 30.10.1996 r. № 448/96-VR. URL:<http://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).

10. Pro derzhavni harantii vidnovlennia zaoshchadzen hromadian Ukrainy [On state guarantees for the restoration of Ukrainian citizens' savings]: Zakon Ukrainy vid [Law of Ukraine dated] 21.11.1996 r. №537/96-VR. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).

11. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy [On the National Bank of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid [Law of Ukraine dated] 20.05.1999 r №679-KHIV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).

Ніщимна С. О., Крупко Я. М.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА СУТНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ

Стаття присвячена визначенню сутності одного з найважливіших інститутів фінансового права – державного кредиту. Забезпечення виконання мети публічної фінансової діяльності (покриття державою всіх фінансових витрат) здійснюється також завдяки використанню цього правового інституту фінансового права. Проаналізовано різні підходи до визначення сутності державного кредиту, яка полягає у можливості держави забезпечити додаткові надходження до бюджету, покрити його дефіцит.

Ключові слова: державні фінанси, публічна фінансова діяльність, кредит, державний кредит, фонди коштів.

Нищимная С. А., Крупко Я. М.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ И СУЩНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО КРЕДИТА

Статья посвящена определению сущности одного из самых важных институтов финансового права – государственного кредита. Обеспечение исполнения цели публичной финансовой деятельности (покрытие государством всех финансовых расходов) осуществляется также благодаря использованию этого правового института финансового права. Проанализировано различные подходы к определению сущности государственного кредита, которая состоит в возможности государства обеспечить дополнительные доходы в бюджет, покрыть его дефицит.

Ключевые слова: государственные финансы, публичная финансовая деятельность, кредит, государственный кредит, фонды денежных средств.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО- ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.432

Акімов М. О.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права,
Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА СВОБОДИ ОСОБИ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Стаття присвячена розгляду проблем кримінально-правової охорони свободи особи. Проаналізовані деякі спірні питання ст. 146 та 147 Кримінального кодексу України, запропоновані шляхи їх вирішення через внесення змін до чинного законодавства. Крім того, доведено, що питання кримінально-правової кваліфікації діянь, що посягають на свободу особи, є дуже актуальними, а тому потребують невідкладного законодавчого вдосконалення та належного судового роз'яснення правозастосовної практики.

Ключові слова: воля, свобода, незаконне позбавлення волі, викрадення людини, захоплення заручників.

Постановка проблеми. Вченими-кримінологами вже давно виявлена об'єктивно існуюча загальна тенденція зростання у 1,5–2 рази кількості насильницьких злочинів у період гострих соціальних конфліктів, перш за все, перехідного періоду [12, с. 29]. Масштабні суспільно-політичні перетворення, а надто збройний конфлікт на південному Сході нашої держави, що триває вже четвертий рік, обумовили суттєве погіршення криміногенної ситуації. Загальне зубожіння населення, внутрішньодержавна міграція частини мешканців Донецької та Луганської областей й Автономної Республіки Крим, поширення радикальних настроїв у суспільстві, зростання незаконного обігу зброї, падіння авторитету влади та зневіра людей у спроможність правоохоронних органів ефективно виконувати свої функції – ось лише декілька причин негативних змін у структурі та динаміці корисливо-насильницької злочинності.

Формулювання мети. У цьому контексті особливо кричущим є значне збільшення кількості посягань на фізичну свободу

та недоторканість особи. Незаконне утримання в неволі з вимогою сплати викупу за звільнення – про такі діяння можна почути в засобах масової інформації чи не щодня. Неодмінно постає питання щодо ефективності кримінально-правової охорони вказаних суспільних відносин, що вперше в історії вітчизняного кримінального законодавства передбачена в окремому розділі Особливої частини КК України. Саме досвід правозастосування засвідчує недостатню ефективність відповідних норм. Достатньо лише зазначити, що відомі численні випадки, коли одні і ті ж самі діяння кваліфікуються правоохоронними органами та судами за різними статтями чинного кримінального закону (або перекваліфікація відбувається під час розслідування кримінального провадження).

Останнє, серед іншого, пояснюється й недоліками, притаманними ст. 146 та 147 КК України. Головними з них, на нашу думку, є:

- поставлення одних і тих самих суспільних відносин – особистої (фізичної) волі та недоторканості особи – під охорону двох дуже подібних одна до одної норм, що утворює зайві проблеми в їх розмежуванні;

- передбачення у ст. 146 КК України норм про відповідальність за два окремих злочини – незаконне позбавлення волі та викрадення людини;

- недостатньо чітка кримінально-правова регламентація насильства, що їм супроводжується вчинення цих злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Почнемо із визначення власне об'єкта кримінально-правової охорони. У науковій літературі вже йшлося про термінологічну невідповідність між конституційним поняттям «свобода» та кримінально-правовим визначенням злочинів «проти волі особи» [7, с. 8]. Дійсно, усталеним є уявлення, що свобода – це суб'єктивна можливість здійснювати або не здійснювати певні дії, що ґрунтуються на конституційних правах та свободах, тоді як воля – здатність до вибору мети діяльності і мобілізації зусиль, необхідних для її досягнення. Ці поняття неоднакові за змістом, хоча згідно зі ст. 8 Конституції України всі закони нашої держави і повинні відповідати їй та прийматися на її основі. З огляду на це, а також на відсутність у розділі

III Особливої частини КК України норм про посягання на честь та гідність, уявляється за доцільне змінити назву цього розділу, виклавши її як «Злочини проти свободи особи».

Виклад основного матеріалу. Чинна редакція ст. 146 та 147 КК України дозволяє розрізнити ці злочини хіба що за суб'єктивними ознаками їх складів (якщо не брати до уваги, що відповідальність за незаконне позбавлення волі та за викрадення людини настає з 16 років, а за захоплення заручників – з 14 років). Крім цього, обов'язковою ознакою захоплення заручників є вчинення цього злочину з метою спонукання визначених законом адресатів до вчинення або невчинення певних дій як умови звільнення заручника, тоді як у разі незаконного позбавлення волі або викрадення людини така мета відсутня. Проте чи можна вважати викладене достатнім для безпомилкового відмежування цих діянь? Ми вважаємо, що ні, і ось чому.

По-перше, статистичні дані вказують, що неповнолітні дуже рідко беруть участь у вчиненні подібних злочинів. Відповідно, доля осіб у віці від 14 до 16 років серед співучасників ще менша.

По-друге, прості склади посягань за ст. 146 та 147 КК України є формальними за конструкцією, тобто вважаються закінченими з моменту фактичного позбавлення потерпілого свободи (пересування, вибору місця перебування і т. ін.). На цьому етапі мета злочину може взагалі не виявитись; відповідно, перспектива відмежування незаконного позбавлення волі, викрадення людини та захоплення заручників є дуже сумнівною.

Якщо звернутись до об'єктивної сторони складів згаданих злочинів, то, на превеликий жаль, спосіб їх вчинення в диспозиціях статей не визначений. У науці кримінального права є усталеною точка зору про те, що:

– незаконне позбавлення волі – це протиправне тримання особи всупереч її волі у місці, де вона перебувала чи куди прибула добровільно, із позбавленням свободи пересування будь-яким способом [5, с. 15; 9, с. 45; 11, с. 40];

– викрадення людини – це протиправне таємне або відкрите, із застосуванням насильства, обману чи зловживання довірою, вилучення людини зі звичайного мікросоціального середовища всупереч її волі з наступним переміщенням з одного місця в ін-

ше, поєднане з обмеженням фізичної свободи [7, с. 16; 8, с. 50; 10, с. 55];

– захоплення особи як заручника – це протиправна активна поведінка, що полягає в заволодінні іншою фізичною особою всупереч її волі, що супроводжується застосуванням чи погрозою застосування насильства;

– тримання особи як заручника – це протиправна активна або пасивна поведінка, що полягає в перешкоджанні іншій фізичній особі змінити її місцезнаходження і може супроводжуватись застосуванням чи погрозою застосування насильства.

З викладеного видно, що викрадення людини – спеціальна норма щодо незаконного позбавлення волі, а захоплення заручників, у свою чергу, – спеціальна норма щодо обох названих складів. Проте цей факт не є підставою для їх взаємного розмежування.

Думка деяких учених про те, що під час захоплення заручників факт захоплення або тримання людини та зміст вимог, що пред'являються, не є таємницею, а під час викрадення людини факт тримання утаємничується і вимоги пред'являються таємно [10, с. 54], уявляється нам доволі спірною. Як вже було слухно зауважено іншими науковцями, зазначене не впливає зі змісту диспозицій норм, про які йдеться, а отже, є розширювальним тлумаченням кримінального закону й необов'язкове до застосування на практиці [6, с. 43].

Для усунення суперечностей у правозастосуванні потрібне законодавче рішення, що нормативно закріпило б підстави для відмежування цих посягань одне від одного. На нашу думку, таке рішення має передбачати:

– віднесення захоплення заручників до числа злочинів з іншим родовим об'єктом;

– внесення змін до ст. 146 КК України шляхом розділу її на дві статті (з диференціацією способу вчинення злочину).

Підставою реалізації першої з пропозицій є те, що головною сутнісною рисою захоплення заручників є не саме по собі позбавлення потерпілого свободи, а спонукання третіх осіб до вчинення або невчинення тієї чи іншої дії як умови його звільнення. Таким чином, винна особа, завдаючи шкоди відносинам свободи, одночасно зазіхає і на відносини, що регулюють функціонування сус-

пільства в цілому та кожного його члена окремо, тобто на відносини громадської безпеки. Законодавча конструкція диспозиції норми, характер та адресати вимог винної особи, той факт, що заручником може стати кожен, хто з тієї чи іншої причини опинився в певному місці та у певний час – все це свідчить, що вказане посягання завдає шкоди невизначено широкому колу суспільних відносин, що забезпечують захист особи, її прав, свобод та законних інтересів, нормальну діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій. Тому, на нашу думку, норма про відповідальність за захоплення заручників має бути перенесена до розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України (під номером 258–6).

На користь цього свідчить і ще один фактор. Незаконне позбавлення волі, викрадення людини та захоплення заручників – злочини не тільки з формальним складом, а й триваючі. Тому в них слід виокремлювати не лише момент юридичного, а й момент фактичного закінчення злочину. Проте у разі незаконного позбавлення волі між моментами юридичного та фактичного закінчення злочину винна особа здебільшого не вчиняє жодних інших суспільно небезпечних дій у рамках цього складу (якщо ж вчиняє, то вони кваліфікуються за сукупністю). Під час викрадення людини та під час захоплення заручників ситуація зовсім інша. У першому випадку потерпілий, якого вже позбавили свободи, ще формально не може вважатись викраденим, бо його ще не вилучили з місця перебування і не перемістили в інше місце (на розсуд винної особи). У другому випадку свобода потерпілого обмежена, але мета вчинення злочину – спонукання третіх осіб – ще не досягнута, і навіть жодних дій для цього винна особа ще не вчинила.

Виходом із ситуації, що виникла, на наш погляд, може бути надання спонуканню під час захоплення заручників значення конститутивної ознаки (невід’ємної складової) об’єктивної сторони цього злочину. Саме викладення її як диспозиції складеного злочину дозволить безпомилково відмежувати захоплення заручників від інших суміжних діянь і давати належну кримінально-правову оцінку скоєному. Враховуючи це, ми пропонуємо змінити фор-

мулювання диспозиції простого складу цього посягання, виклавши її як «захоплення або тримання особи як заручника, поєднане зі спонуканням...». Це дозволить, по-перше, кваліфікувати дії винної особи (безпосередньо захоплення заручників та подальші вимоги, з якими пов'язується її звільнення) як єдиний злочин, без штучного утворення сукупності (тим більше, що санкція норми про захоплення заручників порівняно з іншими посяганнями, що можуть бути вчинені винною особою під час здійснення спонукання, все одно є більш суворою), і по-друге, більш правильно визначити момент його фактичного закінчення. На наше переконання, без виокремлення та чіткого розмежування моментів юридичного і фактичного закінчення захоплення заручників як триваючого злочину, без вказівки на те, що ці моменти розділяє більший чи менший проміжок часу (що може вплинути на кваліфікацію вчиненого), неможливо ані правильно визначити сутність зазначеного діяння, ані відмежувати його від незаконного позбавлення волі і викрадення людини. Правильніше було б вважати простий склад захоплення заручників юридично закінченим з моменту здійснення спонукання хоча б одного з адресатів до вчинення чи утримання від вчинення хоча б однієї певної дії (це більш точно відповідатиме сутності цього злочину), а фактично закінченим – з часу припинення позбавлення свободи заручника (всіх заручників) або з часу його (їх) смерті.

Наша друга пропозиція обумовлена бажанням повернутися до логіки формулювання загальних і спеціальних кримінально-правових норм, від якої чомусь відійшов вітчизняний законодавець, криміналізуючи незаконне позбавлення волі, викрадення людини та захоплення заручників. Уявляється, що ст. 146 КК України повинна бути розділена на дві, які б окремо криміналізували незаконне позбавлення волі та за викрадення людини.

Обидва ці злочини, будучи формальними за конструкцією, повинні вважатись закінченими з моменту фактичного позбавлення потерпілого свободи (пересування, вибору місця перебування тощо). Але, як вже було зазначено вище, вони ще й триваючі. У разі незаконного позбавлення волі між моментами юридичного та фактичного закінчення злочину винна особа здебільшого не вчиняє жодних інших суспільно небезпечних дій у рамках цього складу.

У разі викрадення людини потерпілий, якого вже позбавили свободи, формально ще не може вважатись викраденим, поки його не вилучили з місця перебування і не перемістили в інше місце (на розсуд винної особи). Так ситуація виглядає з точки зору науки кримінального права; якщо ж звернутись до закону, то проста диспозиція ч. 1 ст. 146 КК України фактично прирівнює ці діяння одне до одного, що докорінно неправильно. Викрадення людини – злочин без сумніву більш складний та більш суспільно небезпечний, ніж незаконне позбавлення волі.

Ми вважаємо, що для належної кримінально-правової оцінки посягань на свободу особи конкретні суспільно небезпечні діяння повинні бути передбачені різними статтями розділу III Особливої частини КК України. Найбільш доцільним тут убачається збереження норми про відповідальність за незаконне позбавлення волі (під назвою «Незаконне позбавлення свободи») під номером 146 та введення норми про відповідальність за викрадення людини під номером 147 (що «вивільняється» у разі перенесення статті про відповідальність за захоплення заручників до розділу IX «Злочини проти громадської безпеки» Особливої частини КК України під номером 258–6). Якщо ж при цьому їх диспозиції викласти як описові (за наведеними вище прикладами), відмежування зазначених діянь буде легко здійснити за ознаками об'єктивної сторони їх складів.

На окрему увагу заслуговує питання кримінально-правової оцінки насильства у разі посягання на свободу особи. У ч. 2 ст. 146 КК України передбачені кваліфікуючі обставини вчинення цього злочину – «способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого», «що супроводжувалось заподіянням йому фізичних страждань» та «протягом тривалого часу». Оскільки вказані дефініції в законі відсутні, незрозуміло, що саме мав на увазі законодавець, запроваджуючи оціночні ознаки і залишаючи на розсуд суду визначення певного фізичного насильства як страждання та конкретного проміжку часу як тривалого. Те ж саме можна сказати і про кваліфікуючу ознаку «із застосуванням зброї»: чи є цей спосіб вчинення незаконного позбавлення волі або викрадення людини небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, і якщо так, то чи можливе одночасне інкримінування винній особі цих двох кваліфікуючих ознак, що фактично дуб-

люють одна одну? На наш погляд, у цьому випадку кваліфікований склад злочину містить одночасно й обтяжуючі та особливо обтяжуючі ознаки. Тож їх слід систематизувати та редакційно змінити: до ознак кваліфікованого складу віднести «поєднане із насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я в момент заподіяння», а до особливо кваліфікованого – «поєднане із насильством, що є небезпечним для життя чи здоров'я в момент заподіяння» та «вчинюване протягом тривалого часу». Ознаку «із застосуванням зброї», на наш погляд, варто виключити – подібні дії є посяганням на інший об'єкт кримінально-правової охорони та підлягатимуть кваліфікації за сукупністю.

Під час захоплення та у деяких випадках тримання заручників винна особа застосовує насильство до потерпілих, а так само і до осіб, які намагаються перешкодити вчиненню злочину, припинити його тощо. На думку деяких науковців, будь-яке насильство виходить за межі простого складу захоплення заручників і потребує кваліфікації за сукупністю вчиненого [3, с. 305; 4, с. 114]. Проте ми не можемо з цим погодитись. Дійсно, чому діяння винної особи, яка позбавила потерпілого свободи (незалежно від терміну), охоплюється основним складом злочину, а нанесення навіть одного удару має розглядатись як окремий злочин та кваліфікуватись за сукупністю?

Так, у подібній ситуації відбувається посягання на інший об'єкт – здоров'я особи, і це потребує окремої кримінально-правової оцінки. Але насильницькі дії, не спрямовані на позбавлення потерпілого життя чи на заподіяння йому тяжких тілесних ушкоджень, охоплюються поняттям насильства, навіть коли дії особи направлені на різні об'єкти, але перебувають в органічній єдності [2, с. 76–77]. Захоплення заручників є прикладом подібної ситуації саме тому, що не у посяганні на відносини свободи, особистої безпеки, здоров'я виявляється соціальна сутність цього злочину.

У більшості випадків захоплення заручників винна особа погрожує у разі невиконання її вимог саме вбивством заручників (що й обумовило віднесення залякування заподіянням смерті до кваліфікуючих ознак цього злочину). Проте чи обґрунтована чинна законодавча регламентація психічного насильства в разі кваліфікованого складу захоплення заручників (а саме обмежен-

ня такого насильства погрозою знищення людей)? Природно, що не можна уявити більш небезпечну погрозу, коли винна особа ставить досягнення мети у пряму залежність від ступеня залякування [1, с. 94] та одразу вдається до найбільш «дієвого» способу спонукання адресатів вимог. Але якщо кваліфікований склад захоплення заручників за ознакою психічного насильства утворює лише погроза життю двох чи більше осіб, яку кримінально-правову оцінку дати захопленню заручників, коли потерпілий один і погрожують вбити лише його? Або якщо заручників декілька, а погрожують лише одному з них?

Кваліфікацію як фізичного, так і психічного насильства під час захоплення заручників, на нашу думку, можна значно спростити. Для цього слід доповнити ст. 147 КК України кваліфікуючою ознакою «...поєднане з насильством, яке є небезпечним для життя чи здоров'я, чи з погрозою застосування такого насильства...» (з одночасним виключенням ознаки «...поєднане з погрозою знищення людей...»). У такому разі спричинення легких тілесних ушкоджень, що не призвели до короткочасного розладу здоров'я або короткочасної втрати працездатності, а так само удару чи побоїв, які не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння, охоплюватиметься простим складом злочину. Заподіяння ж легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'я або короткочасну втрату працездатності, або вчинення інших насильницьких дій, що не призвели до вказаних наслідків, але були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння (а так само і погроза ними) ми пропонуємо визнати кваліфікованою обставиною захоплення заручників.

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що питання кримінально-правової кваліфікації діянь, що посягають на свободу особи, є дуже актуальними, а тому потребують невідкладного законодавчого вдосконалення та належного судового роз'яснення правозастосовної практики.

Список використаних джерел

1. Александр Й. Терроризм в современном капиталистическом обществе. Москва: ИНИОН АН СССР, 1987. 65 с.
2. Антипенко В. Поняття тероризму (кримінально-правове визначення). *Право України*. 1999. № 2. С. 92–95.

3. Афанасьев Н. Н. Международно-правовая база борьбы с терроризмом. *Закон и право*. 2001. № 4. С. 8–13.
4. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть: учебник. Днепропетровск: Пороги, 1992. 166 с.
5. Бойко Н. В. Ответственность за незаконное лишение свободы по советскому уголовному праву: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология, исправительно-трудовое право». Харьков, 1989. 24 с.
6. Бриллиантов А. Похищение человека или захват заложника? *Российская юстиция*. 1999. № 6. С. 43.
7. Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини (аналіз складу злочину): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2003. 20 с.
8. Габибова Г. Отграничение похищения человека от захвата заложника. *Законность*. 2002. № 11. С. 49–51.
9. Гаухман Л., Максимов С., Сауляк С. Об ответственности за захват заложников. *Законность*. 1994. № 10. С. 43–46.
10. Зубкова В. И., Тяжкова И. М. Ответственность за похищение человека по уголовному законодательству России. *Вестник Московского университета*. Серия 11 «Право». 1996. № 2. С. 54–60.
11. Лысов М. Ответственность за незаконное лишение свободы, похищение человека и захват заложников. *Российская юстиция*. 1994. № 5. С. 40–41.
12. Терроризм: психологические корни и правовые оценки (круглый стол журнала «Государство и право»). *Государство и право*. 1995. № 4. С. 20–47.

Акимов М. А.

УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ОХРАНА СВОБОДЫ ЛИЧНОСТИ: ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ РЕШЕНИЯ

Статья посвящена рассмотрению проблем уголовно-правовой охраны свободы личности. Проанализированы некоторые спорные вопросы ст. 146 и 147 Уголовного кодекса Украины, предложены пути их решения путем внесения изменений в действующее законодательство. Кроме того, доказано, что вопросы уголовно-правовой квалификации деяний, посягающих на свободу личности, являются очень актуальными, а потому нуждаются в безотлагательном законодательном совершенствовании и надлежащем судебном разъяснении правоприменительной практики.

Ключевые слова: свобода, незаконное лишение свободы, похищение человека, захват заложников.

Akimov M. O.

CRIMINAL AND LEGAL PROTECTION OF A PERSON'S FREEDOM: PROBLEMS AND WAYS OF SOLVING

The article is dedicated to the consideration of the problems of criminal and legal protection of a person's freedom. Some controversial issues of the articles 146 and 147 of the Criminal Code of Ukraine are analyzed, the ways of their solving by amending existing legislation are proposed.

It is mentioned that it is a fixed idea that freedom is a subjective opportunity to carry out or not to carry out certain actions based on constitutional rights and freedoms, while liberty is the ability to choose the purpose of the activity and mobilize the efforts necessary for its achievement. These concepts are different in their meaning, although according to Art. 8 of the Constitution of Ukraine all the laws of our state must comply with it and be adopted on its basis.

The suggestions on contradictions eliminating in the application of law are substantiated. A legislative decision is required that would normatively establish the grounds for distinguishing these encroachments: taking the seizure of hostages into crimes with another generic object; making changes to Article 146 of the Criminal Code of Ukraine by dividing it into two articles (with differentiation of the method of committing a crime).

The reason for the implementation of the first suggestion is that the main essential feature of the seizure of hostages is not the mere deprivation of the victim's freedom, but prompting of third parties to do or not to do one or another action as a condition of his release. The second suggestion is predetermined with the desire to return to the logics of formulation of general and special criminal and legal norms, which for some reason were left by domestic legislator, criminalizing the illegal deprivation of liberty, kidnapping and seizure of hostages.

Particular attention is paid to the issue of criminal and legal assessment of violence in case of encroaching upon person's freedom. Part 2 of Article 146 of the Criminal Code of Ukraine provides qualifying circumstances of committing this crime – by “a way that is dangerous to the victim's life or health”, “accompanied by causing him physical suffering” and “for a long time”.

In addition, it has been proved that the issues of criminal and legal qualification of offenses perpetrating a person's liberty are highly relevant and, therefore, require urgent legislative improvement and proper judicial clarification of law enforcement practice.

Key words: will, freedom, illegal deprivation of liberty, kidnapping, seizure of hostages.

УДК 343.8

Карелін В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального,
кримінально-виконавчого права та кримінології,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;

Пузиревський М. В.,

здобувач вищої освіти на другому (магістерському) рівні
за спеціальністю 081 «Право», начальник кабінету
кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ СПЕЦІАЛЬНО УПОВНОВАЖЕНИХ СУБ'ЄКТІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Стаття присвячена аналізу правових аспектів протидії кримінально караним корупційним, а також таким, що сприяють корупції, діям в Україні. Також проаналізовано превентивні антикорупційні заходи, що мають полігалузеву специфіку.

У статті на основі аналізу національного законодавства визначено найдоцільніші елементи діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції.

Ключові слова: *корупція, правові аспекти, антикорупційна політика, спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції, повноваження, спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національна поліція, Національне агентство з питань запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро України, превентивний механізм.*

Постановка проблеми. Вирішення комплексу завдань, пов'язаних зі зниженням рівня виявів корупції в Україні спричинило необхідність розробки національним законодавцем правових аспектів реалізації державної антикорупційної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування правових аспектів діяльності уповноважених органів у сфері протидії корупції привертало увагу багатьох учених у галузі кримінології та кримінального права, таких як: Бусол О. Ю., Голіни В. В., Григор'єва Р. Г., Дрьомова С. В., Костенка О. М., Кулика О. Г., Мельника М. І., Савченка А. В., Хавронюка М. І., Шостко О. Ю. та інших відомих фахівців.

Метою статті є визначення та розгляд правових аспектів діяльності в Україні спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції.

Виклад основного матеріалу. Як слушно наголошує доктор юридичних наук, професор Костенко О. М.: «...прийнятими в один день 14 жовтня 2014 р. законами України «Про запобігання корупції», «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», «Про Національне антикорупційне бюро України» встановлено єдиний правовий антикорупційний простір з протидії корупції, визначено правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні...» [8, с. 220].

Необхідно акцентувати увагу на тому, що частиною 1 статті 1 Закону України «Про запобігання корупції» встановлено вичерпний перелік спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, а саме:

- органи прокуратури;
- органи Національної поліції;
- Національне антикорупційне бюро України;
- Національне агентство з питань запобігання корупції [1].

Так, відповідно до частини 5 статті 8 Закону України «Про прокуратуру» в Україні функціонує спеціально уповноважений самостійний підрозділ у структурі Генеральної прокуратури – Спеціалізована антикорупційна прокуратура, на яку покладені повноваження щодо здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України; підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях; представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, пов'язаних з корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями [6].

Слід наголосити, що Наказом Генеральної прокуратури України № 149 від 12 квітня 2016 року з метою забезпечення належної організації роботи Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, керуючись статтею 9 Закону України «Про прокуратуру», було затверджено Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України (далі – Положення).

Саме з прийняттям Положення було більш широко деталізовано обсяг повноважень цього правоохоронного органу та відпо-

відно до розділу 3 цього Положення закріплено його основні завдання та функції, а саме:

1. Здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України.

2. Виконання вимог закону під час приймання, реєстрації, розгляду та вирішення заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, своєчасне внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

3. Забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування Національним антикорупційним бюро України кримінальних правопорушень та оскарження незаконних судових рішень на стадії досудового розслідування і судового розгляду.

4. Підтримання державного обвинувачення в суді у кримінальних провадженнях, розслідуваних Національним антикорупційним бюро України.

5. Забезпечення в межах компетенції відшкодування збитків, завданих кримінальними правопорушеннями.

6. Забезпечення застосування належної правової процедури до кожного учасника кримінального провадження.

7. Представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених Законом України «Про прокуратуру» і пов'язаних з корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями.

8. Здійснення в межах реалізації функцій Спеціалізованої антикорупційної прокуратури міжнародного співробітництва [3].

У свою чергу, органи Національної поліції України як загальний суб'єкт протидії злочинності, зокрема, корупційній, відповідно до покладених на неї в статті 23 Закону України «Про Національну поліцію» завдань здійснюють:

а) превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню корупційних злочинів;

б) виявляють причини та умови, що сприяють вчиненню усунення; вживають заходів з метою виявлення корупційних злочинів;

в) припиняють виявлені корупційні злочини;

г) здійснюють своєчасне реагування на заяви та повідомлення про корупційні злочини;

д) здійснюють досудове розслідування дрібних корупційних злочинів, не віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України; займаються веденням бази даних стосовно зареєстрованих корупційних злочинів [5].

13 жовтня 2015 року Прем'єр-міністром України було підписано Постанову Кабінету Міністрів № 830 «Про утворення територіального органу Національної поліції», що нормативно закріпила функціонування в структурі органів Національної поліції міжрегіонального територіального органу – Департаменту захисту економіки Національної поліції України (далі – Департамент).

У свою чергу, наказом Національної поліції України № 81 від 07 листопада 2015 року відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», Постанови Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 року № 830 «Про утворення територіального органу Національної поліції» та з метою забезпечення належного функціонування Департаменту захисту економіки Національної поліції України було затверджено Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України (далі – Положення).

Відповідно до пункту 1 розділу 1 цього Положення Департамент є міжрегіональним територіальним органом у складі кримінальної поліції Національної поліції України та згідно з законодавством України здійснює оперативно-розшукову діяльність [2].

Слушним є, що одним із пріоритетних завдань, які покладено на Департамент, є саме боротьба з корупцією й хабарництвом у сферах, які мають стратегічне значення для економіки держави та серед посадових осіб органів державної влади і самоврядування; протидія корупційним правопорушенням і правопорушенням, пов'язаним з корупцією (пункт 3 розділу 2 Положення) [2].

Також необхідно акцентувати увагу на тому, що у зв'язку з прийняттям Закону «Про запобігання корупції» в Україні нарешті було нормативно закріплено функціонування центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, який має на меті забезпечити формування та реалізацію державної антикорупційної політики – Національне агентство з питань запобігання корупції. Стаття 5 Закону наголошує на тому, що Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – Національне агентство) здійснює свою діяльність колегіально у складі п'яти членів [1].

Слід зауважити, що початок роботи Національного агентства був закладений прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України № 118 від 18 березня 2015 року «Про утворення Національного агентства з питань запобігання корупції», а саме: утворенням його як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Доречно зазначити, що згідно зі статтею 11 Закону України «Про запобігання корупції» Національному агентству надано конкретні повноваження у сфері протидії корупційним виявам, а саме: 1) проведення аналізу стану запобігання та протидії корупції в Україні, діяльності державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування у сфері запобігання та протидії корупції; статистичних даних, результатів досліджень та іншої інформації стосовно ситуації щодо корупції; 2) розроблення проектів Антикорупційної стратегії та державної програми з її виконання, здійснення моніторингу, координації та оцінки ефективності виконання Антикорупційної стратегії; 3) підготовка та подання в установленому законом порядку до Кабінету Міністрів України проекту національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики; 4) формування та реалізація антикорупційної політики, розроблення проектів нормативно-правових актів з цих питань; 5) організація проведення досліджень з питань вивчення ситуації щодо корупції; 6) здійснення моніторингу та контролю за виконанням актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та порівнянних до них осіб; 7) координація та надання методичної допомоги щодо виявлення державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування корупціогенних ризиків у своїй діяльності та реалізації ними заходів щодо їх усунення, в тому числі підготовки та виконання антикорупційних програм; 8) здійснення в порядку, визначеному цим Законом, контролю та перевірки декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, зберігання та оприлюднення таких декларацій, проведення моніторингу способу життя осіб, уповно-

важених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 9) здійснення в порядку та в межах, визначених законом, державного контролю за дотриманням встановлених законом обмежень щодо фінансування політичних партій, законним та цільовим використанням політичними партіями коштів, виділених з державного бюджету на фінансування їхньої статутної діяльності, своєчасністю подання звітів партій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, звітів про надходження і використання коштів виборчих фондів на загальнодержавних та місцевих виборах, повнотою таких звітів, звіту зовнішнього незалежного фінансового аудиту діяльності партій, відповідністю їх оформлення встановленим вимогам, достовірністю внесених до них відомостей; 10) затвердження розподілу коштів, виділених з державного бюджету на фінансування статутної діяльності політичних партій, відповідно до закону; 11) забезпечення ведення Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення; 12) координація в межах компетенції, методичне забезпечення та здійснення аналізу ефективності діяльності уповноважених підрозділів (уповноважених осіб) з питань запобігання та виявлення корупції; 13) погодження антикорупційних програм державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, розробка типової антикорупційної програми юридичної особи; 14) здійснення співпраці з особами, які добросовісно повідомляють про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону (викривачі), вжиття заходів щодо їх правового та іншого захисту, притягнення до відповідальності осіб, винних у порушенні їх прав, у зв'язку з таким інформуванням; 15) організація підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації з питань, пов'язаних із запобіганням корупції, працівників державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, посадових осіб місцевого самоврядування (крім підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування); 16) надання роз'яснень, методичної та консультаційної допомоги з питань застосування актів законодавства з питань ети-

чної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняних до них осіб; 17) інформування громадськості про здійснювані Національним агентством заходи щодо запобігання корупції, реалізація заходів, спрямованих на формування у свідомості громадян негативного ставлення до корупції; 18) залучення громадськості до формування, реалізації та моніторингу антикорупційної політики; 19) координація виконання міжнародних зобов'язань у сфері формування та реалізації антикорупційної політики, співпраця з державними органами, неурядовими організаціями іноземних держав та міжнародними організаціями в межах своєї компетенції; 20) обмін інформацією з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями; 21) інші повноваження, визначені законом [1].

Нині єдиним державним правоохоронним органом, на який безпосередньо покладається запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних злочинів в Україні, є Національне антикорупційне бюро.

Цей орган відповідно до вимог статті 16 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» зобов'язаний:

- здійснювати оперативно-розшукові заходи з метою запобігання, виявлення, припинення та розкриття корупційних злочинів, віднесених до його підслідності, а також в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів;

- здійснювати провадження досудового розслідування корупційних злочинів, віднесених до його підслідності, а також провадити досудове розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом;

- ризикати заходів щодо розшуку та арешту коштів та іншого майна, які можуть бути предметом конфіскації або спеціальної конфіскації в корупційних злочинах, віднесених до його підслідності;

- здійснювати перевірку на доброчесність осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

- забезпечувати на умовах конфіденційності та добровільності співпрацю з особами, які повідомляють про корупційні злочини [4].

Видається слушною наукова позиція доктора юридичних наук, професора Савченка А. В., який наголошує на тому, що:

«...серед зазначених вище спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції лише два органи за правовими аспектами діяльності можна безпосередньо віднести до спеціальних антикорупційних інституцій – Національне антикорупційне бюро України та Національне агентство з питань запобігання корупції. Наведене зумовлено тим, що сфера діяльності таких багатofункціональних органів як прокуратура та Національна поліція охоплює більш широке коло правовідносин, не обмежуючись тільки антикорупційними заходами ...» [7, с. 172].

Висновки. Отже, з урахуванням викладеного слід зазначити, що правові аспекти діяльності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції під час здійснення заходів щодо запобігання, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних злочинів мають вирішальний вплив на встановлення змісту та порядку застосування превентивних національних антикорупційних механізмів.

Список використаних джерел

1. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

2. Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України: Наказ Національної поліції України від 07 листопада 2015 року № 81. *Офіційний інтернет-портал Національної поліції України*. URL: <http://www.npu.gov.ua>.

3. Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Генеральної прокуратури України: Наказ Генеральної прокуратури України від 12 квітня 2016 року № 149. *Офіційний інтернет-портал Генеральної прокуратури України*. URL: <http://www.gp.gov.ua>.

4. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1698–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.

5. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 1402–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.

6. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2–3. Ст. 12.

7. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування: монографія / Васи́левич В. В., Васи́левська Т. Е.,

Нестерович В. Ф., Расюк Е. В., Савченко А. В., Федоренко В. Л. (кер.) та ін.; за ред. проф. Ковбасюка Ю. В. і проф. Федоренка В. Л. Київ: Ліра-К, НАДУ, 2016. 524 с.

8. Кримінологія: підручник. Практикум. / Ковальський В. С., Костенко О. М., Семмаков Г. С. [та ін.]. Київ: Юрінком Інтер, 2016. 336 с.

Карелин В. В., Пузыревский М. В.

ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УКРАИНЕ СПЕЦИАЛЬНО УПОЛНОМОЧЕННЫХ СУБЪЕКТОВ В СФЕРЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ

Статья посвящена анализу правовых аспектов противодействия уголовно наказуемым коррупционным, а также таким, способствующим коррупции, действиям в Украине. Также проанализированы превентивные антикоррупционные меры, имеющие полиотраслевую специфику.

В статье на основе анализа национального законодательства определены целесообразные элементы деятельности специально уполномоченных субъектов в сфере противодействия коррупции.

Ключевые слова: коррупция, правовые аспекты, антикоррупционная политика, специально уполномоченные субъекты в сфере противодействия коррупции, полномочия, Специализированная антикоррупционная прокуратура, Национальная полиция, Национальное агентство по предупреждению коррупции, Национальное антикоррупционное бюро Украины, превентивный механизм.

Karelin V. V., Puzyrevskiy M. V.

LEGAL ASPECTS OF SPECIAL PLENIPATENTIONARY SUBJECTS' ACTIVITY IN THE SPHERE OF CONRADITION OF CORRUPTION IN UKRAINE

The article is investigated to the analysis of some law aspects of counteraction against criminally punishable corruption acts as well as acts producing corruption in Ukraine. Preventive anticorruption measures which are used and have polybranch specificity have been analyzed in article.

Also, this article analyzes the new legislative provisions to specifically authorized entities in combating corruption, including the National Agency for the Prevention of Corruption., National Anti-Corruption Bureau of Internal Affairs of Ukraine. Special attention is paid to the normative content of disclosure on the functions and powers of the prosecution in this area.

It worth mention, that this research is devoted to studying the problems of corruption and overcoming it, by forming of legal principles of anticorruption policy. It was investigated legal principles that are contained in the national legislation. Was proved their place in the system of legal and administrative measures of counteraction to corruption.

Moreover, the article are determined to the most appropriate elements of the specially authorized subjects in combating corruption an analysis of national legislation. This article established that the effective anticorruption policy in Ukraine

can not be effective without a coherent, planned and coordinated systematic actions of public authorities both on the national and especially on the local levels. Such anti-corruption policy should combine three strategic directions – a strategy of public awareness, a prevention strategy and a strategy of the inevitable responsibility. The institutional administrative, political and legal, socio-economic, socio-civic and ethical and psychological mechanisms of preventing corruption in local authorities were characterized.

Key words: *corruption, law aspects, anticorruption policy, specially authorized subjects in combating corruption, authority, Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, National police.*

УДК 343.351(477)

Крайник Г. С.,асистент кафедри кримінального права № 1,
Національний юридичний університет імені Ярослава Муд-
рого, м. Харків, Україна**ЗАКОНОДАВЧІ НОВАЦІЇ ЩОДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ
В 2014–2016 РОКАХ**

Роботу присвячено аналізу найактуальніших, на думку автора, новацій щодо адміністративної та кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення в Україні. Досліджено існуючу систему корупційних правопорушень (злочинів та адміністративних правопорушень) в Україні. Підтримано зміни до розділу 9 Загальної частини Кримінального кодексу України щодо невідворотності відповідальності за корупційні злочини. Встановлено, що науково не обґрунтовані та передчасні зміни й доповнення до Кримінального кодексу України (зокрема, до його статей 364, 364¹, 368², 365, 423, 424) створюють суттєві корупційні ризики. Визначено, що лише комплексні та науково обґрунтовані зміни й доповнення до чинного законодавства можуть сприяти запобіганню корупції.

Ключові слова: корупція, система корупційних правопорушень, корупційні злочини.

Постановка проблеми. Слід зазначити, що Конвенція ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 р. була підписана від імені України 11.12.2003 р., ратифікована 18.10.2006 р., набрала чинності для України 01.01.2010 р. І саме з цього часу почалося реформування Кримінального кодексу України (що набув чинності 01.09.2001 р.) щодо відповідності зазначеній Конвенції.

Під час реформування кримінального законодавства розглядається питання щодо його оновлення. Здається, що тут можуть бути намічені різні рішення. Перше, і як начебто саме просте, – це внесення окремих, інколи незначних змін і доповнень, що являють собою спробу ставити «латки» на «проріхи». Цей шлях з погляду академіка НАПрНУ, Героя України Сташиса В. В. цілковито безперспективний, тому що в старий (за системою і структурою санкцій, конструкцією норм) кодекс намагаються «утиснути» нові положення, включити норми часто з казуїстичними або навіть «каучуковими» диспозиціями – що не узгоджуються з іншими приписами КК [8, с. 676].

Друге рішення питання, або інший шлях оновлення кримінального законодавства бачиться у *поступовому реформуванні Кодексу внаслідок видання окремих «блокових» законів щодо його змін і доповнень*. Цей шлях відомий законодавчій практиці багатьох країн [8, с. 677].

Здавалося б, усе просто – прислухатися до знаного вченого, не приймати по одній зміні до КК України, а прийняти «блоковий» закон, враховуючи всі положення Конвенція ООН проти корупції, яка з 2010 р. стала частиною законодавства України і повинна бути імплементована в КК України. Прикро, але народні депутати України та їх консультанти й помічники, не лише рідко знають та враховують передові наукові досягнення та думки знаних учених, але й не хочуть їх знати. На жаль, народні депутати України пішли хибним шляхом реформування – спробами ставити «латки» на «проріхи» і вже є чинними науково необґрунтовані закони [4; 5], про які буде зазначено далі.

У примітці до ст. 45 ККУ вказано: «Корупційними злочинами відповідно до цього Кодексу вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 цього Кодексу». Систему корупційних злочинів в Україні відповідно до примітки до ст. 45 ККУ становлять злочини, передбачені різними розділами: проти власності (ст. 191); проти господарської діяльності (ст. 210); громадської безпеки (ст. 262); у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення (ст. 308, 312, 313, 320); проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів (статті 354, 357); проти службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (статті 364, 365, 364-1, 365-2, 368-369-2) тощо.

Систему адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією, становлять розміщені в одній главі 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення – «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попередні дослідження виявили низку положень, які потребують удосконалення, уточнення та приведення у відповідність до міжнародних зобов'язань України. Вітчизняні й закордонні автори здійснювали переважно кримінально-правовий аналіз корупційних злочинів та/або адміністративних корупційних діянь, зокрема, Андрушко П. П., Аркуша Л. І., Борисов В. І., Гарашук В. М., Гродецький Ю. В., Гізімчук С. В., Деніга О. П., Дудоров О. О., Киричко В. М., Книженко О. О., Мельник М. І., Навроцький В. О., Настюк В. Я., Невмержицький Є. В., Сташис В. В., Терещук О. В., Хавронюк М. І., Шалгунова С. А., Ярмиш Н. М. та ін.

Однак у цілому проблема дослідження антикорупційного досвіду зарубіжних країн з метою його використання в контексті стандартів нового законодавства у цій сфері все ще потребує комплексного дослідження (а досить стрімка зміна національного законодавства об'єктивно ускладнює таке дослідження). Останніми роками в Україні створена достатньо широка нормативно-правова база, яка спрямована на протидію корупції. Такий стан став основою для формулювання мети – розгляд законодавчих новацій щодо відповідальності за корупційні правопорушення у 2014–2016 роках.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про покарання за корупційні злочини, слід наголосити на необхідності більш суворих санкцій за їх вчинення. Зокрема, за ч. 1 ст. 210 КК України передбачено такі види покарань, як: штраф, виправні роботи, обмеження волі та позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. Як бачимо, за вчинення корупційного злочину відсутнє взагалі позбавлення волі, а штраф або виправні роботи є неефективними в разі застосування до корупціонера, він відкупиться частиною коштів і не реалізується мета покарання. Схожа ситуація з ч. 1 ст. 354 КК України: передбачено покарання у вигляді штрафу, громадських робіт, виправних робіт, обмеження волі та позбавлення волі. Отже, слід удосконалити санкцію ч. 1 ст. 210 КК України, виключивши покарання у вигляді штрафу та виправних робіт, натомість додавши позбавлення волі від двох до п'яти років; та санкцію ч. 1 ст. 354 КК Ук-

раїни, виключивши покарання у вигляді штрафу, громадських робіт та виправних робіт.

Підвищена суспільна небезпечність корупційних злочинів пояснюється тим, що вчиняючи їх, службова особа, наділена правом виконання функцій держави, діє на шкоду державі, здійснює негативний вплив на економіку, права людини, інші важливі сфери національної безпеки, її діяння ослаблюють державу, знижують міжнародний авторитет України, можуть призвести до виникнення серйозних соціально-економічних та політичних проблем. Наприклад, корумпована судова влада не дає змогу захистити свої права (право власності, трудові права, право на справедливий судовий розгляд тощо), стримує розвиток економіки; корупція у сфері оборони (розкрадання та розпродаж військової техніки та майна, а потім – пожежі та вибухи на складах як спосіб приховання розкрадань тощо), поєднана з економією на збройних силах (відмова некомпетентних осіб від ядерної зброї без серйозних гарантій безпеки для України; систематичне скорочення кількості військовослужбовців з понад 600 тисяч у 1991 р. до близько 120 тисяч у 2014 р., неналежна заробітна плата та ін.), може призвести до втрати державою незалежності. Зокрема, Автономна Республіка Крим була окупована Російською Федерацією у 2014 р.; за корупційні діяння, службу недбалість чи державну зраду поки що чомусь нікого не покарали.

До кроків «уперед» у запобіганні корупційним злочинам шляхом внесення змін до Кримінального кодексу України в 2014–2016 роках в Україні можна віднести зміни, внесені, зокрема, законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» (розділ 2 «Прикінцеві положення»): 1) у розділі 9 Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) у статтях 45 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям», 46 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим», 47 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки» та 48 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки» внесено доповнення, «крім корупційних злочинів», що нарешті позбавило суд можливості звільнити від кримінальної відповідальності

за вчинення корупційних злочинів; 2) за ч. 1 ст. 69 КК України «Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом» після змін від 14.10.2014 р. суд не може призначити основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті Особливої частини цього Кодексу або перейти до іншого, більш м'якого виду основного покарання в разі засудження за корупційний злочин; 3) завдяки змінам від 14.10.2014 р. суд не може звільнити від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України) у випадку засудження за корупційний злочин; 4) відповідно до вказаних змін суд не може зняти судимість у випадках засудження за корупційні злочини [6].

Ці зміни позитивно впливають на запобігання корупційним злочинам, оскільки унеможливають: застосування до осіб, що вчинили корупційні злочини, звільнення від кримінальної відповідальності (за статтями 45-48 КК); призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК); звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК) тощо. Вказані зміни до КК України забезпечують невідворотність відповідальності за корупційні злочини та зменшать корупцію в судах.

24 квітня 2015 р. набув чинності Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р., що визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень тощо [7]. Одним з найбільш революційних та позитивних положень ст. 3 та 45 зазначеного Закону є те, що особа, уповноважена на виконання функцій держави, щорічно до 1 квітня зобов'язана подавати декларацію за минулий рік шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції.

Також суттєвою позитивною зміною є створення незалежного правоохоронного органу – Національного антикорупційного бюро України, що має виявляти, запобігати та розслідувати корупційні правопорушення, що належать до його підслідності, а також запобігання вчиненню нових [6], працівники якого сприяли відшкодуванню понад 100 мільйонів гривень та запобігли розкраданню понад 600 мільйонів гривень.

У 2016 р. розпочало свою діяльність Національне агентство з питань запобігання корупції, що діє відповідно до постанови КМУ від 18.03.2015 р. № 118 «Про утворення Національного агентства з питань запобігання корупції». Стаття 4 Закону України «Про запобігання корупції» визначає, що Національне агентство з питань запобігання корупції є центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізацію антикорупційної політики [7]. У разі виявлення адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, уповноважені працівники Національного агентства з питань запобігання корупції складають протокол про таке правопорушення, який направляється до суду.

Кроками «назад» у запобіганні корупційним злочинам у 2014–2015 роках в Україні, на наш погляд, можна віднести: 1) декриміналізацію зловживання та перевищення службових повноважень військовими службовими особами – злочинів, передбачених статтями 423 та 424 КК України, відповідно до закону України від 21 лютого 2014 р. № 746-VII [2] та виключення з переліку корупційних злочинів, передбачених статтями 423 та 424 КК України згідно з Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» (розділ 2 «Прикінцеві положення») [6], оскільки: по-перше, суспільна небезпечність цих злочинів не зменшилась; по-друге, їх виключення з КК України не впливає з міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; по-третє, злочини, передбачені статтями 423 та 424 КК України, містили всі ознаки корупційних злочинів; 2) законом України від 12 лютого 2015 р. № 198-VIII ст. 368-2 «Незаконне збагачення» сформульована таким чином, що суперечить ст. 62 Конституції України [2] та ст. 20 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції [1], що недопустимо, оскільки відповідно до ст. 8 Конституції України вона має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [2] та Конвенція ООН проти корупції набрала чинності для України 01 січня 2010 р. [1] та положення Кримінального кодексу України мають відповідати їй, а не суперечити.

Законом України від 21 лютого 2014 р. № 746-VII були виключені з переліку корупційних злочинів (ст. 45 ККУ) та декриміналізовані, тобто взагалі виключені з кримінального законодавства України такі злочини, як зловживання й перевищення військовими службовими особами службових повноважень, що заподіяли істотну шкоду, та тяжкі наслідки (статті 423 та 424 ККУ) [5], адже вони мали всі ознаки корупційних злочинів та не втратили суспільну небезпечність. Практичне значення декриміналізації статей 423 і 424 КК України дуже негативне – вони призвели до того, що службові особи (крім працівників правоохоронних органів) підлягали звільненню від кримінальної відповідальності та покарання згідно зі статтями 285 та 539 Кримінального процесуального кодексу України [3]. На практиці після змін до КК від 21.02.2014 р. звільнили, зокрема, всіх військово-службовців, які розкрадали військове майно, хоча зрозуміло, що в міжнародних конвенціях, ратифікованих Україною, про необхідність їх звільнення не йдеться. У змісті ст. 19 Конвенції ООН проти корупції немає нічого спільного зі змістом зазначеного закону України від 21 лютого 2014 р. № 746-VII, крім зміни терміна «мотив» на «мета» у ст. 364 КК [1; 5].

Ніхто з вітчизняних чи зарубіжних науковців та практичних працівників не надавав науково обґрунтованих рекомендацій щодо декриміналізації злочинів, передбачених статтями 423 та 424 Кримінального кодексу України, не було зроблено цього і в доповідній записці або тексті Закону України від 21 лютого 2014 р. № 746-VII [8–17].

Сташис В. В. слушно зазначав, що практика давно розвіяла міф або ейфорію, що кожний закон, який заново приймається, є етапом удосконалення чинного права. Практика переконливо довела, що багато законів не мають достатнього соціального обґрунтування, ведуть до надмірності законодавчого матеріалу, законодавчої «інфляції» і, як наслідок, зовсім девальвують, знецінюють сам законодавчий акт (приклади КК України 1960 р. – ст. 155 (незаконний відпуск бензину) та незаконне навчання карате – ст. 224) [8, с. 674-675]. Далі розглянемо приклад невдалого реформування ст. 368-2 у КК України 2001 р.

Стаття 368-2 КК України «Незаконне збагачення» у чинній редакції після поспішних змін, внесених Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12 лютого 2015 р. № 198-VIII сформульована в частині 1 так: «Набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, а так само передача нею таких активів будь-якій іншій особі» [4] і суперечить *статті 62 Конституції України* («Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду») [2], тому що, з одного боку, ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість, а з іншого – якщо не довів невинуватість – кримінальна відповідальність за ст. 368-2 КК.

Також ст. 368-2 КК після внесених змін Законом від 12 лютого 2015 р. № 198-VIII [4] суперечить *статті 20 Конвенції ООН проти корупції* (офіційний переклад ст. 20 вказаної Конвенції: «За умови дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи кожна держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисне *незаконне збагачення*, тобто значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати» [1]), де менш суворі вимоги порівняно зі ст. 368-2 КК – слід лише раціонально обґрунтувати, а не довести (наприклад, службова особа, що з часом значно розбагатіла, зберігала попередні договори банківських вкладів, чеки, інші договори тощо, проте вони згоріли і докази їх набуття вже відсутні – у КК України на цей момент за це вже можлива кримінальна відповідальність за ст. 368-2 КК).

Висновки. Отже, науковці в галузі кримінального права України повинні здійснити комплексний кримінально-правовий аналіз системи та складів корупційних злочинів в Україні для розробки та належного наукового обґрунтування пропозицій з

удосконалення чинного кримінального законодавства та вироблення чітких критеріїв питань правильної кваліфікації складів злочинів, що будуть досліджені, й відмежування їх від суміжних складів злочинів. Завдання державі Україна – здійснити належне фінансування відповідних наукових установ та заходів і врахувати думки науковців під час реформування чинного законодавства України.

Слід удосконалити санкцію ч. 1 ст. 210 КК України, виключивши покарання у вигляді штрафу та виправних робіт, натомість додавши позбавлення волі від двох до п'яти років; та санкцію ч. 1 ст. 354 КК України, виключивши покарання у вигляді штрафу, громадських робіт та виправних робіт, що відображатиме підвищену суспільну небезпечність корупційних злочинів.

Після набрання чинності для України Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції в 2010 р. варто було б прислухатися до думки Сташиса В. В. – знаного вченого, академіка НАПрНУ, Героя України та не приймати по одній зміні до КК України, а прийняти «блоковий» закон, враховуючи всі положення Конвенція ООН проти корупції.

Список використаних джерел

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. (підписана від імені України 11.12.2003 р., ратифікована 18.10.2006 р., набрала чинності для України 01.01.2010 р.). *Офіц. вісник України*. 2010. № 10. Ст. 506.

2. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верхов. Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верхов. Ради України*. 2013. № 9–13. Ст. 88.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції: Закон України від 12 лютого 2015 р. № 198-VIII. *Відомості Верхов. Ради України*. 2015. № 17. Ст. 118.

5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо імплементації до національного законодавства положень статті 19 Конвенції ООН проти корупції: Закон України від 21 лютого 2014 року № 746-VII. *Відомості Верхов. Ради України*. 2014. № 12. Ст. 188.

6. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII. *Відомості Верхов. Ради України*. 2014. № 47. Ст. 2051.

7. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верхов. Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056.

8. Сташис В. В. Вибрані праці / уклад.: Тацій В. Я., Борисов В. І., Демидова Л. М.; відп. ред. Тацій В. Я. Харків: Право, 2015. 1184 с.

9. Мельник М. І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: монографія. Київ: Атіка, 2001. 304 с.

10. Невмержицький Є. В. Політична корупція: сутність і зміст. *Право України*. 2008. № 7. С. 123–129.

11. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію. Харків: Право, 2013. 424 с.

12. Взаємодія державних органів і громадськості у запобіганні та протидії корупції: матеріали наук.-практ. семінару, 24 квіт. 2014 р. у рамках VII Всеукраїнського фестивалю науки / редкол.: Борисов В. І. (голов. ред.) та ін. Харків, 2014. 116 с.

13. Антикорупційні засади діяльності органів влади: наук.-практич. посіб. / Клімова С. М., Г. С. Крайник Г. С., Ніколайчук С. В. та ін.; за заг. наук. ред. Роздайбіди А. В. Видання 2-ге, переробл. та доповн. Харків: Друкарня Мадрид, 2014. 364 с.

14. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: збірник матеріалів III Міжнародної наук.-практ. конф. (3 квітня 2015 р., м. Харків). Харків: Золота миля, 2015. 260 с.

15. Настюк В. Я., Крайник Г. С. Проблемні питання адміністративної та кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення в Україні. *Право України*. 2015. Вип. 12. С. 48–57.

16. Threats and Phantoms of Organised Crime, Corruption and Terrorism / ed. by P. Duynes, K. Jager, K. Lampe, J. Newell. Nijmegen: Wolf, 2004. 273 p.

17. Shelley L. Civil Society Mobilized against Corruption: Russia and Ukraine. *Civil Society and Corruption: Mobilizing for Reform* / by ed. M. Johnston. Lanham, MD: University Press of America, 2005. Ch. 1. P. 3–21.

Крайник Г. С.

ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫЕ НОВАЦИИ ОТНОСИТЕЛЬНО ОТВЕТСТВЕННОСТИ ЗА КОРРУПЦИОННЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ В 2014–2016 ГОДАХ

Работа посвящена анализу актуальных, по мнению автора, новаций по административной и уголовной ответственности за коррупционные правонарушения в Украине. Исследована существующая система коррупционных пра-

вонарушений (преступлений и административных правонарушений) в Украине. Поддерживаются изменения в раздел 9 Общей части Уголовного кодекса Украины относительно неотвратимости ответственности за коррупционные преступления. Установлено, что научно не обоснованы и преждевременны изменения и дополнения в Уголовный кодекс Украины (в частности, в его статьи 364, 364¹, 368², 365, 423, 424) создают существенные коррупционные риски. Определено, что только комплексные и научно обоснованные изменения и дополнения в действующее законодательство могут способствовать предотвращению коррупции.

Ключевые слова: коррупция, система коррупционных правонарушений, коррупционные преступления.

Kraynik G. S.

LEGISLATIVE INNOVATIONS REGARDING LIABILITY FOR CORRUPTION OFFENSES IN 2014–2016

The work is devoted to the analysis of topical innovations in the author's opinion on administrative and criminal liability for corruption offenses in Ukraine. The existing system of corruption offenses (crimes and administrative offenses) in Ukraine is being investigated. Changes in section 9 of the General Part of the Criminal Code of Ukraine regarding the inevitability of liability for corruption crimes are supported. It is established that the changes and additions to the Criminal Code of Ukraine (in particular, in its articles 364, 364¹, 368, 365, 423, 424) are scientifically groundless and premature, create significant corruption risks. It is determined that only complex and scientifically substantiated changes and additions to the current legislation can help prevent corruption.

Scientists in the field of Criminal Law of Ukraine should carry out comprehensive criminal and legal analysis of the system and syllables of corruption crimes in Ukraine in order to develop and provide appropriate scientific substantiation of proposals for existing criminal legislation improvement and development of clear criteria concerning the issues of correct classification of offenses, which will be investigated and their delimitation from adjacent syllables of crimes. The task of the state of Ukraine is to finance properly relevant scientific institutions and activities and to overcome scientists' opinions while reforming current legislation of Ukraine.

Key words: corruption, the system of corruption offenses, corruption crimes, corruption offenses, current legislation.

УДК 343.621

Лисько Т. Д.,

доцент кафедри кримінального та адміністративного права,
Академія адвокатури України, м. Київ, Україна

ЗЛОЧИННІ ДІЯННЯ ПРОТИ ЩЕ НЕНАРОДЖЕНОГО ЖИТТЯ ЗА КК ФРН: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

У статті надано порівняльно-правовий аналіз незаконного проведення абортів. Основну увагу приділено КК ФРН, який детально регламентує злочинні діяння, пов'язані з перериванням вагітності, визначає об'єктом посягання не здоров'я вагітної, а майбутнє життя плоду. Ця група злочинів у німецькій доктрині має назву «Злочини проти ще ненародженого життя». Зроблено акцент на досить детальному описі положень регламентаційного характеру, що містяться в КК ФРН, які, зазвичай, є предметом дослідження медичного або сімейного права.

Ключові слова: аборт, злочинні діяння за КК ФРН, ще ненароджене життя, переривання вагітності.

Постановка проблеми. У сучасному світі допустимість абортів є однією з найбільш дискусійних проблем, включаючи релігійні, етичні, медичні, соціальні і правові аспекти. Юридична сторона проблеми штучного переривання вагітності полягає у виникненні складної колізії прав під час його вчинення. Право індивідуума (жінки) розпоряджатися своїм тілом і планувати сім'ю вступає в суперечність з інтересами держави і суспільства (охорона здоров'я і репродуктивного потенціалу нації), а також, на думку багатьох учених, з правами зачатої дитини [1, с.70].

Мета статті – представлення результатів порівняльно-правового аналізу злочинних діянь проти ще ненародженого життя за КК ФРН.

Виклад основного матеріалу. Рекомендація Ради Європи про захист жінок від насильства (2002) закликає криміналізувати примусові аборти, стерилізацію статевих органів, прийом проти-зплідних засобів, а також передродовий добір, заснований на статевій належності майбутньої дитини тощо.

Сучасне законодавство всіх без винятку країн світу містить норми, що стосуються переривання вагітності. У деяких країнах відповідні кримінально-правові норми містяться в Кримінальних кодексах (КК України, КК РФ, КК ФРН тощо) або в спеціальних законах (Данія, Швеція, Франція). Зокрема, у Франції Законом від 4 липня

2001 року норми про незаконне переривання вагітності були вилучені з КК і перенесені в Кодекс законів про охорону здоров'я.

Слід зазначити, що держави в питанні регулювання відповідальності за вчинення абортів не відзначаються спільністю поглядів. На думку Крилової Н. С., їх можна поділити на три групи: а) держави, де повністю заборонений аборт (наприклад, Афганістан, Ангола, Бангладеш, Венесуела, Ірак, Іран тощо); б) держави, де аборт дозволено за медичними, соціально-економічними показниками та в інших виняткових випадках (Алжир, Бразилія, Марокко, Мексика тощо); в) держави, в яких дозволено проведення абортів (Австралія, Бельгія, Італія, Франція, Швеція тощо) [2, с. 38].

У більшості кримінальних кодексів зарубіжних країн (у тому числі й у КК України – ст. 134) кримінальній відповідальності підлягає особа, яка без належної медичної освіти проводить аборт. Вітчизняне законодавство має значну прогалину в цій сфері, яка потребує суттєвого наукового дослідження та обґрунтування. Про це неодноразово згадували вітчизняні науковці [3] – проведення абортів спеціальним медичним працівником, незважаючи на неналежне місце і час, не тягне кримінальної відповідальності, за винятком випадків, коли це спричинило тривалий розлад здоров'я, безпліддя або смерть потерпілої. Але це питання виходить за межі окресленої теми та потребує спеціального дослідження. Важливо зауважити, що у більшості зарубіжних країн, у тому числі й в Україні, вагітна жінка до кримінальної відповідальності не притягається.

Разом з тим у деяких КК зарубіжних країн міститься норма, що передбачає кримінальну відповідальність вагітної жінки за проведення абортів. Наприклад, КК Бельгії (ст. 351), КК Сан-Марино (ст. 153). Відповідно до ст. 82-а КК Голландії поняття «позбавлення життя людини або дитини під час народження або відразу після народження» включає умертвіння плоду, який міг бути життєздатним поза материнським організмом.

Показовим є КК ФРН, який детально регламентує злочинні діяння, пов'язані з перериванням вагітності, визначивши об'єктом посягання не здоров'я вагітної, а майбутнє життя плоду. Ця група злочинів у німецькій доктрині має назву «Straftaten gegen das ungeborene Leben» («Злочини проти ще ненародженого життя»).

Абзац 1 § 218 КК ФРН описує основний склад злочину: «Хто перериває вагітність, карається позбавленням волі на строк до 3 років або грошовим штрафом. Дії, результат яких настає перед завершенням знаходження заплідненого яйця в матці, за змістом цього закону не розглядаються як переривання вагітності».

Отже, охоронюваним правовим благом є майбутнє людське життя. Предмет посягання – плід в матці. Особливий інтерес викликає останнє зауваження законодавця, що міститься в абз. 1 § 218 КК ФРН. Трактують цього положення зводиться до наступного: законодавець не намагається заборонити запобігання вагітності, тобто використання засобів контрацепції, як від нього вимагали певні кола зацікавлених політичних діячів. Разом з тим КК містить норму про збут засобів або предметів, необхідних для переривання вагітності (§ 219b). При цьому слід встановити, що винна особа намагалась сприяти вчиненню протиправних дій, передбачених § 218 КК ФРН. Покарання за вчинення таких дій досить серйозне – позбавлення волі на строк до двох років або грошовий штраф.

Абзац 2. § 218 КК ФРН являє собою правову конструкцію вказівок про зміну покарання в особливо тяжких випадках. Особливо тяжкий випадок має місце, якщо особа діє проти волі вагітної жінки або легковажно піддає життя вагітної жінки небезпеці заподіяння смерті чи нанесення тяжкої шкоди її здоров'ю. Покаранням є позбавлення волі на строк від 6 місяців до 5 років.

Абзац 3 § 218 КК передбачає привілейований склад: «Якщо діяння вчиняє вагітна жінка, то вона підлягає покаранню у вигляді позбавлення волі на строк до одного року або грошовому штрафу». Замах є караним, але КК ФРН робить примітку – вагітна жінка за замах на вчинення цього діяння не карається.

Але законодавець усе ж вважає за необхідне передбачити винятки із загальної заборони і вводить у кримінальний закон обмеження в застосуванні § 218 КК ФРН. Так, у § 218a КК ФРН міститься норма, що виключає кримінальну відповідальність за переривання вагітності у випадку, якщо вагітна жінка вимагає перервати вагітність і довела лікарю, надавши йому довідку, що мінімум за три дні до втручання вона була на консультації у лікаря, переривання вагітності проводиться лікарем і від моменту

зачаття пройшло не більше 12 тижнів. Ці умови повинні діяти в сукупності.

Відповідно до абз. 2 § 218а КК ФРН не є протиправним переривання вагітності, яке здійснене лікарем за згодою вагітної жінки в тому випадку, якщо, враховуючи умови життя вагітної жінки в цей момент і в майбутньому, переривання вагітності необхідне за медичними показниками, щоб попередити небезпеку загрози життю і небезпеку заподіяння тяжкої фізичної чи моральної шкоди здоров'ю вагітної жінки, і якщо цю небезпеку неможливо попередити будь-яким іншим прийнятним для неї способом. Ці передумови діють у випадку переривання вагітності, що здійснюється лікарем за згодою вагітної жінки, а також у випадку здійснення переривання вагітності, якщо за медичними показниками щодо жінки було вчинено каране діяння, і є серйозні підстави вважати, що вагітність настала в результаті караного діяння, і що з моменту зачаття пройшло не більше 12 тижнів. До таких каранних діянь належать сексуальні зловживання щодо дітей (§ 176 КК ФРН), тяжкі сексуальні дії щодо дітей (§ 176а КК ФРН), примушування до сексуальних дій: згвалтування (§ 177 КК ФРН), сексуальні дії проти осіб, які не здатні чинити опір (§ 179 КК ФРН).

Вагітна жінка не підлягає покаранню за § 218 КК ФРН, якщо переривання вагітності проведено лікарем після консультації (§ 219 КК) і якщо від часу зачаття пройшло не більше 22 тижнів. Суд може відмовитися від покарання, передбаченого § 218 КК, якщо вагітна жінка до часу зачаття перебувала в надзвичайно тяжких умовах.

Слід звернути увагу і на спеціальні випадки відповідальності за дії, пов'язані з перериванням вагітності. Так, § 218b КК ФРН встановлює кримінальну відповідальність за проведення абортів без спеціального письмового медичного висновку іншого лікаря, який сам не має права здійснювати переривання вагітності навіть за наявності для того законних передумов, передбачених законодавством. Якщо лікар з наміром дає неправильний медичний висновок про наявність передумов для проведення абортів, він карається позбавленням волі на строк до двох років або грошовим штрафом.

Хто перериває вагітність, не надавши жінці можливість викласти йому причини, спираючись на які вона вимагає перервати вагіт-

ність, не проконсультувавши вагітну жінку про значення втручання, особливо про хід, наслідки, ризики, можливі фізичні і психічні наслідки, не переконавшись попередньо на основі медичного дослідження про строк вагітності навіть у випадках наявності законних підстав для проведення оперативного втручання. Лікаря заборонено давати подібні медичні висновки, якщо це було йому заборонено компетентними органами в зв'язку з тим, що він вчиняв протиправні діяння у зв'язку з перериванням вагітності. Більше того, компетентний орган може тимчасово заборонити давати медичний висновок, якщо проти цього лікаря було розпочато основний процес за підозрою у вчиненні одного з подібних протиправних діянь.

Параграф 219 КК ФРН регламентує порядок проведення консультації вагітних жінок у тяжкому становищі і конфліктній ситуації. Як визначає сам законодавець, консультація є захистом майбутнього життя. Завдання консультації повинно бути спрямоване на те, щоб надати жінці мужності у збереженні вагітності і розкрити їй перспективи життя з дитиною, консультація має допомогти їй прийняти відповідальне й усвідомлене рішення. При цьому вагітна жінка повинна усвідомлювати, що ненароджена дитина в будь-який період вагітності разом з нею має право на життя і саме тому, відповідно до правопорядку, переривання вагітності може допускатися тільки в тих виняткових випадках, коли виношування дитини стає для жінки таким тяжким і надмірним навантаженням, що воно виходить за допустимі рамки. Поради і допомога під час консультації повинні сприяти вирішенню конфліктної ситуації, яка виникла в зв'язку з вагітністю і знаходженню виходу зі скрутного становища. Більш детально подібні ситуації регулює Федеральний закон про конфліктні ситуації, пов'язані з вагітністю. Ця консультація повинна здійснюватися компетентними органами, які несуть відповідальність за вирішення конфліктних ситуацій, пов'язаних з вагітністю. Компетентний орган після закінчення консультації повинен видати вагітній жінці висновок про те, що була проведена консультація відповідно до Федерального закону про конфліктні ситуації, пов'язані з вагітністю, в якому вказана дата останньої консультації та ім'я вагітної жінки. Лікар, який здійснює переривання вагітності, не може бути консультантом.

Цікавим і незвичним для нашого законодавства є норма КК ФРН, що передбачає відповідальність за агітацію до переривання вагітності. Так, відповідно до § 219а, кримінальної відповідальності підлягають особи, які публічно, на зборах або за допомогою розповсюдження письмових матеріалів для своєї матеріальної вигоди або в грубій ганебній формі пропонують, нав'язують, рекламують власні чи будь-чий служби для здійснення чи сприяння перериванню вагітності або засоби, предмети чи методи, якими здійснюється переривання вагітності, вказуючи на їх застосування, або дають оголошення подібного змісту. Такі особи караються позбавленням волі на строк до 2 років або грошовим штрафом.

Слід згадати і § 170 КК ФРН, який передбачає відповідальність за порушення обов'язку щодо утримання вагітної жінки. До кримінальної відповідальності притягається той, хто зобов'язаний утримувати вагітну жінку, але незаконно позбавляє її матеріальної допомоги «недостойним чином» і цим самим примушує перервати вагітність.

Як видно навіть з назв параграфів, не всі діяння є складами злочинних діянь, окремі з них усього лише декларують положення Основного закону ФРН 1949 року і Федерального закону про внесення змін до Закону про конфліктні ситуації, пов'язані з вагітністю, від 21 серпня 1995 року. Останній вніс суттєві зміни до норм про кримінально-правову караність переривання вагітності [4, с. 854].

Розгорнутість і різноманітність вказівок про кримінальну відповідальність за посягання на ще ненароджене життя є специфічною особливістю сучасного кримінального та медичного законодавства ФРН, яке торкається досить вразливих сторін соціального життя. Такий стан цього законодавства стало, на думку німецьких учених, результатом довготривалого історичного розвитку: від першої кодифікації так званого Бамбергського судового порядку до етапу об'єднання Німеччини і прийняття 01 жовтня 1995 року діючого тексту КК (§ 218-219b КК). Цей останній етап розвитку цієї частини законодавства був пов'язаний з юридичними проблемами об'єднання двох Німеччин. Законодавець вимушений був шукати загальне рішення.

Законодавчо-технічна специфіка сучасного стану правового регулювання цієї сторони соціальних відносин, перш за все, по-

лягає у включенні до КК багатьох приписів, які зазвичай розглядаються іншими галузями права. Хоча з кримінально-правової точки зору соціальним благом, що захищається цією групою норм, є ще ненароджене людське життя, однак проблема охорони цієї соціальної цінності пов'язується як з інтересами суспільства в цілому, так і самої жінки, яка є природним носієм охоронюваної цінності [5, с. 381].

В юридичній літературі Німеччини, правовій і громадській свідомості ці норми оцінюються як надзвичайно соціально значущі. У боротьбі за заборону чи дозвіл абортів в Німеччині активно брали участь церква, партії, феміністичний рух, різноманітні політичні сили, засоби масової інформації. Систематично проводились масові демонстрації, і ця боротьба ще не закінчена [6, с. 373–374].

Висновки.

А) існує розходження між технікою законодавчого регулювання посягання на ще ненароджене життя і технікою кримінально-правового доктринального аналізу цих діянь; здається, що доктринальний аналіз здійснюється на більш високому рівні;

Б) німецький кримінальний закон розширює предмет кримінально-правової охорони посягань на життя за рахунок регламентації переривання вагітності як злочину проти життя, хоч і майбутнього;

В) досить детального опису отримали окремі норми в КК ФРН, які, зазвичай, є предметом розгляду медичного або сімейного права.

Список використаних джерел

1. Сравнительное уголовное право. Особенная часть: монография / под общ. и науч. ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ С. П. Щербы. Москва: Юрлитинформ, 2010. С. 70.

2. Крылова Н. Е. Ответственность за незаконное производство аборта и необходимость уголовно-правовой защиты, будущей жизни. *Вестник МГУ*. Сер. 11. Право. 2002. № 6. С. 38.

3. Черевко К. О. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика незаконного проведення абортів: монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Литвинова. Харків: Ніка Нова, 2012. 196 с.; Чеботарьова Г. В. Кримінально-правова охорона правопорядку в сфері медичної діяльності: монографія. Київ: КНТ, 2011. 616 с.

4. Уголовное право зарубежных стран. Общая и Особенная части: учебник для магистров / под ред. Н. Е. Крыловой. 4-е изд., перераб. и дополн. Москва: Юрайт, 2013. С. 854.

5. Tröndle H. Das Schwangeren und Familienhilfeänderungsgesetz // Tröndle H. Antworten auf Grundfragen. München: C.H. Beck, 1999. S. 381.

6. Жалинский А. Э. Современное немецкое уголовное право. Москва: ТК Велби; Изд-во Проспект, 2006. С. 373–374.

Лысько Т. Д.

ПРЕСТУПНЫЕ ДЕЯНИЯ ПРОТИВ ЕЩЕ НЕ РОЖДЕННОЙ ЖИЗНИ ПО УК ФРГ: СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ

В статье предоставлено сравнительно-правовой анализ незаконного проведения аборта. Основное внимание сконцентрировано на УК ФРГ, который детально регламентирует преступные деяния, связанные с прерыванием беременности, определяет объектом посягательства не здоровья беременной, а будущую жизнь плода. Эта группа преступлений в немецкой доктрине уголовного права именуется «Преступления против еще не рожденной жизни». Сделан акцент на очень детальном описании положений регламентационного характера, которые содержатся в УК ФРГ, и обычно составляют предмет исследования семейного или медицинского права.

Ключевые слова: аборт, преступные деяния по УК ФРГ, еще не рожденная жизнь, прерывание беременности.

Lysko T. D.

CRIMINAL ACTIONS AGAINST UNBORN LIFE BY THE CRIMINAL CODE OF GERMANY: COMPARATIVE AND LEGAL ANALYSIS

The judicial comparative analysis of illegal abortion was given in the article. The spotlight was the Criminal Code of Germany, which in details regulates crimes, related to termination of pregnancy and determines as the object of attempt not woman's health, but the future life of fetus. This group of crimes is called in german doctrine: "Crimes against unborn life". The accent was on detailed description of regulatory statements, which are contained in Criminal Code of German and are objection of Medical or Family Law research.

There is a difference among the technique of legislative regulation of encroachments on still unborn life and the technique of criminal legal doctrinal analysis of these acts; it seems that doctrinal analysis is carried out at a higher level; German Criminal Law expands the subject of Criminal Law protection of attacks on life due to the regulation of the termination of pregnancy as a crime against life, even future; rather detailed description of certain rules in the Criminal Code of Germany, which usually act as a subject of consideration of Medical or Family Law.

Key words: abortion, criminal actions by the Criminal Code of Germany, unborn life, termination of pregnancy, Criminal Law.

УДК 323

Фесенко Є. В.,завідувач кафедри кримінального та адміністративного права,
Академія адвокатури України, м. Київ, Україна**ГУМАНІЗАЦІЯ ТА ПСЕВДОГУМАНІЗАЦІЯ ЗА
КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ**

Стаття присвячена актуальній проблемі поняття та значення принципу гуманізації як одного з кримінально-правових принципів. Константовано спірне, а то й помилкове вирішення цих питань, що призводить до трансформації принципу гуманізму у його протилежність – антигуманність.

Зокрема, це полягає у невиправданій декриміналізації деяких статей Розділу VII Особливої частини ККУ, послабленні контролю за якістю продукції та медикаментів тощо. Незадовільним є і кримінально-правий захист людського здоров'я.

У висновках висловлено пропозиції щодо усунення вказаних недоліків.

Ключові слова: принципи кримінального права, гуманізація, псевдогуманізація, злочини у сфері господарської діяльності, злочини проти здоров'я населення.

Постановка проблеми. На сучасному етапі одним з найважливіших завдань кримінально-правової науки є пошук оптимального вирішення питань стосовно принципів справедливості та гуманізації в кримінальному праві. Дотримання цих принципів у законотворчій та правозастосовній практиці сприяє забезпеченню законності та обґрунтованості притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності, а також адекватності та індивідуальності призначеного покарання. Разом з цим саме вказані принципи забезпечують захист прав не тільки винних у злочині осіб, а й потерпілих від злочинів, що не менш важливо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми, показав, що науковцями приділено увагу переважно широкому спектру питань стосовно вказаних вище принципів. Однак недостатньо проаналізовано недоліки чинного законодавства та практики його застосування, що призводить до трансформації принципу гуманізму в його протилежність – антигуманність. Такі недоліки мають місце як у визначенні концептуальних підходів до тлумачення основних завдань Кримінального кодексу України, так і конкретизації низки положень Особливої частини ККУ.

Зокрема, це стосується невинуватеної зміни до статей Розділу VII КК (Злочини у сфері господарської діяльності). Крім того, через недосконалість чинного законодавства та практику його застосування незадовільним є і кримінально-правий захист людського здоров'я. Низка питань, що мають значення для запобігання необґрунтованому засудженню, надмірній криміналізації поведінки, яка вчиняється на ґрунті наркоманії, залишаються невинуватеними, що також не на користь принципу гуманізму.

Метою статті є заповнення окремих прогалин законодавства та кримінально-правової доктрини стосовно сфери дії принципу гуманізації та висловлення відповідних пропозицій.

Виклад основного матеріалу. Гуманізм (лат. Humanus – людський, людяний) – це один з принципів права в демократичній державі, за яким визнається цінність людини та особистості, її право на свободу, вільний розвиток і виявлення своїх здібностей, утвердження пріоритету блага людини як критерію оцінки суспільних відносин, що ґрунтується на принципі рівності і справедливості [1, с. 129].

Названі принципи – це основні, провідні засади, які закріплені в нормах права і визначають побудову всієї галузі права, окремих її інститутів, правотворчу і правозастосовну діяльність. Вони мають важливе значення для здійснення кримінальної політики держави [2, с. 18].

Питання стосовно переліку та класифікації принципів кримінального права КК України не регламентує. У кримінально-правовій теорії це питання як в цілому, так і стосовно принципу гуманізму дискусійне. Розгляд вказаної проблеми торкається широкого кола питань, приділити увагу яким у рамках статті обмеженого обсягу неможливо. Тому автор зупиняється переважно на проблемі гуманізації за КК України та спотворення цього принципу в процесі законотворення і правозастосування, що приводить до трансформації принципу гуманізму в його протилежність – антигуманність.

При цьому в основу покладено не звужене тлумачення принципу гуманності, яке зводиться до неприпустимості нелюдяного ставлення до особи, яка притягується до кримінальної відповідальності чи засуджується або відбуває покарання, а й до потерпі-

лого від злочину. Крім того, аналіз кримінального законодавства і тенденцій його практичного застосування показує, що мають місце суттєві порушення принципів справедливості, законності, винної відповідальності тощо, які є виявом не гуманності в широкому розумінні слова. Тому акцентується увага і на таких аспектах проблеми.

Вказаний підхід корелюється і з положеннями ст. 1 КК, яка визначає, що Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Не можна визнати відповідними до цих основоположних приписів ст. 1 КК деякі концептуальні підходи, що намітилися у кримінально-правовій теорії. Зокрема, пропонується орієнтуватися не на зміст, а на букву закону, перебільшуючи тим самим формально-юридичні аспекти підстав кримінальної відповідальності. Це призводить до того, що під час вирішення окремих питань зміст закону вихолощується за рахунок казуїстичних побудов, звернення без потреби до норм інших галузей права тощо. Оскільки фактів суперечливості, неузгодженості норм різних галузей права безліч, робиться висновок, який, по суті, перекреслює кримінальний закон і дає можливість спритним ділкам ухилитися від відповідальності за скоєне.

Очевидно, зусилля кримінально-правової науки треба зосереджувати на іншому: насамперед дати рекомендації для захисту людини та суспільства від злочинних посягань відповідно до завдань, визначених у ст. 1 КК. Крім того, необхідно запровадити у процес законотворення кримінологічну експертизу проектів нормативних актів, приписи яких можуть бути криміногенними чинниками і сприятимуть ускладненню протидії злочинності.

До того ж практика законотворення та правозастосування дає численні приклади антигуманізму.

Показовими в цьому розумінні є зміни до статей Розділу VII КК (Злочини у сфері господарської діяльності), внесені Законом від 15.11.2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушен-

ня у сфері господарської діяльності». Навіть назва цього Закону звучить парадоксально, адже ним було виключено 16 статей, у тому числі 208 (незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків, 223 (порушення порядку випуску (емісії) та обігу цінних паперів), 225 (обман покупців та замовників), 228 (примушування до антиконкурентних узгоджених дій) та інші. У результаті такої сумнівної декриміналізації були амністовані правопорушники, які заподіяли величезні збитки економіці держави та громадянам.

Абсолютно незрозуміле скасування кримінальної відповідальності за обман покупців та замовників. Стаття 225 КК і без того через невдалу редакцію була не ефективною, а нині протидія таким тотально поширеним діянням зведена нанівець. Між тим важко збагнути, чим відрізняється звичайний шахрай від шахрая в халаті? Хіба що тим, що першому ще треба шукати довірливого простака, а до другого люди самі приходять майже щоденно.

До речі, таку ж невдалу редакцію, як у скасованій «гуманним» законом ст. 225 КК трансформовано у ст. 155-2 КУпАП, через що проблематичним стало притягнення і до адміністративної відповідальності за обман покупців та замовників.

За такої ситуації дуже потрібно поновити кримінальну відповідальність за вказані вище діяння, вдосконаливши редакцію ст. 225 КК.

Ще приклад привілеїв порушникам законодавства у сфері торгівлі. Стаття 228 КК передбачала відповідальність за примушування до антиконкурентних узгоджених дій. Така норма давала змогу протидіяти штучному підвищенню або підтримуванню монопольних цін з метою усунення конкуренції між суб'єктами підприємницької діяльності всупереч вимогам антимонопольного законодавства. Однак 11 липня 2011 р. ця стаття була виключена з КК. Отже, торговельна мафія отримала ще один подарунок, адже самі антиконкурентні дії, до яких вона вдається, декриміналізовано.

Небездоганною є також остання редакція статті 227 КК, що привело до пом'якшення відповідальності за умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції, адже такі діяння є поширеними і надзвичайно небезпечними насамперед для здоров'я людей.

Відповідно до вказаної статті склад цього злочину буде наявним лише за умови, якщо такі дії вчинені у великому розмірі. Згідно з приміткою це така кількість продукції, вартість якої перевищує п'ятсот неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що за існуючою методикою підрахування становить близько 350 тис. грн. Отже, кримінальний закон спрямований на протидію масштабному випуску небезпечної продукції, але права громадян (основних споживачів такої продукції) не захищені, хоча мають місце численні випадки отруєнь та тяжких захворювань людей, у тому числі дітей. По суті, харчовий ринок в Україні перетворили у сміттєзвалище, куди ввозять всякий непотріб. Згубних для людського здоров'я наслідків таких злочинних дій ще ніхто не підрахував, а віддалені їх результати відчуватиме на собі й наступне покоління.

Цинізм злочинців дійшов до того, що людей, які захворіли від вживання небезпечної продукції чи користування нею, добирають фальсифікованими ліками. При цьому такі явища набрали дуже значного поширення.

За такої ситуації важко не лише виправдати, а й пояснити «гуманізм» законодавчого закріплення положень, які призводять до послаблення контролю за якістю продукції та медикаментів (мораторій на позапланові перевірки, «удосконалений» порядок їх проведення, який дає змогу унеможливити підтвердження факту виробництва або ввезення недоброякісної продукції тощо). Це викликає асоціацію з відомою байкою про те, як пустили одну рогату тваринку в город, а вона цілком природно стала їсти капусту. В сучасних умовах це прислів'я продовжено – хазяїн бачить, обурюється, але безпорадно розводить руками: «Адже ж вже пустили, а нині мораторій» (!?). Але чому не вигнати цього шкідливого ласуна?

Якщо говорити юридичною мовою, невже немає правових механізмів скасування законодавства антилюдяної спрямованості, яке призводить до тяжких наслідків? Оскільки це регулятивні норми, які стосуються різних галузей права, вони мають бути вирішені комплексно відповідними спеціалістами, але вирішені невідкладно й обов'язково.

Не є виправданим і скасування кримінальної відповідальності за незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків (ст. 208 КК). Навіть за час дії цієї норми, використовуючи різні способи обійти закон, а також неефективну діяльність правоохоронних органів за межі України (в офшорні зони тощо) було переміщено мільярди валютних коштів, спустошена скарбниця держави. За різними оцінками, за кордоном українці зберігають від \$30 млрд до \$50 млрд. Більшу частину цих коштів було нелегально розміщено на рахунках зарубіжних банків [3].

Такі дії на шкоду економіці та фінансовій системі України спостерігаються й останнім часом. Тому для видачі своєрідної індульгенції за ці дії в минулому і сьогодні немає ані підстав, ані пояснень.

Через певну недосконалість чинного законодавства та практику його застосування незадовільним є і кримінально-правий захист людського здоров'я.

Багато питань, що мають значення для запобігання необґрунтованому засудженню, надмірній криміналізації поведінки, яка вчиняється на ґрунті наркоманії, залишаються невирішеними. Далі розглянемо детальніше.

Досить проблемним є питання щодо предметів зазначених злочинів, зокрема, щодо тлумачення поняття *аналогів* наркотичних засобів та психотропних речовин, вказаних у ст. 307, ст. 309 та інших статтях КК. Це зумовило значні труднощі в практичному застосуванні закону, а в деяких випадках призводить до порушення принципу винної відповідальності. Роз'яснення цього поняття в Законі України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» в редакції від 26 грудня 2006 р. є надто узагальненим і нечітким. У ньому лише констатується, що аналогі наркотичних засобів і психотропних речовин – це заборонені до обігу на території України речовини синтетичні чи природні, не включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, хімічна структура та властивості яких подібні до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють.

Висновки щодо належності засобів і речовин до аналогів наркотичних засобів і психотропних речовин дає Державна служба України з питань контролю за наркотиками (див. Положення про Державну службу України з питань контролю за наркотиками, затверджене Президентом України 13 квітня 2011 р.).

Практично це вирішується тільки після прийняття відповідного висновку Держслужби. Але інформація з цих питань не міститься в доступних для широкого кола громадян джерелах, не фіксується в хронологічному порядку і належним чином не систематизується. З цієї причини правоохоронні органи і суди далеко не завжди з'ясовують, чи були певні засоби або речовини визнані аналогом наркотичних засобів чи психотропних речовин на час вчинення діяння. Крім того, не встановлюють і не підтверджують належними доказами, що особа усвідомлювала такий характер засобу або речовини, які вона придбала, зберігала тощо. Через такий стан поінформованості навіть не всі спеціалісти (лікарі, юристи) мають належні знання. А для населення така інформація невідома зовсім. У результаті засудження особи за незаконне поводження з аналогами наркотичних засобів або психотропних речовин є нічим іншим як об'єктивним інкримінуванням, що суперечить положенням ст. 62 Конституції України та основним положенням кримінального законодавства щодо підстав кримінальної відповідальності.

Тому питання щодо визнання засобів або речовин аналогами наркотичних засобів чи психотропних речовин має бути чітко врегульовано нормативно.

Залишається проблемним питання щодо кримінальної відповідальності за незаконні дії з наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами без мети збуту. Головним чином існування такої норми в КК зумовлено труднощами доведення мети збуту, а ст. 309 дає можливість не залишити такі діяння безкарними.

Однак, по-перше, труднощі обвинувачення не можна визнати критерієм криміналізації діяння. По-друге, оскільки цей злочин вчиняють особи, які вживають зазначені засоби або речовини, тобто наркомани, а вживати їх без попереднього придбання, при цьому незаконного, практично неможливо, по суті, законом

встановлена кримінальна відповідальність за немедичне вживання наркотиків, що навряд чи правильно.

Оптимальним рішенням цієї проблеми може бути часткова декриміналізація ст. 309 КК України шляхом встановлення кримінальної відповідальності лише за незаконне придбання, зберігання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту у великому чи особливо великому розмірі.

Такі пропозиції вже висловлювались автором [4, с. 277], але вони і досі не реалізовані.

Не можна визнати досконалою модель складу злочинів, предметом яких є прекурсори, як вона визначена у статтях 311, 312 КК.

Оскільки такі речовини широко використовуються в господарській діяльності, в побуті тощо, під час вирішення питань криміналізації незаконного поводження з прекурсорами необхідно було відмежувати вказані злочинні дії від правомірної поведінки. Але спосіб, у який це завдання було вирішено, не можна визнати вдалим. Зокрема, законодавець зазначив у диспозиції ст. 311 мету використання прекурсорів для виробництва або виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, а в диспозиції ст. 312 мету подальшого збуту прекурсорів, а також їх збут для виробництва або виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

У результаті штучно створена ситуація, за якої суб'єкт застосування норми мусить у всіх випадках кваліфікувати скоєні діяння за сукупністю злочинів, оскільки незаконне поводження з прекурсорами або їх викрадення завжди є одночасно й підготовкою до більш небезпечних злочинів, передбачених ст. 307 або ст. 308 КК. Такі недоліки закону призводять до не виправданого посилення покарання, що порушує принцип справедливості.

Що стосується дотримання цього принципу під час вирішення питання про покарання та його відбування, вияви антигуманності мають місце насамперед стосовно осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні злочинів або засуджені. Це може виявлятися в надмірній репресивності вживаних заходів, ігноруванні підстав звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, порушенні прав людини під час відбування покарання тощо.

Цій проблемі приділена значна увага в юридичній літературі, при цьому науковцями висловлено слушні пропозиції, спрямовані на усунення таких недоліків [5, с. 14–15; 6, с. 9–11; 7, с. 11–12; 11, с. 5].

Є роз'яснення такого змісту і в постановах Пленуму Верховного Суду України [8].

Висновки. На наш погляд, для оптимального вирішення проблеми недопущення порушень принципу гуманізму в законодавчій та правозастосовній практиці необхідно.

1. Визначити перелік принципів і вказати при цьому принцип гуманізму в КК України. Такі пропозиції висловлювались науковцями [9, с. 10; 10, с. 10–11], але законодавцем так і не реалізовані.

2. Визначитись зі співвідношенням категорій кримінально-правова політика та принципи кримінального права. Забезпечити співвідношення та синхронність положень вказаних категорій. При цьому кримінально-правова політика має визначати напрями розвитку законодавства, а принципи – законодавчі приписи як основні положення, на які має орієнтуватись законотворення і правозастосування.

За такого підходу можна не допустити як невиправданої декриміналізації, так і надмірної криміналізації певних діянь тощо.

3. Внести зазначені вище зміни до статей Розділу VII КК (Злочини у сфері господарської діяльності), а також Розділу III КК (Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення).

4. Доцільно узагальнити практику щодо призначення покарання, умов його відбування, а також звільнення від кримінальної відповідальності та покарання з метою недопущення порушень за цим принципом гуманності.

Список використаних джерел

1. Словник юридичних термінів і понять: навчальний посібник / за ред. професорів Гончаренка В. Г. та Ромовської З. В. Київ: Юстініан, 2013.

2. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Борисов В. І., Тацій В. Я., Тютюгін В. І. Кривоченко Л. М. та ін.; за ред. Тацій В. Я., Борисова В. І., Тютюгіна В. І. 5-те вид., переробл. і доповн. Харків: Право, 2015.

3. Волчков О. Рахунки за кордоном – індульгенція для старих гріхів. URL: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1399588-rahunki-za-kordonom-indulgenciya-dlya-starih-grihiv/> (дата звернення: 4 серпня 2015 р.).

4. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони. Київ: Атіка, 2004.

5. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя: б. в., 2010. 38 с.

6. Назимко Є. С. Депеналізація як елемент пенальної політики України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 – Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Київ: б. в., 2011. 20 с.

7. Філей Ю. В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2006.

8. Постанови Пленуму Верховного Суду України: Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким від 26 квітня 2002 р. № 2; Про призначення судами кримінального покарання від 24 жовтня 2003 р. № 8; Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності від 23 грудня 2005 р. № 12.

9. Гацелюк В. О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2005.

10. Гнатів І. М. Принцип «non bis in idem» у кримінальному праві України: автореф. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013.

11. Калмиков Д. Дивний гуманізм українського законодавця або проблеми призначення кримінального покарання окремим категоріям винних. *Юридичний вісник України*. 2011. № 33 (841). 20–26 серпня. С. 5; № 34 (842). 27 серпня – 2 вересня. С. 5.

Фесенко Є. В.

ГУМАНИЗАЦИЯ И ПСЕВДОГУМАНИЗАЦИЯ ПО УГОЛОВНОМУ ПРАВУ УКРАИНЫ

Статья посвящена актуальной проблеме учета в уголовном праве основоположных принципов, в том числе принципа гуманизации. При этом в основу положено широкое толкование принципа гуманности, которое распространяется на виновное в совершении преступления лицо, а также на потерпевшего.

Этот принцип особо важен, так как содействует защите интересов и прав человека. Но при этом недопустимо весьма спорное, а то и ошибочное решение данных вопросов, влекущих трансформацию принципа гуманизма в его противоположность – антигуманность. Такие недостатки имеют место как в определении концептуальных подходов к толкованию основных задач УКУ, так и конкретизации ряда положений его Особенной части.

Кроме того, из-за несовершенства действующего законодательства и практики его применения неудовлетворительным является и уголовно-правовая защита людского здоровья, что также не в пользу принципа гуманизма.

Ключевые слова: *принципы уголовного права, гуманизация, псевдогуманизация, преступления в сфере хозяйственной деятельности, преступления против здоровья населения.*

Fesenko Ye. V.

HUMANIZATION AND PSEUDO-HUMANIZATION ACCORDING TO THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE

The article is dedicated to the issue of the day of account in the criminal law of basic principles, including principle of humanizing. Thus wide interpretation of principle of humanity is fixed in basis, which spreads on a guilty in the commission of crime person, and also on a victim.

This principle is especially important, because assists to defence of interests and human rights. But very debatable decision is inadmitted, and even erroneous decision of these questions, drawing transformation of principle of humanism in his opposition - hellishness. Such defects take place both in determination of the conceptual going near interpretation of basic tasks of Criminal code of Ukraine, so specifications of row of positions of his Special part.

In particular it touches the groundless change of reasons of Division VII the Criminal Code (Crimes in the field of economic activity). Unjustified is abolition of criminal responsibility for deception of customers and customers. The last release of the article 227 of the Criminal code is Unblameless also, that resulted in softening of responsibility for intentional introduction to the turn in Ukraine of dangerous products, in fact such acts are widespread and extremely dangerous foremost for the health of people. It reached to that the people diseased from the use of dangerous products are finished off by the falsified medications. At such situation it is difficult even to explain "humanism" of the legislative fixing of positions that result in weakening of control after quality of products and medications (moratorium on provided for by the plan not verifications etc.).

In addition, from imperfection of current legislation and practice of his application unsatisfactory is criminal law defence of still human health, that also not in behalf on principle of humanism.

Key words: *principles of Criminal Law, humanizing, pseudo humanizing, crimes in the field of economic activity, crimes against the health of population.*

UDC 343.241

Denysov S.,

Doctor of Legal Sciences, Professor,
Head of Department of Criminal Law,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine;

Soyundikova N.,

Member of the National Preventive Mechanism
of the Republic of Kazakhstan (Astana)
Master of law

GENERAL PRINCIPLES OF SENTENCING UNDER THE CRIMINAL CODES OF CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Rights and freedoms of a person shall be restricted by the criminal code only in the case and to the extent required for criminal and legal protection of defended values. For these purposes, criminal legislation of Central Asian countries sets a number of tools, among which there are general principles of sentencing. General principles of sentencing are a system of obligatory initial general rules of sentencing that ensure a court identifies appropriate type and term of criminal punishment among possible measures stipulated by a corresponding criminal sanction. Moreover, as of today the system of general rules to determine lawful, fair, and humane punitive measure, required and sufficient to achieve its goals, has not been developed. This article states writers' conclusions and recommendations developed as a result of comparative and legal analysis of criminal legislation of Central Asian countries, which can positively affect law enforcement practice.

Key words: sentencing, general principles of sentencing, criminal legislation of Central Asian countries.

Formulation of the problem. Criminal laws of the Central Asian countries were adopted as a result of economic, political changes in 1990's due to the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics based on the Model Criminal Code for the Member States of the Commonwealth of Independent States on 17 February 1996. Adoption of these laws was a constituent part of the process of establishing by each state of their own law system and defining its main features. It should be noted that public, political, economic processes at that time were the reason that in general the methodological basis of these laws did not differ significantly.

Analysis of recent research. Considerable attention was paid to the general principles of the appointment of punishment by M.I. Bazhanov, V.A. Glushkov, T.A. Denisova, A.O. Pinaev, V.V. Poltavets, T.V. Sakharuk, V.I. Tyutyugin, V.L. Chubarev, M.I. Khavronuk, S.S. Yatsenko and others. However, the available

theoretical development of the general principles of the appointment of punishment did not exhaust this problem. Until now, there has been no unity in understanding the essence of the general principles of the appointment of punishment, the definition of their scope and system remains unresolved, there is no unified position on the legal nature of individual criteria for the imposition of punishment, and controversial judgments are made about the impact of these criteria on the individualization of punishment.

The foregoing necessitates the study of the nature and content of the general principles of the appointment of punishment in the case of Central Asian countries and the establishment of limits on the registration of certain criteria in the imposition of punishment.

The purpose of the article is to carry out a comparative analysis of the norms of the criminal law of the countries of Central Asia to determine the general principles of the appointment of punishment, the identification of the shortcomings and advantages of legislation on this issue.

Results. Consequently, as the time showed the issues of reforms in criminal, criminal and procedural legislations became topical in the countries under consideration: the need to reject from all-round regulation of social and economic, public and political life of the society by criminal and legal tools, to reject from the primacy of punitive and repressive methods in the criminal process, prosecutorial bias in legal proceedings and many others. Therefore some Central Asian countries, in particular the Republic of Kazakhstan (2014), the Kyrgyz Republic (2017), have adopted new Criminal Codes which significantly differ from the previous ones. These trends in criminal laws should be accompanied, first and foremost, with proper definition of conceptual frameworks, tools, and institutions of criminal law. Moreover, the adoption of these laws was supposed to influence, first of all, the situation with fair trial on criminal cases.

Criminal and legal statistics of the Republic of Kazakhstan show that year after year number of sentences by first instance courts reviewed by higher courts is not decreased: annually convicts appeal against about 25% of sentences [1]. Thus, criminal statistics show that almost a quarter of defendants for different reasons do not agree with sentences passed on them. Cases specified doubt exercise of defendants' right to fair, lawful, and humane sentence. Almost in all

cases defendants do not agree with the term and type of sentence identified by first instance courts.

As practically proven, one of the reasons for such situations is that courts insufficiently execute general principles of sentencing. Studies of sentencing practice show that the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan has, for different reasons, changed about 50% of judicial acts of lower courts (49 judgements) from 100 randomly chosen judgements. It means that sentencing practice of first instance, appeal, and cassation courts allows frequent gross miscarriages of justice in non-observance and/or insufficient regard to sentencing rules. Thus, there is no quite sufficient practical execution of general principles of sentencing stipulated by a number of reasons. From our point of view the main reasons for such situation are a lack of specific and common definition of “general principles of sentencing” and ambiguity of existing fundamental theoretical recommendations. Thereupon, general principles of sentencing as a core categorical framework of the present criminal law shall be studied.

In general, separation of criminal legal category of “general principles of sentencing” is typical for criminal laws of the Soviet and subsequent post-Soviet countries, particularly for the CC of Central Asian countries. Their first forms could be found in Art. 30 of 1924 General Principles of Criminal Legislation of the USSR and Union Republics. They provided courts with some guiding rules required to determine measures of social protection with account of danger level and nature of a perpetrator and perpetrated crime, perpetrator’s personality, motive of a crime, and level a crime itself, in the specific location and time, is publically dangerous [2].

At the same time, many people note that the notion under consideration appeared in the Soviet criminal law in 1958. It should be noted that “criminal law till 1958 had not used any definitions of those criteria and rules guiding courts to individualize penalty” [3, p. 73]; or “during the first years of the Soviet criminal law formation, there were almost no definitions of institutions of general part and at that time they could not exist in principle” [4, p. 14]. I.S. Noi fairly noted that such opinions “did not match the actual situation with legislative definitions of institutions of the General Part of the Soviet criminal law during that period characterized generally by quite high level of sophistication” [5, p. 9]. Despite the fact that during this period classical general principles

were tried to be fully rejected, it should be noted that provisions of the first Soviet criminal laws paved the way for subsequent current understanding of general principles of sentencing.

M.I. Bazhanov noted (and we agree) on this matter that “if general principles in 1919 Guiding Principles, 1922 CC and even in 1924 General Principles had been defined broadly, 1926 CC of the RSFSR had provided them in such extensive and specific form that in fact they with some editorial elaborations were incorporated into 1958 Principles of Criminal Legislation and existing CC of all Union Republics” [6, p. 25].

Then, 1958 Principles of Criminal Legislation of the USSR and Union Republics acknowledged and secured the notion of “general principles of sentencing” (Art. 32 of the Principles). Alongside, a legislator did not define meaning of the notion, but listed general principles of sentencing, i.e. court obligations to follow sentencing as per corresponding articles, provisions of the Principles and criminal laws of the Union Republics, to take account of public danger of a perpetrated crime, perpetrator’s personality and mitigating and aggravating circumstances of a case, governance of socialist legal consciousness. The CC of Central Asian countries contained similar norms [7, 8, 9].

Just during this period, criminal and legal science proposed different definitions of general principles. Thus, I.I. Karpets understood them to be as “a system of rules (recommendations) aimed at maximum full and unbiased assessment of circumstances of a case as part of sentencing” [10, p. 13-25]. L.A. Prokhorov deemed that every general rule included in the system of general principles is “a clearly stated in criminal law general rule to determine punitive measures as per *actus reus*, *mens rea* and perpetrator’s personality” [11, p. 7]. A.P. Chugayev understood general principles as “general and special criteria to weigh liability and penalty against a perpetrated crime” [12, p. 24]. As a whole, general principles of sentencing are defined as “requirements specifying penalty” [13, p. 8], “specific criteria elaborated by law and legal science” [6, p. 23-24; 14, p. 8-9], or “guiding requirements” [15, p. 7].

Moreover, at this development stage the law enforcement practice was guided by the Special Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the USSR on Practical Application of General Principles of Sentencing by Courts dated 29 June 1979 No. 3 setting forth issues on

substance of the criminal and legal framework considered. For example, general principles of sentencing were deemed as case-by-case requirements for identifying a type and term of penalty based on nature and level of public danger of a perpetrated crime, perpetrator's personality, and mitigating and aggravating circumstances of a case [16].

Currently the theory of criminal law of Central Asian countries does not state conceptual new provisions, and concepts of general principles are based on the Soviet criminal legal developments. For example, Kazakhstani scientists present general principles of sentencing in two directions: broad (fundamental guiding ideas and principles to be followed when determining perpetrator's liability to the society) [17, p. 134] or narrow (requirements as means to execute criminal law principles and binding on courts when sentencing a perpetrator) [18, p. 478-484].

Alongside, it should be noted that the CC of each country at the legislative level approach differently a definition of the system of general principles of sentencing.

Thus, Art. 52 of the CC of the Republic of Kazakhstan sets the system of general rules as follows: a) sentencing as per the CC and exceptional cases of exceeding prescribed limits; b) considering provisions of the General Part of the CC (including mitigating and aggravating circumstances); c) imposing required, sufficient and fair penalty; d) considering nature and level of public danger of a criminal offence; e) considering perpetrator's personality, his/her behavior before and after an offence; f) impact of sentence on correction of a convictand on living conditions of his/her family or dependents [19].

The CC of the Republic of Tajikistan similarly defines the system of general principles of sentencing. In addition, the CC of Tajikistan provides the rules on considering opinions of a victim and law-protected values (Art. 60 of the CC of the Republic of Tajikistan) [20].

From our point of view the system of general principles of sentencing does not need law-protected values as a general principle of sentencing. First of all, all values, legal relations protected by criminal law constitute it since they represent state value and this is seen when drafting each article of a Special Part of CC.

It should be mentioned that opinions of victims as a general principle as per the CC of Tajikistan is a positive example for other countries. If there is a victim in the case (victim of a crime), his/her

situation significantly affects making a fair and unbiased decision by a court. For this case, a legislator uses various phrases: “made amends, settled with a victim, paid for damages”, etc. First of all, opinions of victims show perpetrator’s attitude towards an offence and its consequences. Despite this, nowadays not all the criminal laws of Central Asian countries acknowledge situation of a victim as a criterion to make criminal and legal decisions, it is not uncommon when courts impose penalty in the form of property seizure with no compensation for material damages to a victim.

It should be noted that the Soviet criminal law did not consider opinions, situations of victims since it had no aim of satisfying a victim. It was noted that “the Soviet criminal law proceeded on the basis that penalty was used to solve state issues of correcting and re-educating convicts” [21, p. 102]. Currently values of criminal laws of Central Asian countries have been significantly changed: function of criminal law on protection of national interests is not paramount, and the core value of criminal law is rights and interests of a victim (person, organization, and state). Therefore, victim’s situation in criminal procedure legislation is a criterion to make numerous decisions (e.g. initiation of a criminal case, investigation form, impossibility of plea bargaining with no victim’s consent, impact of full compensation of damages to a victim, etc.).

Thus, impact of victim’s situation on sentencing is beyond question. In this regard, taking into account real and significant impact of a victim on sentencing, as well as to achieve the purpose of punishment - a rectification of justice, the system of general principles of the CC of all Central Asian countries should provide for obligatory consideration of victims’ situations.

Then, general principles of sentencing under the CC of Turkmenistan features more extensive approach to characteristics of perpetrator’s personality, and in our opinion this is very much right. In accordance with Art. 56 of the CC of Turkmenistan a court investigates the reasons a person perpetrated a crime (intent and motives of a crime), opportunities a person has to acquire new skills and values to replace the ones leading to a crime (impact of a penalty on perpetrator’s re-socialization) [22]. Such approach to personality research first of all highlights a function of sentencing on crime

prevention and features of the Turkmen criminal law with perpetrator's characteristics as a corner stone of sentencing.

The CC of Uzbekistan quite briefly and clearly defines general principles of sentencing. In accordance with Art. 54 of the CC of Uzbekistan general principles are: a) guilt of a person in a crime; b) sentencing as per articles of the Special Part; c) consideration of the General Part provisions; d) nature and level of public danger of a crime, motives of a crime; e) nature and extent of damage; f) perpetrator's personality; g) mitigating and aggravating circumstances [23].

As is evident from above, a feature of the CC of Uzbekistan is that a legislator outlines nature and extent of damage when sentencing. From our point of view this rule is not fully appropriate and hardly relevant to the principle of legality. First of all, when drafting almost all norms under the articles of the Special Part of the CC of Uzbekistan, a criterion of *differentiation of extent of consequences* (damage, loss) of a crime (large and especially large scales, loss) is used. Then corresponding scales of consequences are used as a criterion to differentiate criminal liability. In this regard, consideration of extent of damage by a court within general principles of sentencing is unnecessary. Second of all, a legislator defines nowhere assessment notion of "nature of damage". In its turn, this provides for wide limits of judicial discretion. This notion is not used in other legislative laws of Central Asian countries. Herewith, it should be noted that criminal laws of Central Asian countries are based on the Model Criminal Code for CIS State Members dated 17 February 1996 that also does not provide for fundamental categories of criminal law.

In general, nature as a criminal and legal notion is used when determining a specific element of a crime – public danger. In this regard, it is unclear what nature of damage is and how it affects sentencing. Therefore and to prevent arbitrary sentencing, we deem it expedient to designate clear semantic bounds for each rule or to minimize their use in the system of general principles.

The criminal law of the Kyrgyz Republic is of great interest to the research. If the CC of the Kyrgyz Republic dated 1 October 1997 was little different in defining the system of general principles of sentencing [24], then new 2017 CC of the Kyrgyz Republic stipulates basically new provisions [25]. Thus, Art. 72 of the CC of the Kyrgyz Republic sets the following system of general principles of sentencing:

a) sentencing as per corresponding articles of the Special Part securing liability for a crime and following provisions of the General Part; b) conformity of penalty as per degree of guilt and extent of damage with preventive purposes of punishment; c) identification of penalty based on “from less severe to more severe” principle; d) prohibition on consideration of mitigating and aggravating circumstances, if such are included in crime components. As we can see, as per new CC of Kirgizia, when sentencing, an enforcer is not obliged to consider one of the bases of any criminal law – perpetrator’s personality.

Crime is not something abstract, only juridical, lacking vital specific content. It is an act of behavior, publically dangerous action perpetrated by the individual with own personal traits. Sentencing is always based on the idea of fundamental (actual) possibility of (every) a person to consciously and freely choose legitimate behavior forms from numerous forms, among which criminal behavior is only one of potential forms. From this point of view (freedom of behavior), personal traits of a human preferring criminal behavior are special. They reflect his/her specific danger to citizens, society, and state and shall be a subject of judicial assessment when sentencing.

As for importance of consideration of perpetrator’s personality, it is fairly noted that all objective circumstances of a crime and all factors in mechanism of a crime interrelate with a personality [26, p. 14-15]. In this regard, a court shall thoroughly study perpetrator’s personality. In fact, the whole system of general principles serves to define that specific liability a person holds for his/her actions. In such case and with regard to fair and humane law enforcement, lack of it in the system of general principles of sentencing under the CC of Kirgizia is not justified from our point of view.

Conclusions. In general, analyzing criminal legislation of Central Asian countries in regard to the system of general principles of sentencing, it is noted that there is a number of features and trends described below.

First of all, general principles of sentencing under the CC of Central Asian countries, notwithstanding common methodological basis (1996 Model Criminal Code for CIS countries) and historical and geographic factors, do not provide for similar system of general principles of sentencing. The reasons for such trend, from our point of view, are different determination of criminal liability grounds (for

example, in Kazakhstan the ground is criminal offence differentiated as a misdeed and crime), different system of penalties (for example, in Kirgizia the system of penalties is divided into types and categories), and other circumstances. From our point of view, presence of such conceptual differences shall be rationally evaluated since currently the states under consideration deepen economic, social and other relations that leads to the need of comparative research of their criminal laws and unification of criminal and legal norms – bases of criminal liability.

Second of all, as it has been already mentioned, general principles of sentencing in reviewed criminal laws are developed a bit poorly. Every CC, determining them solely by a list of specific rules, “keeps a court within the frames clearly fixed by law, but at the same time provides it with certain freedom to individualize penalty” [27, p. 6], this brings up the questions: are general principles of mandatory or discretionary nature, are the courts obliged to consider them? In this regard, there is a need to study the system of general principles as a core categorical framework of current criminal law of Central Asian countries to increase the quality of adopted judicial acts.

In our turn, we assume that general rules of sentencing implicate a system of obligatory initial general rules of sentencing that ensure a court identifies appropriate type and term of criminal punishment among possible measures stipulated by a corresponding criminal sanction.

In the third place, from our point of view general principles of sentencing provided for in current criminal laws of Central Asian countries have a number of common features: a) they are a start point in court sentencing process in each criminal case; b) they compose the system of general rules formed and certified when developing the institution of punishment; c) they secure identification of appropriate type and term of criminal liability among possible measures stipulated by a corresponding criminal sanction; d) their presence is stipulated by the need to achieve purposes of punishment and tasks of criminal law; e) systems of general principles of sentencing provided for by corresponding articles of the CC of Central Asian countries link the institution of punishment with other institutions of the General Part of the CC.

In general, we think that structures of norms setting general principles of sentencing are consistent. Moreover, there is a number of

shortfalls, elimination of which can significantly increase quality of adopted judicial acts. They include (as already mentioned) a lack of category of “perpetrator’s personality” in the system of general principles under the CC of Kirgizia, ambiguity of definition of “nature of damage” under the CC of Uzbekistan, and insufficient consideration of people whose living conditions are affected by potential penal consequences, particularly victims (except for the CC of Tajikistan).

References

1. Informatsionnyy servis Komiteta po pravovoy statistike i spetsialnym uchetaм Generalnoy prokuratury Respubliki Kazakhstan. Razdel «Statisticheskiye otchety»: 2015g., 2016g. [Information service of the Committee on Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan. Section "Statistical Reports": 2015, 2016.] URL: http://service.pravstat.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat?_piref36_223083_36_223082_223082.__ora_navigState=page%3Dmode_report&_piref36_223083_36_223082_223082.__ora_navigValues=. (accessed: 27.01.2017) (in Russian).

2. Osnovnyye nachala ugolovnoy zakonodatelstva Soyuzа SSR i So-yuznykh Respublik: utv. Postanovleniyem TSIK SSSR ot 31.10.1924) [The main principles of the criminal legislation of the USSR and the Union Republics: approved by the Resolution of the Central Executive Committee of the USSR dated 31.10.1924)]. «SZ SSSR». 1924. №24.St. 205; Sistematische skoye sobraniye deystvuyushchikh zakonov SSSR. Kniga pervaya. Moskva, 1926 (in Russian).

3. Dudar N. N. Obshchiye nachala naznacheniya nakazaniya [The general principles of appointment the punishment]: dis. ... kand. yurid. nauk. Moskva, 2004. 199 s. (in Russian).

4. Zlobin G. A., Nikiforov B. S. Umysel i yego formy [Aforethought and its forms]. Moskva, 1972. 264 s. (in Russian).

5. Noy I. S. Sushchnost i funktsii ugolovnoy nakazaniya v sovetskom gosudarstve: politiko-yuridicheskoye issledovaniye [The essence and functions of criminal punishment in the Soviet state: political and legal research]. Saratov, 1973. 193 s. (in Russian).

6. Bazhanov M. I. Naznacheniye nakazaniya po sovetskomu ugolovno-mu pravu [Appointment of punishment under the Soviet Criminal Law]. Kiyev, 1980. 216 s. (in Russian).

7. Ugolovnyy kodeks KazSSR ot 22 iyulia 1959 goda [The Criminal Code of the KazSSR of July 22, 1959]. Vedomosti Vepkhovnoy Soveta i Ppavitelstva Kazakhskoy SSR, Almaty. 1959. №22–23. St. 177 (in Russian).

8. Ugolovnyy kodeks Uzbekskoy Sovetskooy Sotsialisticheskoy Respubliki [The Criminal Code of the Uzbek Soviet Socialist Republic]: printat vtoroy sessiyey Verkhovnogo Soveta USSR piatogo sozyva 21.05.1959 g. Tashkent, 1959. 99 s. (in Russian).

9. Ugolovnyy kodeks Kirgizskoy SSR: 4-ye izd. [Criminal Code of the Kirghiz SSR: 4th edition] Frunze, Kyrgyzstan, 1978. 451 s. (in Russian).

10. Karpets I. I. Individualizatsiya nakazaniya v sovetskom ugolovnom prave [Individualization of punishment in Soviet Criminal Law]. Moskva, 1961. 152 s. (in Russian).

11. Prokhorov L. A. Obshchiye nachala naznacheniya nakazaniya i preduprezhdeniye retsidivnoy prestupnosti [The general principles of the appointment of punishment and the prevention of recidivism]. Omsk, 1980. 77 s. (in Russian).

12. Chugayev A. P. Osnovy differentsiatsii i individualizatsii nakazaniya: uchebnoye posobiye [Fundamentals of differentiation and individualization of punishment: a textbook]. Krasnodar, 1985. 328 s. (in Russian).

13. Skriabin M. A. Obshchiye nachala naznacheniya nakazaniya i praktika ikh primeneniya po delam o prestupleniyakh nesovershennoletnikh [The general principles of the appointment of punishment and the practice of their application in cases of crimes concerning minors]: dis. ... kand. yurid.nauk.Kazan, 1984. S. 8 (in Russian).

14. Novoselov G. P. Kriterii opredeleniya sudom mery ugolovnogo nakazaniya [Criteria of determining a criminal penalty by the court]: dis. ... kand. yurid. nauk. Sverdlovsk, 1981. 195 s. (in Russian).

15. Gaverov V. S. Obshchiye nachala naznacheniya nakazaniya po sovetскому ugolovnomu pravu [General principles of the appointment of punishment according to Soviet Criminal Law]. Irkutsk, 1976. 100 s. (in Russian).

16. Sbornik deystvuyushchikh postanovleniy plenumov verkhovnykh sudov SSSR, RSFSR i Rossiyskoy Federatsii po ugolovnym delam [Collection of current resolutions of plenums of the Supreme Courts of the USSR, the RSFSR and the Russian Federation in criminal cases] / otv.red.: Radchenko V. I.; nauch. red. Mikhlin A. S. Moskva, 2008. (in Russian).

17. Kommentariy k Ugolovnomu kodeksu RK [Commentary on the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan] / otv.red. Borchashvili I. SH., Rakhimzhanova G. K. Karaganda, 1999. 960 s. (in Russian).

18. Ugolovnoye pravo Respubliki Kazakhstan. Obshchaya chast: kurs lektsiy [Criminal Law of the Republic of Kazakhstan. The general part: a course of lectures] / pod obshch.red. Borchashvili I. SH. Almaty, 2006. 490 s. (in Russian).

19. Ugolovnyy kodeks Respubliki Kazakhstan ot 3 iyulia 2014 goda № 226-V (s izmeneniyami i dopolnениyami po sostoyaniyu na 16.11.2015 g.) [The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of July 3, 2014 No. 226-V

(with amendments and additions as of November 16, 2015.)). Vedomosti Parlamenta Respubliki Kazakhstan. 2014. № 13 (2662). St. 83 (in Russian).

20. Ugolovnyy kodeks Respubliki Tadzhikistan ot 21 maya 1998 goda № 574 (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 18.03.2015 g.) [The Criminal Code of the Republic of Tajikistan of May 21, 1998, No. 574 (with amendments and additions as of March 18, 2015.)). AkhboriMadzhlisioli Respubliki Tadzhikistan. 1998. № 9. St. 68–70 (in Russian).

21. Noy I. S. Voprosy teorii nakazaniya v sovetskom ugolovnom prave [Issues of the theory of punishment in Soviet Criminal Law]. Saratov, 1962. 156 s. (in Russian).

22. Ugolovnyy kodeks Turkmenistana ot 12 iyunia 1997 goda № 222-I (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 02.02.2015 g.) [The Criminal Code of Turkmenistan of June 12, 1997 No. 222-I (with amendments and additions as of 02.02.2015)]. URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31295286#pos=616;-253&sel_link=1003433943 (in Russian).

23. Ugolovnyy kodeks Respubliki Uzbekistan ot 22 sentiabria 1994 goda № 2012-XII)(s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 20.08.2015 g.) [The Criminal Code of the Republic of Uzbekistan of September 22, 1994 No. 2012-XII) (with amendments and additions as of August 20, 2015.)). Vedomosti Verkhovnogo Soveta Respubliki Uzbekistan. 1995. № 1 (in Russian).

24. Ugolovnyy kodeks Kyrgyzskoy Respubliki ot 1 oktiabria 1997 goda № 68 (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 28.07.2015 g.) [The Criminal Code of the Kyrgyz Republic dated October 1, 1997 No. 68 (with amendments and additions as of July 28, 2015)]. Vedomosti ZhogorkuKeneshaKyrgyzskoy Respubliki. 1998. № 7. St. 229 (in Russian).

25. UK Kyrgyzskoy Respubliki ot 1 fevralia 2017 goda [The Criminal Code of 1 February 2017]. Ofitsialnyy sayt Ministerstva yustitsii Kirgizii [Official website of the Ministry of Justice of Kyrgyzstan]. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527> (in Russian).

26. Floria K. N. Vliyanie nekotorykh sotsialnykh faktorov na naznachenie nakazaniya [The influence of some social factors on the appointment of punishment]. Kishinev, 1974. 33 s. (in Russian).

27. Kriger G. A. Naznachenie nakazaniya i osvobozhdeniye ot nakazaniya po sovetskomu ugolovnomu pravu [Appointment of punishment and release from punishment under Soviet Criminal Law]: lektsiya, pročitannaya na sudebnom fakultete Narodnogo universiteta pravovykh znaniy. Moskva, 1961. 42 s. (in Russian).

Денисов С., Суяндикова Н.

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ВИНЕСЕННЯ ВИРОКУ ЗГІДНО З КРИМІНАЛЬНИМИ КОДЕКСАМИ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

Права і свободи особистості повинні обмежуватися кримінальним законом лише в тому випадку і в тій мірі, в якій це необхідно для кримінально-правового захисту охоронюваних ними цінностей. З цією метою кримінальне законодавство країн Центральної Азії встановлює низку механізмів, в числі яких загальні засади призначення покарання. Загальні засади призначення покарання являють собою систему обов'язкових вихідних загальних правил призначення покарання, що забезпечують законний вибір судом конкретного виду і розміру кримінального покарання серед можливих заходів, встановлених відповідною санкцією кримінального закону. Разом з тим на сьогоднішній день система загальних правил визначення законної, справедливої й гуманної міри покарання, необхідної і достатньої для досягнення його цілей, не вироблена. Автори в цій статті викладають рекомендації і висновки, що зроблені внаслідок проведеного порівняльно-правового аналізу кримінального законодавства країн Центральної Азії, які можуть позитивно впливати на правозастосовну практику.

Ключові слова: призначення покарання, загальні засади призначення покарання, кримінальне законодавство країн Центральної Азії.

Денисов С., Суяндикова Н.

ОБЩИЕ ПРИНЦИПЫ ВЪНЕСЕНИЯ ПРИГОВОРА СОГЛАСНО УГОЛОВНЫМ КОДЕКСАМ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Права и свободы личности должны ограничиваться уголовным законом только в том случае и в той мере, в какой это необходимо для уголовно-правовой защиты охраняемых им ценностей. В этих целях уголовное законодательство стран Центральной Азии устанавливают ряд механизмов, в числе которых общие начала назначения наказания. Общие начала назначения наказания подразумевают собой систему обязательных исходных общих правил назначения наказания, обеспечивающих законный выбор судом конкретного вида и размера уголовного наказания среди возможных мер, установленных соответствующей санкцией уголовного закона. Вместе с тем на сегодняшний день система общих правил определения законной, справедливой и гуманной меры наказания, необходимой и достаточной для достижения его целей, не выработана. Авторы в данной статье излагают выводы и рекомендации, что сделаны вследствие проведенного сравнительно-правового анализа уголовного законодательства стран Центральной Азии, которые могут положительно влиять на правоприменительную практику.

Ключевые слова: назначение наказания, общие начала назначения наказания, уголовное законодательство стран Центральной Азии.

*UDC 343.9(075.8)***Honcharenko O. H.,**

Doctor of Sciences (Economics), Associate Professor
Head of the Department of Economics and Social Sciences,
Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine

PRICE OF CRIME AS A CRIMINOLOGICAL CATEGORY

Forming a modern state criminal policy it is necessary to take into account the possibilities of the state to pay for the security of society and its financial capabilities. The combination of losses that are incurred as a result of the crime, their negative impact on the socio-economic development of the country forced the state to spend the financial resources on the protection from the criminal threats. As a terminological category of the calculation of aforementioned costs in the criminological literature, the term "price of the crime" is used.

The analysis of costs, losses and damages incurred by individuals, the state and the society as a result of the crime, allows to highlight the structural elements that make up the "price of the crime", namely: costs of the state, society, legal entity and individuals on the prevention of crime, that is the implementation of special measures of protection against criminal anticipated risks; losses of the state, society, legal entity and individuals in connection with any crime; expenses to eliminate the consequences of crimes related to the restoration of the condition which concerns the crime, money compensation, insurance claims, medical care and the rehabilitation of victims and their families, a reduction in employment level, working productivity, losses of income from the closing of the organization, etc., government expenditures on the execution of punishment and the prevention of recurrent crimes, that is the costs of the state bodies and public organizations that have been incurred in connection with the execution of punishment and resocialization of the prisoners and the implementation of measures which are directed on the prevention of the crime recidivism (the employment, the administrative supervision, the control of apparatus of probation and other law enforcement bodies).

The main conclusion to which researchers have come in the definition of "price of the crime" does not indicate the social consequences and losses incurred by the society as a result of illegal acts committed, but also it indicates about possible direct impact of these costs on the rate of the economic development of the country. Therefore, the society have to control the state activity, the law enforcement bodies including the penitentiary system constantly and carefully.

Key words: *price, costs, losses, society, state, criminal policy.*

Target setting. From the social and economic point of view, the activities of law enforcement agencies, including Criminal and Executive System, is to provide public goods. By isolating from society the perpetrators of the crimes, in accordance with the adjudged sentence and facilitating their correction and re-socialization, the law enforcement agencies ensure the preclusion and

prevention of crime and promote creation of security guarantees of society (these guarantees are a product of "internal security").

Such service is called public good and is provided to the entire population of the country. It is indivisible and its consumption by one person does not restrict other citizens' ability to receive it. Specifying the activities of the state on the provision of public goods, such ways of activities are distinguished:

- development of the system of internal and external security;
- improvement of legislative and law-enforcement activity of the state;
- provision of legal order;
- development of the system of public administration, etc.

Focusing on law enforcement activities, it is difficult not to agree to R. Müller's view that "crime is a social issue and therefore it affects the whole of society" [7, p. 9]. In this regard, not only lawyers, but economists, sociologists, public officials as well, are interested in the issue of the activities of law enforcement agencies in combating crime and its assessment, the definition of "crime price" and its relation with "social consequences".

Uninvestigated parts of general matters defining. In this context, an important scientific, theoretical and practical significance has studying of category of "price of crime" as total assessment of the losses of person, society and state. In particular, the calculation of the costs of ensuring the activity of law enforcement and judicial authorities can determine the effectiveness of the implementation of their functions, depending on the amount of funding.

Actual scientific researches and issues analysis. A lot of papers of both foreign and domestic scholars such as: P. Samuelson, S. Mil J., A. Smith, D. Norton, N. Kristi, V. Stern, Kh. Zer, M. Koen, M. Syncler, M. Babaiev, I. Zulkarnai, YA. Hylinskyi, V. Kvashys, V. Kudriavtsev, L. Kondratiuk, A. Naumov and others, are devoted to the problems of studying the nature of public goods and the peculiarities of their provision to society. However, lack of theoretical development of the concept, the essence and content of the category "price of crime" raises problems of theoretical and practical nature, which require further research.

Formation of the purposes of the article is to determine criminological category "price of crime" and its structural elements and the relationship with social consequences.

Presentation of the main substantiated results of the research. The analysis of literary sources allows us to determine the category of "execution of punishments" by applying two approaches. The first characterizes its narrow interpretation and we do not explore it, because it is determined by the limits of the implementation of criminal and executive functions. The second one allows us to explore not only legal, but economic, social and moral aspects as well. That is why, the activities of the Criminal and Executive System can be considered to be not only an institution for fighting against crime, but one of the parties of the life of society. "It is here the influence on legal and moral execution of punishment is made, social and legal status of a person in society, nature, complicity of social system, economic and political state of the state takes place [15, p. 37]. The effective activity of Criminal and Executive System ensures satisfaction of society with the public goods associated with isolation of criminals and prevention of offenses.

Developed by P. Samuelson in modern financial and economic aspect, public good has its price [12, p. 156]. But because of specific features of its production and consumption, the market mechanism of pricing does not work. The modern market is not able to provide citizens with public goods, so the state assumes the functions of the manufacturer or the customer, and determines the optimal number of them and minimizes the cost of their production. A. Smith [13] and S. Mill J. [10] wrote about the necessity of providing public goods with the state. Later, revealing the nature of the price of public goods, K. Wiksel indicated that the gap between marginal private and social costs may be covered at the expense of taxpayers, and therefore costs for the provision of public goods belong to public expenditures [17, p. 234]. According to V. Kvashys, the state itself is a monopolist for the provision of public goods [6, p. 95]. I. Zulkarnai, investigating the nature of production of public goods in various models of the state system, considers the state as a company that provides public services and establishes the ability of consumers to influence their price [5, p. 112].

Foreign scientists' research in mentioned fields complete our ideas about the activities of law enforcement agencies, which allow you distinguish two key areas in scientific research: social and economic and economic and forensic.

Social and economic direction is presented in the papers of N. Christi [3, p. 176], that go beyond the scope of legal science, considering the fight against crime as "industry", that is, purely economic process, which is demand not only from the side of society, but also the desire to pay for it, because it is related to security. His views and ideas are shared and supported by V. Stern [15], H. Zer [4], Russian scientist Ya. Hylynskyi [3], investigating the issue of the appointment of the prison system and the results of its activities.

Economic and forensic direction investigates the problem of "price of crime" and is associated with the papers of foreign scholars such as: M. Koen [17], M. Synekler [18], V. Kvashys [6], A. Naumov [11], L. Kondratiuk [8] and others. An important national problem is the establishment of sufficient resources and their effective use in order to ensure the security and protection of person's interests and losses from crime (direct and indirect). According to V. Kvashys, the level of crime that exists in the country, shows its impact on the state and society and allows determine the validity of political and managerial decisions. Direct losses from crime consist of the cost of one-time or long-term nature [6, p. 167]. O. Starovierova proves that at the basis of the "price" of crimes there are three categories of losses (direct, production and non-monetary losses). Determining the size of the damage caused by crime depends on the time period and the country in which they were committed [14, p. 275].

The relevance of this topic is due to several factors. Firstly, criminological significance of the investigated category in order to determine the extent of losses of person, society and state associated with the commission of crimes and the justification of the necessary costs of the state to counter criminality. Secondly, poor scientific development of investigated topic in domestic legal, economic and social science [1]. Thirdly, studies conducted by foreign scholars in connection with the need to determine the impact of criminality on social institutions and the state. For example, in the recommendations of the conference on issues of legal statistics, which was held under

the auspices of the UN, special attention was paid not only to the organization of the implementation of unified statistical reporting of criminality, but also to work on determining the cost of fighting it, the cost of crime. It is noted that the organization of accounting "value" of crime ... is an important political task [2]. Fourthly, increase in the cost of counteraction to criminality. Difficult political and economic situation in Ukraine leads to an increase in public attention to the effectiveness of law enforcement bodies and the Judiciary. Fifthly, the need to develop a concept of criminal policy and criteria for the formation of substantiated administrative and political decisions in the field of crime prevention. Sixthly, the development of a methodology for calculating the minimum budget financing standard in order to optimally secure financial resources of the Law Enforcement and Judicial Systems. Calculations of material costs for fighting against crime encourage finding more effective ways to counteract crime.

Academician V.M. Kudriavtsev emphasized, that one should not exaggerate the value of "price of crime ". He thought that the estimation of costs (expenses) on law enforcement bodies as an indicator of the effectiveness and efficiency of their activities should be considered carefully. "In foreign practice, methods are widely used to assess the effectiveness of means of combating crime, based on the monetary equivalent, which determines the resulting losses. And although the calculation of losses from crime and the funds spent on combating it have a certain material dimension, this figure can not be an end in itself and considered as the main indicator of the effectiveness of the Law-Enforcement System "[9, p. 15]. Therefore, there is a need to develop a separate criminological indicator, which would allow calculate not only the "cost" of crime, but also the amount of economically justifiable costs to combat it. It is necessary to use the existing methods and means as much as possible rationally, to compare the volumes of different types of expenses for combating crime and damage caused by a crime.

Formation of modern criminal policy should take into account the state's ability to pay for the security of society and economic components and financial opportunities. The aggregate of losses incurred as a result of the commission of a crime, their negative

impact on the socio-economic development of society compel the state to spend financial resources to protect against criminal threats.

As a terminology category for calculating the above cost criminological literature uses the term "price of crime", in the Anglo-American literature, such costs are called "cost of crime". In the scientific literature, "price of crime" is identified with the notion of social consequences of crime, or is defined as part of them [1, p. 246; 2, p. 9; 14, p. 63-85].

The identification of the above categories is either through a broad interpretation of the category, or the inclusion of the "price" to social consequences. In the first case, the "price of crime" includes the entire set of actually inflicted damage, which is compelled to pay and reimburse the state, society, citizens, that is, that inevitably they have to be lost because of the existence of crime. In the second case, scientists narrow the composition of the social consequences of crime to those amounts of damage that can be determined and calculated. Therefore, a comparative analysis of the content of the studied categories allows us to determine that:

- firstly, these categories are different in content. Thus, the social consequences of crime include in its composition the total damage caused by crime to social, economic, moral and psychological and other social relations, which is expressed in the aggregate of causal links of criminal behavior of direct and indirect, direct and indirect negative changes, as well as a set of economic or other expenses of the state, society and citizens related to the fight against crime and its social prevention. "The price of crime" is formed by taking into account different types of established and calculated losses (caused losses) of the state from criminal activity. Consequently, the concept of the social consequences of crime is filled in meaningfully and voluminously and includes its "price" in its composition;

- secondly, the "price" of crime is determined solely by calculated and determined losses and costs (expenses), the establishment of which is possible as a result of the crime. The social consequences are the set of negative changes that occurred as a result of the crimes committed. But these changes can be both directly and indirectly related to crime, as precisely calculated, and those that can not be calculated as those that can be determined, and those that are not

precisely defined. It is only important that their existence was caused by crime;

- thirdly, studied categories have different criminological significance.

Consequently, an analysis of costs, losses and damage caused by individuals, the state and society as a result of a crime, allows distinguish the following elements that are part of the "price" of a crime:

1. Costs (expenses) of the state, society, legal entities and individuals for the prevention of crime, that is, the implementation of special measures to protect against the expected criminal risks. Unfortunately, it is not possible to set the size of this value, because their statistical recording is not carried out. For example, as a component of the fight against crime, a long process of lawmaking can be singled out, the cost of which can not be accurately calculated and determined, but it is a serious obstacle in adopting the relevant legal acts necessary to create an effective crime prevention system. It is through the process of lawmaking, including the introduction of amendments to the law, implemented criminal-executive policy. A significant part of the cost is the cost of financing the activities to implement legislative changes. The analysis of passports of bills, which have a financial and economic justification for them, testify that sometimes necessary financial calculations are carried out. Therefore, at the initial stage of the implementation of the legislative initiative, financing will be implemented within the budget allocations envisaged by the State Budget for the current year.

2. Losses of the state, society, legal entities and individuals in connection with the commission of a crime. At present, the size of this indicator can not be set. It is possible to calculate only the material damage caused by registered crimes, the amount of their reimbursement, the amount of material charges in the income of the state, court costs, which are determined by judicial acts. Despite the "stinginess" of such information on the material damage caused by crime, it becomes even more negligible in calculating the materials of criminal cases.

It is possible to establish and calculate the damage caused by studying the materials of criminal cases and analyzing the results of a

sociological survey of the population. Other data that would allow more information can not be obtained.

3. The cost of eliminating the consequences of the crimes directly related to the restoration of the state of the crime committed, the payment of compensation, insurance compensation, the provision of medical care and rehabilitation of the victims and their relatives, the reduction of the level of employment, productivity, loss of income from the closure the activities of the organization, etc., it is impossible to calculate.

4. Expenditures for the execution of punishment and prevention of recurrent crimes, that is, the costs of state bodies and civic organizations that were incurred in connection with the execution of punishment and ensuring the re-socialization of convicts, as well as the implementation of measures aimed at preventing recidivism of crimes (employment, administrative supervision, control probation bodies and other law enforcement agencies). It should be noted that the listed elements "price of crime" may include other components.

Conclusions. The "price" of crime is a real set of losses and costs (expenses) inflicted on a person, society and the state with committed crime and the existence of criminality. At the present stage of the development of Criminological Science, the problem of creating a unified methodological basis for calculating the "price of crime" and developing a methodology for its calculation is more acute. It is complicated by the lack of attention of the Criminological Science to this criminological problem. In addition, such calculations are necessary for the development of a rational criminal policy on counteraction to crime.

The main conclusion reached by the researchers while defining "price of crime" shows not only social consequences and losses incurred by society as a result of committed wrongful acts, but also possible direct impact of these costs on the pace of economic development of the country. Therefore, the society must exercise constant and thorough control of the activity of the state, law enforcement agencies, including the Criminal and Executive System.

References

1. Babayev M. M., Kvashis V. Ye. Tsena prestupnosti: problemy metodologii i ugovnoy politiki [The price of criminality: the problems of

methodology and criminal policy]. *Sovremennyye problemy i tendentsii razvitiya ugolovnogo prava, kriminologii i ugolovno-ispolnitelnogo prava Respubliki Kazakhstan: materialy Mezhdunar. nauch.-prakt. konf.: v 2 t. T.1. Karaganda: KarYUI MVD RK im. B. Beysenova, 2009. 346 s. (in Russian).*

2. Babayev M. M., Kvashis V. Ye. *Tsena prestupnosti: problemy teorii i praktiki [The price of criminality: problems of theory and practice]. Rossiyskiy kriminologicheskii vzgliad. 2009. № 2. S. 8–12 (in Russian).*

3. Gilinskiy YA., Kristi N. *Borba s prestupnostyu kak industriya. Vpered k GULAGU zapadnogo obraztsa [Fighting against crime as an industry. Forward to the Western Gulag] / per. s angl. Petrova A., Proklova V. Moskva: ROO «Tsentr sodeystviya reforme ugolovnogo pravosudiya», 2001. 224 s. (in Russian).*

4. Zer Kh. *Vosstanovitelnoye pravosudiye: novyy vzgliad na prestupleniye i nakazaniye [Restorative Justice: a new view at crime and punishment]: per. s angl. / pod red. Karnozovoy L.i Pashina S. Moskva: Tsentr «Sudebno-pravovaya reforma», 2002. 324 s. (in Russian).*

5. Zulkarnay I. *Gosudarstvo kak firma po predostavleniyu obshchestvennykh uslug [State as a company providing public services]. Obshchestvo i ekonomika. 2006. № 5. S. 110–115 (in Russian).*

6. Kvashis V. «Tsena» prestupnosti kak kriminologicheskaya problema [“The price” of crime as a criminological problem]. *Ugolovnoye pravo. 2008. № 6. S. 94–102 (in Russian).*

7. Kedov V. *Gosudarstvo i ekonomika: meniyushcheyesia ravnesiye [State and Economy: Changing Equilibrium]. Problemy teorii i praktiki upravleniya. 2002. № 3. S. 8–13 (in Russian).*

8. Kondratiuk L. V., Ovchinskiy V. S. *Kriminologicheskoye izmereniye [Criminological measurement]. Moskva: Norma, 2008. 272 s. (in Russian).*

9. Kudriavtsev V. N. *Ugolovnaya yustitsiya kak sistema [Criminal Justice as a system]. Pravovaya kibernetika. 1983. № 4. S.89–94 (in Russian).*

10. Mill Dzh. S. *Osnovy politicheskoy ekonomii [Fundamentals of Political Economy] / per. s angl.MileykovskogoA. G. Moskva: Progress, 1980. 56 s. (in Russian).*

11. Naumov A. *Ugolovnaya statistika: prestupnost i yeye stabilnost [Criminal statistics: crime and its stability]. Ugolovnoye pravo. 2008. № 4. S. 134–137 (in Russian).*

12. Samiulson P. A., Nordhauz V. D. *Makroekonomika [Macroeconomics]: per. z anghl. Kyiv: Osnovy, 1995. 544 s. (in Ukrainian).*

13. Smit A. *Issledovaniye o prirode i prichinakh bogatstva narodov [Research on the nature and causes of the wealth of peoples]. Antologiya ekonomicheskoy mysli. Moskva: Eksmo, 2009. 956 s. (in Russian).*

14. Staroverova O. V. «Tsena» nalogovoy prestupnosti ["The price" of tax crime]: monografiya. Moskva: Zakon i pravo, YUNITI-DANA, 2006. 348 s. (in Russian).

15. Stern V. Grekh protiv budushchego. Tiuremnoye zakliucheniye v mire [Sin against the future. Imprisonment in the world]. Moskva: PRI, 2000. 130 s. (in Russian).

16. Shamis A. Ispravitelnoye vozdeystviye na osuzhdennykh – sotsialnaya funktsiya ITU [Corrective effect on convicts - social function of the ITU]. Prestupleniye i nakazaniye. 1994. № 12. S. 37–40 (in Russian).

17. Miller T., Kohen M., Witrsema B., Washington D.C. Victim Cost and Constquences: a new Look. Final/ National Institute of Justice. 1969. 312 p. (in English).

18. Sinclair M., Taylor C. Cost of Crime. 2008. URL: <http://www.taxpayersalliance.com> (in English).

Гончаренко О. Г.

ЦІНА ЗЛОЧИННОСТІ ЯК КРИМІНОЛОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті обґрунтовано теоретичну і практичну необхідність наукового дослідження кримінологічної категорії «ціна злочинності» як сукупної оцінки втрат особи, суспільства та держави. Визначено структурні елементи «ціни злочинності», такі як: витрати держави, суспільства, фізичних і юридичних осіб; збитки держави, суспільства, особи; витрати держави і громадських організацій на заходи з протидії злочинності та їх співвідношення з «соціальними наслідками». Проведено аналіз факторів, що визначають актуальність наукових досліджень кримінологічної категорії «ціни злочинності».

Ключові слова: ціна, витрати, збитки, суспільство, держава, кримінальна політика.

Гончаренко О. Г.

ЦЕНА ПРЕСТУПНОСТИ КАК КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

В статье обоснована теоретическая и практическая необходимость научного исследования криминалогической категории «цена преступности» как совокупной оценки потерь личности, общества и государства. Определены структурные элементы «цены преступности», такие как: издержки государства, общества, физических и юридических лиц; потери государства, общества, личности; издержки государства и общественных организаций на мероприятия по противодействию преступности и их соотношение с «социальными последствиями». Проведен анализ факторов, определяющих актуальность научных исследований криминалогической категории «цены преступности».

Ключевые слова: цена, издержки, потери, общество, государство, уголовная политика.

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА КРИМІНАЛІСТИКИ. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 340.6:343.982.327(477)

Гарига-Грихно М. М.,
начальник наукового відділу,
Чернігівський НДЕКЦ МВС України, м. Чернігів, Україна;

Віговський В. Л.,
викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

СУДОВО-КРИМІНАЛІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ХОЛОДНОЇ ЗБРОЇ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено загальні доктринальні правила формулювання питань у процесі підготовки до проведення експертного дослідження. Надано чітке визначення поняттю «експертиза холодної зброї». Виявлено ознаки, за допомогою яких предмет можна вважати холодною зброєю. Зазначено орієнтовний перелік вирішуваних питань під час проведення судово-криміналістичної експертизи холодної зброї.

Ключові слова: *судова експертиза, експертне дослідження, холодна зброя, експертиза холодної зброї, законодавство, злочинна діяльність, кримінальне судочинство.*

Постановка проблеми. З початком 2014 року на території Донецької та Луганської областей розпочалося проведення антитерористичної операції, яка поставила перед органами Служби безпеки України та Міністерства внутрішніх справ виконання дедалі більше нових завдань і пріоритетів у боротьбі з виявами будь-якої злочинної діяльності. Одним з них стала боротьба з дедалі частішими випадками незаконного поширення вогнепальної та холодної зброї на теренах України. На нашу думку, саме це зумовлює неодмінну актуальність, теоретичну й практичну значущість обраної нами теми в реаліях сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню різних питань щодо здійснення судово-криміналістичної експертизи

холодної зброї особливу увагу приділяли вітчизняні вчені, зокрема, Аркуша Л. І., Волобуєв А. Ф., Гончаренко В. Г., Іщенко А. В., Кафанова А. В., Коновалова В. О., Лукашевич В. Г., Маркусь В. О., Пясковський В. В., Сабадаш В. П., Удовиченко Ж. В., Шеремет А. П., Шепітько Ю. В. та ін.

Мета статті. У дослідженні представлено спробу аналізу стану здійснення судово-криміналістичної експертизи холодної зброї в Україні та надання їй загальної характеристики.

Виклад основного матеріалу. Судова експертиза в Україні – поширений та ефективний засіб доказування, результат якої – висновок експерта, що є самостійним процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні за чинним Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК України) (13.04.2012) та Законом «Про судову експертизу» (25.02.1994). Так, національне законодавство України передбачає дві форми проведення судової експертизи: в експертній установі та поза нею. Перша форма є більш бажаною, оскільки в умовах спеціалізованої установи можливо забезпечити її проведення висококваліфікованими експертами на сучасній науково-технічній базі.

На сьогодні під час підготовки та призначення експертиз (експертних досліджень), формулювання питань, вирішення яких доручається експертові, обов'язково слід дотримуватися певних правил і рекомендацій, які побудовані на класичних принципах криміналістики. Від того, наскільки компетентно будуть сформульовані такі питання, залежить і результат (повнота та об'єктивність) експертного дослідження.

Влучною є точка зору Коляди П. В., який виокремлює такі загальні доктринальні правила формулювання питань у процесі підготовки до проведення експертного дослідження, а саме:

1. Питання повинні бути конкретизовані, за можливості лаконічними, базуватися на попередньо з'ясованих слідчим (під час дізнання чи іншим шляхом) фактичних обставинах у кримінальній справі (матеріалах дослідчої перевірки) і не виходити за межі спеціальних знань експертів і фахівців.

В описовій частині постанови про призначення експертизи (чи супровідному листі про з'ясування тих чи інших експертних питань за матеріалами дослідчих перевірок) не допускається од-

нозначне тлумачення обставин справи (з'ясованих подій) на користь однієї зі сторін учасників кримінального процесу [1, с. 22].

2. Питання викладаються тільки в логічній послідовності. Спочатку формулюються ті з них, від яких залежить рішення інших. Перелік питань повинен бути максимально повним для того, щоб висновок мав вичерпний характер, але не механічним переписуванням з методичних збірників повного списку питань, які можуть вирішуватися тією чи іншою експертизою [1, с. 22].

3. Неприпустимим є постановка перед експертом питань, які з урахуванням сучасного стану експертної та криміналістичної науки в державі не можуть бути вирішені [1, с. 22].

4. Якщо слідчий (дознавач) не можуть зорієнтуватися в якісному та кваліфікованому призначенні конкретної експертизи (експертного дослідження), буде доцільним завчасно проконсультуватися з відповідним експертом, роз'яснити йому обставини справи і погодити перелік питань, на які він зможе дати відповідь в експертному висновку [1, с. 23].

Слід зазначити, що на теперішній час в науково-дослідних експертних криміналістичних центрах МВС України здійснюється досить великий перелік досліджень у галузі судових експертиз, а саме: авторознавча, автоварознавча, біологічна, вибухово-технічна, вузлів, матеріалів та запису відділів з боку записів, матеріалів та речовин, наркотичних засобів та сильнодійних речовин, пожежно-технічна, портретна, рельєфних знаків, ситуалогічна, слідів ніг людини та взуття, слідів рук, судова автотехнічна, судово-балістична, судово-медична, судово-почеркознавча, судово-психологічна, технічна документів, фоноскопична, холодної зброї, цілого за частинами експертизи та ін.

Варто наголосити, що доктор юридичних наук, професор Шепітько Ю. В. надає чітке визначення поняттю «експертиза холодної зброї», – це вид криміналістичної експертизи, основним завданням якої є встановлення належності до холодної зброї саморобних ножів, кинджалів, кастетів та подібних за призначенням предметів [2, с. 146].

Крім того, як слушно зазначає Коляда П. В., експертизою холодної зброї може вирішуватися питання про спосіб виготовлен-

ня зазначених предметів, зокрема, чи використовувалося для їх виготовлення заводське обладнання [1, с. 44].

У свою чергу, доктор юридичних наук, професор Гончаренко В. Г. наголошує на тому, що криміналістична експертиза холодної зброї, як правило, проводиться у випадках, коли вилучені предмети, виготовлені саморобним способом і не мають чітко виражених ознак холодної зброї. Належність до холодної зброї предметів, виготовлених заводським способом (армійських багнетів, мисливських ножів, шабель, кортиків тощо), може бути встановлена за загальним виглядом, заводськими клеймами, маркувальними позначеннями без проведення криміналістичної експертизи – за допомогою слідчого догляду. Якщо ж для розслідуваного кримінального провадження має значення походження холодної зброї заводського виготовлення, криміналістична експертиза може визначити, до якої вогнепальної зброї за штатом належить цей багнет, у якій країні виготовлено ніж тощо [3, с. 123].

На нашу думку, фактично, до холодної зброї належать знаряддя і пристосування, які відповідають стандартним зразкам або історично виробленим типам, або незвичні предмети, що спричинюють колючий, ріжучий, рубаючий, ударний або роздроблюючий ефект і призначені для нападу та активного захисту.

Під час аналізу виявлених криміналістичних ознак, на нашу думку, треба брати до уваги те, що визначальною для визнання конкретного предмета (пристрою) холодною зброєю є сукупність ознак:

- основне цільове призначення;
- конструктивні особливості вражючого елемента (наприклад, для клинка – форма, розміри, загострення леза, форма та розташування вістря стосовно поздовжньої осі);
- конструктивні особливості руків'я (зручність утримання, наявність, форма та розміри утику або обмежувача);
- конструктивні особливості з'єднання руків'я з уражючим елементом;
- міцність і пружність конструкції в цілому;
- можливість ураження цілі.

Проте, як слушно зауважив Шепітько В. П., сліди дії холодної зброї на тілі людини й одягу досліджуються судово-медичною

експертизою, сліди її дії на інших об'єктах – трасологічною експертизою з використанням методик ототожнення об'єктів за статичними (натискування, удари) та динамічними (ковзання) слідами [4, с. 178].

Крім того, в процесі застосування холодної зброї утворюються пошкодження, які часто супроводжуються відокремленням часток об'єктів, що були піддані механічній дії. Ці частки (мікрочастки), які одержали назву «нашарування», майже завжди можна виявити на поверхнях холодної зброї, які вступали в контакт з об'єктами. Експертиза нашарувань структурно належить до експертиз речовин і матеріалів (крім нашарувань походженням з тіла людини).

Ми вважаємо, що найбільш орієнтовним переліком вирішуваних питань під час проведення судово-криміналістичної експертизи холодної зброї має бути:

а) чи є предмет, вилучений у підозрюваного, холодною зброєю?;

б) до якого виду холодної зброї належить ніж (кинджал, надолонник, нунчаки, кастет, булава тощо), вилучений у підозрюваного?;

в) яким способом (заводським чи саморобним) виготовлено ніж (кинджал, надолонник, нунчаки, кастет, булава тощо), вилучений у підозрюваного?;

г) чи є предмет, вилучений у цієї особи, заготовкою холодної зброї?;

д) чи виготовлено наданий на дослідження предмет зі спортивної або бойової зброї певного типу (спортивної шпаги, бойової шаблі)?;

е) чи піддавався переробці ніж (або інший предмет), вилучений у підозрюваного?;

є) чи використовувались ці інструменти для виготовлення цієї холодної зброї?;

ж) чи перебувала ця холодна зброя постійно в наданому на дослідження чохла або під пахвою?

Ми підтримуємо наукову думку Гончаренка В. Г., який вказує на те, що оцінювання висновку експертизи холодної зброї не має якихось істотних особливостей. Коли у висновку обґрунтовано твердження, що предмет не належить до холодної зброї, справа кримінального провадження має бути закрита (якщо не-

має інших обвинувачень) за відсутністю складу злочину [3, с. 123].

Висновки. Отже, з урахуванням вище викладеного, ми вважаємо за доцільне визначити той факт, що з прийняттям нового КПК України до системи вітчизняного кримінального судочинства внесено принципово нові підходи, новели якого суттєво вплинули на всі без винятку стадії кримінального процесу, в тому числі самого поняття та порядку призначення і проведення судової експертизи, зокрема, і криміналістичної експертизи холодної зброї в Україні. Це, насамперед, застосування новітніх досягнень науки і техніки, стандартизація та сертифікація єдиних науково обґрунтованих методик судово-експертного дослідження, підвищення об'єктивності, якості та доказової цінності експертизи холодної зброї.

Список використаних джерел

1. Коляда П. В. Методичний посібник для працівників органів досудового слідства з питань призначення та проведення судової експертизи. Київ: УВПД ГШ МВС України, 2008. 278 с.
2. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого. 4-те вид., перероблене і доповнене. Харків: Одісей, 2013. 232 с.
3. Гончаренко В. І., Гора І. В. Експертизи у судочинстві України: навчально-науковий посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 503 с.
4. Панов М. І., Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Настільна книга слідчого. 2-ге вид., перероблене і доповнене. Київ: Ін Юре, 2007. 728 с.

Гарига-Грихно М. М., Виговский В. Л.

СУДЕБНО-КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА ХОЛОДНОГО ОРУЖИЯ В УКРАИНЕ

В статье освещены общие доктринальные правила формулировки вопросов в процессе подготовки к проведению экспертного исследования. Предоставлено четкое определение понятию «экспертиза холодного оружия». Обнаружены признаки, при которых предмет можно считать холодным оружием. Указано ориентировочный перечень решаемых вопросов при проведении судебно-криминалистической экспертизы холодного оружия.

Ключевые слова: *судебная экспертиза, экспертное исследование, холодное оружие, экспертиза холодного оружия, законодательство, преступная деятельность, уголовное судопроизводство.*

Haryha-Hrykhno M. M., Vihovskyi V. L.
**CRIMINAL AND FORENSIC EXPERTISE OF COLD
WEAPONS IN UKRAINE**

This article covers general doctrinal rules for formulating questions in the process of preparing for an expert study. A clear definition of the concept of "cold weapons expertise" is provided. Detected signs in which an object can be considered a cold weapon. An indicative list of solved issues during the forensic examination of cold weapons is indicated.

Tasks of fight against crime are relevant for all historical stages of any-based society. The tasks acquire a particular importance in critical periods, one of which is currently going through our country. Now Ukraine has complicated criminal situation and high crime rate. Ongoing socio-political changes aimed at establishment of rules of law, democratization of public institutions, inextricably linked with the need to improve the mechanism to ensure and protect the rights and legitimate interests of citizens in unstable social conditions. Simple manufacture of cold arms, the possibility of its concealed carry, speed and suddenness of use caused the widespread use of cold arms among the population.

Key words: *Forensic expertise, expert research, cold weapons, cold weapons expertise, legislation, criminal activity, criminal justice.*

УДК 004:351.74(477)

Кобзар О. Ф.,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального процесу,
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФНОГО ОПИТУВАННЯ ПІД ЧАС ПРИЙНЯТТЯ НА СЛУЖБУ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано проблемні питання використання результатів поліграфного опитування під час прийняття на службу до Національної поліції України. Досліджено наукові характеристики поліграфа та «теорії поліграфа».

Ключові слова: поліграф, поліграфне опитування, служба, Національна поліція, «теорії поліграфа».

Постановка проблеми. На сьогодні Україна знаходиться у стадії активних змін у зв'язку з переходом до європейських стандартів. Нині проводиться перегляд, внесення змін та розроблення принципово нових нормативно-правових актів, спрямованих на раціоналізацію діяльності, подолання бюрократичної системи багатьох діючих органів державної влади, підвищення та актуалізацію уваги працівників державних органів до прав людини. Не залишилися поза увагою і правоохоронні органи, система та організація діяльності яких уже тривалий час потребує кардинальних змін. З цією метою 02.07.2015 було прийнято Закон України «Про Національну поліцію», який визначає правові засади діяльності Національної поліції України, статус поліцейських, а також порядок проходження служби в Національній поліції України. Проведений нами аналіз порядку та умов відбору на посаду поліцейського містить проблемні питання, які потребують проведення більш глибокого дослідження та надання правової оцінки особливостей їх практичної реалізації. Зокрема, ст. 50 Закону України «Про Національну поліцію» визначає певний алгоритм перевірки кандидатів на службу в поліції, на окрему увагу заслуговує положення щодо необхідності проходження громадянами України, які виявили бажання вступити на службу до поліції, за їхньою згодою тестування на поліграфі [1].

Аналіз публікацій. Питання застосування поліграфа в діяльності правоохоронних органів не є новим у вітчизняній юридич-

ній науці. Його дослідженню присвячували свої праці: Василичук В. І., Захаров В. П., Козаченко О. І., Матвійчук В. В., Морозова Т. Р., Никифорчук Д. Й., Ніколаюк С. І., Орлов Ю. Ю., Погорецький М. А., Поливода В. В., Титов А. М., Черков В. О. та інші. Разом з тим на сьогодні питання використання результатів поліграфного опитування як умови прийняття на службу до Національної поліції залишається не дослідженим.

Виклад основного матеріалу. Термін «поліграф» походить від грецьких слів *poly* (багато) та *graphos* (писати), що означає – багатописець. Відповідно до п. 1.3. Інструкції щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України поліграф є різновидом психофізіологічної апаратури та являє собою комплексну багатоканальну комп'ютерну апаратну методика реєстрації змін психофізіологічних реакцій людини у відповідь на пред'явлення за спеціальною методикою певних психологічних стимулів [2]. Це визначення єдине в Україні, закріплене на нормативно-правовому рівні, а, отже, може вважатись офіційним. Згідно з п. 1.5 Інструкції щодо застосування комп'ютерних поліграфів у роботі з персоналом органів внутрішніх справ України використання поліграфа здійснюється шляхом проведення за спеціальною методикою опитування людини з одночасною реєстрацією змін її психофізіологічних реакцій у відповідь на психологічні стимули, що задаються у вигляді варіантів відповідей, предметів, схем, фото та ін. [2].

На сьогодні науковцями розроблено цілу низку теоретичних концепцій, які пояснюють закономірності перебігу фізіологічних процесів особи під час її опитування із застосуванням поліграфа, – так званих «теорій поліграфа».

У роботах Балабанової Л. М., Варламова В. О., Молчанова А. Ю., Оглобліна С. І., Холодного Ю. І. згадуються «теорія загрози покарання», «теорія конфлікту», «мовно-рефлекторна теорія», «теорія активації» тощо.

Зокрема, відповідно до «теорії загрози покарання» характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи змінюється у зв'язку з активізацією діяльності симпатичної нервової системи під впливом страху викриття. У рамках цієї «теорії» вважається, що відповідні фізіологічні зміни матимуть місце завжди, коли

опитувана особа відчуватиме страх викриття незалежно від правдивості її відповіді, тоді як правдиве заперечення нею своєї причетності до встановлюваної події не викликатиме відчуття страху, а, отже, не буде й фізіологічних змін [3].

Відповідно до «теорії конфлікту», розробленої американськими науковцями на основі досліджень Лурії О. Р., характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи змінюється у зв'язку з виникненням у неї внутрішнього конфлікту у зв'язку з одночасною активізацією двох протилежних за своєю спрямованістю психологічних установок – говорити правду про обставини встановлюваної події та неправду про свою причетність до неї. У рамках цієї «теорії» вважається, що причетна до встановлюваної події особа, з однієї сторони, перебуватиме у стані вираженого афективного напруження, викликаного необхідністю заперечення своєї вини та страхом викриття, а з іншої – її зізнання може усунути наявний гострий психологічний дискомфорт. Викладене призводить до розбалансування компенсаторних механізмів організму та розвинення виражених фізіологічних реакцій у відповідь на пред'явлення значущих запитань [3].

Відповідно до «умовно-рефлекторної теорії» характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи змінюється у зв'язку з виникненням у неї під час поліграфного опитування асоціації між значущим подразником та її власним або запозиченим досвідом. В основу цієї «теорії» покладено те, що суб'єктивне ставлення людини до окремих подій та предметів набувається за рахунок власного або чужого досвіду, який впливає на виразність її емоційного напруження, а, отже, і на фізіологічні показники, а для виникнення такого напруження достатньо усвідомлення опитуваною особою протиправності встановлюваної події та її можливих негативних наслідків [4].

Відповідно до «теорії активації» характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи змінюється залежно від ступеня зв'язку значущого подразника з обставинами встановлюваної події. В основу цієї «теорії» покладено те, що лише причетна до встановлюваної події особа володіє інформацією про конкретні обставини такої події, а, отже, лише вона демонструватиме стійкі

реакції на значущі подразники, тоді як непричетна особа однаково реагуватиме на значущі та нейтральні подразники [3].

Разом з тим, незважаючи на певні відмінності між покладеними в основу «теорій поліграфа» детермінантами зміни фізіологічних параметрів опитуваної особи під час проведення поліграфного опитування, зазначені «теорії» мають певні спільні моменти. Так, у роботах Балабанової Л. М., Оглобліна С. І., Молчанова А. Ю., Холодного Ю. І. в основу класифікації «теорій поліграфа» покладено, відповідно, емоційно-мотиваційні та когнітивні фактори, які зумовлюють зміни фізіологічних параметрів опитуваної особи під час проведення поліграфного опитування. До «теорій поліграфа», відповідно до яких зміни фізіологічних параметрів детермінуються емоційно-мотиваційними факторами, віднесено «теорію загрози покарання», «теорію конфлікту» та «умовно-рефлекторну теорію» [3].

На нашу думку, подібна класифікація має умовний характер. Вважаємо, що вплив емоційно-мотиваційних факторів на характер перебігу фізіологічних процесів опитуваної особи має місце не лише в контексті пред'явлення їй конкретного подразника, але й проведення самого поліграфного опитування. Адже при цьому особі роз'яснюються підстави проведення опитування та погоджується тематика запитань, які їй пред'являтимуться, тобто в неї ще до початку самого опитування формується певне внутрішнє ставлення до цього заходу. Це може бути і страх (емоційна реакція на небезпеку, яка виявляється у разі різкої зміни життєдіяльності організму), і потреба (необхідність вирівнювання відхилень параметрів життєдіяльності, оптимальних для людини як біологічної істоти, індивіда та особистості) [5] приховання інформації. У свою чергу, потреба (в тому числі зумовлена страхом) приводить до виникнення мотиваційного збудження нервових структур, мотиваційного стану людини, який є психічним відображенням умов, необхідних для життєдіяльності людини як організму, індивіда та особистості. Одним з мотиваційних станів є установка, тобто стереотипна готовність діяти у відповідній ситуації певним чином. Таким чином, емоційно-мотиваційні фактори змін фізіологічних параметрів особи під час проведення поліграфного опитування викликають зміни в психіці людини ще

до початку проведення цього заходу, формуючи в неї стан відповідного психічного збудження, який супроводжуватиметься відповідним характером протікання фізіологічних параметрів опитуваної особи та може бути відкоригований поліграфологом за допомогою стимуляційних тестів.

Критики використання поліграфа наводять чимало підтверджених фактів про психопатичні особистості, які не демонструють змін фонових фізіологічних параметрів навіть при запереченні скоєних ними жорстоких кримінальних правопорушень. І навпаки, людина, яка не здійснювала кримінальне правопорушення, але зіткнулася з його виявом (наприклад, виявила труп убитого), демонструє фізіологічні параметри, властиві особі, яка вчинила кримінальне правопорушення. Крім того, відомі досить прості техніки, що дозволяють довільно змінювати фонові характеристики, що реєструються поліграфом – напруга м'язів, покусування язика [6].

Проаналізуємо зарубіжний досвід використання результатів поліграфного опитування як доказу. Як свідчить досвід діяльності правоохоронних органів зарубіжних країн, можна виділити три основні підходи до визначення правового статусу результатів застосування поліграфа в діяльності органів поліції.

По-перше, це категоричне невизнання результатів застосування поліграфа доказом у суді (Естонія, держава Ізраїль, колишня Югославська Республіка Македонія, Молдова, Сінгапур та Словаччина).

По-друге, це непряме визнання результатів застосування поліграфа доказом у суді (Білорусь, Індія, Канада, Литва, Польща та Угорщина).

Так, у Білорусі в разі загального невизнання результатів застосування поліграфа доказом у суді практикується виклик поліграфолога до суду для допиту як спеціаліста, що, в свою чергу, дозволяє долучати до кримінальної справи протокол його допиту як доказ [7].

Як зазначає Холодний Ю. І., в Індії, незважаючи на встановлені Кодексом доказування обмеження щодо прийняття судом результатів застосування поліграфа, суди не заперечують можливості проведення поліграфного опитування поліграфологом, який не є працівником поліції, та іноді приймають до розгляду результати таких поліграфних опитувань [8, с. 83].

По-третє, це визнання результатів застосування поліграфа доказом у суді (Латвія, Росія, Румунія, США та Японія).

У Латвії результати застосування поліграфа визнаються доказами. Поліграфне опитування вважається експертизою та завжди проводиться комплексно. Під час розгляду питання про визнання або невизнання результатів застосування поліграфа доказом у суді необхідно окремо виділити США, оскільки у цій країні в кожному штаті є свій підхід до розгляду вказаного питання. Так, лише в штаті Нью-Мексико результати застосування поліграфа повністю визнаються судом. У штатах Айдахо, Айова, Алабама, Арканзас, Вайомінг, Вашингтон, Делавар, Джорджія, Індіана, Каліфорнія, Канзас, Невада, Огайо, Північна Дакота, Флорида та Юта – лише за згодою сторін [7].

Таким чином, визнання результатів застосування поліграфа доказом на сьогодні не можна вважати розповсюдженою практикою в зарубіжних країнах. Саме це, на нашу думку, і необхідно враховувати, дискутуючи щодо можливих шляхів вирішення зазначеного питання в Україні та їх перспективності.

Суб'єктивний характер емоційних явищ зумовлює можливість виникнення помилок під час оцінювання результатів застосування поліграфа. Екман П. цілком слушно вважає, що невинна людина, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, чи опитують стосовно діяльності, яка може поставити під загрозу результати перевірки на благонадійність, а, отже, і майбутню роботу, може розхвилюватися. Декого може перелякати вже сама пропозиція пройти поліграфне опитування. Такий страх буде особливо сильним, якщо в цієї людини є підстави вважати, що поліграфолог і поліція упереджено ставляться до неї. Людина може відчувати вину за обман або захват від нього, що також зумовлює виникнення змін у діяльності автономної нервової системи. Зазначені відчуття можуть бути як у винних, так і в деяких невинних осіб. Відповідно до досліджень Барка В. І. під час проведення поліграфного опитування величина помилки «довір'я до неправди» становить 16,2 %, «недовір'я до правди» – 10,4 % [9, с. 21]. Викладене підтверджує основну характеристику поліграфного опитування – орієнтовний характер його результатів, а також дозволяє визначити цей захід як різновид опитуван-

ня, спрямований на оцінку ставлення опитуваної особи до кримінального правопорушення (протиправних дій) на підставі оцінки зафіксованих із застосуванням поліграфа фізіологічних параметрів, зміною характеру, проходження яких супроводжується емоційним реагуванням цієї особи на пред'явлення їй спеціально підібраних подразників.

Висновки. Таким чином, технологія поліграфного опитування є доволі сумнівною умовою відбору кандидатів до Національної поліції України. Оскільки необхідно враховувати, що кожна людина по-різному сприймає стресові ситуації залежно від типу темпераменту та інших особистісних особливостей. Отже, запропонований законодавцем спосіб добору кандидатів не повинен ґрунтуватись на інтерпретації змін в організмі людини поліграфологом. Також зазначимо, що негативні результати тестування на поліграфі самі по собі не мають бути підставою для прийняття рішення про відмову кандидату в призначенні на посаду поліцейського. Якщо особа не проходить тестування, то результати можуть потрапити до її особової справи і завдати їй кар'єрному зростанню. Тестування на поліграфі не вважається абсолютно надійним, а його результати можуть стати об'єктом маніпуляцій, тому можливості використання поліграфного опитування як інструмента для оцінювання чесності кандидатів на службу до Національної поліції України є недоцільними. Будь-яке посилення на результати тестування на поліграфі підлягає критичній оцінці.

Список використаних джерел

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580-VIII. *Голос України*. № 141–142.
2. Про подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів внутрішніх справ України: наказ МВС від 28.07.2004 № 842. *Офіційний вісник України* від 19.11.2004. 2004. № 44. С. 187. Ст. 2922.
3. Балабанова Л. М. Судебная патопсихология. URL: <http://yurpsy.by.ru/help/bib/balab/13.htm>.
4. Делікатний С. К., Половнікова Ж. Ю. Використання поліграфа в діяльності ОВС: навч.-метод. посібник. Київ: РВВ МВС України, 2001. 109 с.
5. Знаков В. В. Психология понимания правды. Санкт-Петербург, 1999. 281 с.

6. Принципи та умови застосування поліграфа в Україні. *Закон і Бізнес*. URL: http://zib.com.ua/ua/print/118818-tehnichna_dovira_principi_ta_umovi_zastosuvannya_poligrafu_v.html.

7. Архівна справа Робочого апарату Укрбюро Інтерполу щодо виявлення, вивчення та впровадження передових форм і методів роботи, інв. № 3749.

8. Холодный Ю. И. Применение полиграфа при профилактике, раскрытии и расследовании преступлений (генезис и правовые аспекты): монография. Москва: Мир безопасности, 2000. 160 с.

9. Барко В. І. Теоретико-психологічні засади управління персоналом органів внутрішніх справ: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.06 – «Юрид. психологія». Київ: НАВСУ, 2004. 4 с.

Кобзарь А. Ф.

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОЛИГРАФНОГО ОПРОСА ПРИ ПРИНЯТИИ НА СЛУЖБУ В НАЦИОНАЛЬНУЮ ПОЛИЦИЮ УКРАИНЫ

В статье проанализированы проблемные вопросы использования результатов полиграфного опроса при принятии на службу в Национальную полицию Украины. Исследовано научные характеристики полиграфа и «теории полиграфа».

Ключевые слова: полиграф, полиграфное опрашивание, служба, Национальная полиция, «теории полиграфа».

Kobzar O. F.

PROBLEMS OF USAGE OF POLYGRAPH EXAMINATION WHILE HIRING TO NATIONAL POLICE OF UKRAINE

The article analyzes the issues of printing using the results of the survey when making the service of the National Police of Ukraine. Studied scientific characteristics polygraph and "teoryii polygraph." Determined that the polygraph technology survey is rather questionable condition for selection of candidates to the National Police of Ukraine. Whereas it is necessary to consider that each person perceives stress differently depending on the type of temperament and other personality characteristics. So legislator proposed method of selection of candidates should not be based on the interpretation of changes in the human polygraph. Also note that the negative results of polygraph testing itself should not be the basis for the denial of candidates for appointing police. If the person is not tested, the results can get to her personal file and prevent its career. Polygraph testing is not considered completely reliable, and its results may be subject to manipulation, so the possibility of using polygraph survey as a tool to evaluate the integrity of candidates to serve in the National Police of Ukraine is impractical.

Key words: polygraph, polygraph questioning, Service, National Police, "the theory of the polygraph."

УДК 343.97:343.8

Синявський С. М.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри тактико-спеціальної підготовки,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;

Єсипенко О. Г.,

старший викладач кафедри

тактико-спеціальної підготовки,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНОГЕННОЇ СИТУАЦІЇ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ТА КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ЩО ТАМ ВЧИНЯЮТЬСЯ

У статті звернуто увагу на характеристику криміногенної ситуації в місцях позбавлення волі та надано кримінологічну характеристику злочинам, що там вчиняються.

Зосереджено увагу на змінах у Кримінально-процесуальному кодексі України, пов'язаних з підслідністю злочинів, скоєних на територіях установ виконання покарань, та практичних проблемних питаннях, які можуть виникнути під час їх розслідування слідчими слідчих підрозділів Державної пенітенціарної служби України.

Особливу увагу звернуто на проблемні питання та слідчі ситуації, що виникають під час розслідування злочинів, скоєних на території установ виконання покарань.

Ключові слова: криміногенна ситуація, злочини, виконання покарань, слідчі підрозділи, Кримінально-процесуальний кодекс України.

Постановка проблеми. Відомо, що досудове слідство у зв'язку з вчиненням злочину у виправних колоніях відбувається, як правило, на двох самостійних і взаємопов'язаних стадіях кримінального процесу – відкриття кримінального провадження та досудового розслідування. Не позбавлена специфіки й сама діяльність органів досудового слідства під час виявлення в умовах УВП ознак вчиненого злочину, уточнення підстав та прийняття рішення про відкриття кримінального провадження. Все це не повинно обмежувати комплексного розгляду проблем досудового слідства в УВП власними питаннями розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення методики розслідування злочинів зробили відомі вітчизняні та зарубіжні вчені: Алєнін Ю. П., Бахін В. П., Белкін Р. С.,

Берназ В. Д., Волобуєв А. Ф., Галаган В. І., Гончаренко В. Г., Гуткін І. М., Журавель В. А., Іщенко А. В., Козаченко І. П., Колмаков В. П., Коновалова В. О., Костицький М. В., Кузьмічов В. С., Лисиченко В. К., Лук'янчиков Є. Д., Лукашевич В. Г., Михеєнко М. М., Петков В. П., Салтевський М. В., Сегай М. Я., Стахівський С. М., Тіщенко В. В., Фрідман І. Я., Шепітько В. Ю., Шумило М. Є. та ін. Їх роботи створили потужну методологічну та інформаційну базу, що охоплює питання організації й діяльності органів дізнання та досудового слідства стосовно системи загальнонаукових положень криміналістичної тактики й методики розслідування окремих видів злочинів, а також рекомендації, що традиційно розглядаються в теорії кримінального процесу й управління.

Виклад основного матеріалу. Необхідно звернути увагу, що згідно з частиною 6 ст. 216 КПК України досудове слідство у справах про злочини, вчинені на території або в приміщеннях Державної кримінально-виконавчої служби України, здійснюють слідчі органів Державної кримінально-виконавчої служби України.

Як і в інших умовах, діяльність органів досудового слідства в УВП є процесуальною. Звідси випливає, що специфіка умов, характерних для УВП, не змінює встановленого законом загальнообов'язкового порядку та процесуальних форм відкриття кримінального провадження і провадження розслідування. Під впливом таких умов (з його врахуванням) можуть лише змінюватися організаційно-тактичні та інші способи (прийоми) їх найбільш ефективного вибору та здійснення.

Характер і ступінь впливу згаданих умов на організаційні й тактичні аспекти вибору та здійснення тих чи інших процесуальних дій неоднакові.

Найбільш суттєва залежність між ними простежується під час підготовки та проведення процесуальних дій щодо вирішення питання про відкриття кримінального провадження по злочинам засуджених, які вони скоїли в УВП, під час застосування запобіжних заходів стосовно цих осіб, а також під час провадження більшості слідчих дій, особливо пов'язаних з отриманням показань від свідків та обвинувачених з числа засуджених.

Стосовно самих способів, які можуть обиратися й застосовуватися для найбільш ефективного здійснення процесуальної діяльності органів досудового слідства в УВП, то вони за своєю загальною цілеспрямованістю та змістом, часом не відрізняються від прийомів, що рекомендуються криміналістикою або кримінальним процесом, і розраховані на застосування під час розслідування поза цими установами. Але навіть у таких випадках їх використання в УВП нерідко не позбавлене специфіки, оскільки допустимість, доцільність і відносна ефективність застосування тих чи інших загальних способів (прийомів) визначається низкою стабільних умов, характерних для ситуацій вчинення злочинів та розслідування саме в цих установах.

Зазначене дозволяє намітити основні напрями й межі комплексного дослідження науковцями проблем розслідування у виправних установах.

На нашу думку, ці напрями охоплюють:

а) дослідження типових для УВП чинників, що справляють найбільш суттєвий вплив на процеси виникнення доказів під час вчинення злочинів засудженими, а також на форми та способи діяльності досудового слідства, пов'язаних з виявленням таких злочинів та збиранням доказів;

б) визначення на цій підставі прийнятності та умов ефективності використання в типових для УВП ситуаціях тактико-криміналістичних та кримінально-процесуальних рекомендацій загального характеру, що стосуються відповідної діяльності органів досудового слідства;

в) вишукування додаткових можливостей удосконалення досудового слідства шляхом розробки науково обґрунтованих рекомендацій, що стосуються специфічних для УВП прийомів, призначених забезпечити законність і тактичну ефективність діяльності органів слідства.

Вибір наведених напрямів комплексної науково-теоретичної розробки дозволить більш повно виявити й висвітлити коло актуальних для практики розслідування питань, виникнення та вирішення яких особливо тісно пов'язане зі специфікою досудового слідства в УВП.

Така специфіка визначається двома взаємопов'язаними групами умов, у цілому, характерних для ситуацій виявлення й розслідування злочинів, вчинених засудженими у місцях позбавлення волі. У найбільш загальному вигляді, це, по-перше, особливості призначення, організації та діяльності виправних установ і в особистому правовому, а також фактичному становищі осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі; по-друге, психологічні особливості особистості засуджених, що полягають у наявності в кожного з них певного «досвіду» злочинної діяльності, а в багатьох із них – не подоланого комплексу глибоко негативних психосоціальних рис (інтересів, поглядів, звичок).

Найбільш гострою проблемою для тактики розслідування злочинів в УВП є отримання достовірних і повних показань засуджених.

Їх негативне ставлення до цілей розслідування – не рідкість. Воно визначається особистісними рисами засуджених і впливом на їх позицію у справі низки специфічних для виправних установ об'єктивних умов, що поєднуються з правовим і фактичним становищем цих осіб на момент вчинення злочинів і провадження розслідування. Дією цих чинників пояснюється значна поширеність давання засудженими неправдивих показань (відмов давати показання), соціально негативних мотивів під час давання правдивих показань, а часом і ненавмисне перекручення істини в показаннях.

Практика свідчить, що специфічні умови УВП меншою мірою впливають на тактику проведення таких слідчих дій, як огляд та освідування, обшук і виїмка, призначення (проведення) експертиз, що зрозуміло, оскільки їх проведення здебільшого полягає в роботі зі збирання речових слідів злочину, внутрішня сутність і механізм змін яких однакові в будь-яких умовах. Проте деякі особливості в тактиці підготовки та проведення зазначених слідчих дій в УВП все ж таки є. До них, наприклад, належить специфіка у підборі понять з числа засуджених; особливості дій зі зберігання слідів на місці події, небезпека навмисного знищення яких в умовах УВП доволі значна; необхідність вилучення під час обшуків не лише предметів, що мають

значення для справи, але й предметів, якими засудженим заборонено користуватися згідно з правилами режиму; використання зразків для експертного дослідження об'єктів, що знаходяться в особових справах засуджених (їх переписки, дактокарт) і т. ін.

Вивчення розподілу засуджених за розміром призначеного терміну покарання свідчить про значну перевагу осіб, які вчинили злочини, що не становлять значної суспільної небезпеки, і засуджені до нетривалих строків покарання (до 3-х років), їх питома вага перевищила 61 % від загальної кількості осіб, засуджених до позбавлення волі.

Щодо стану дисципліни серед засуджених, то впродовж 2004 року зберігалася тенденція до її покращання. Разом з тим погіршився стан дотримання засудженими правопорядку в установах Хмельницької та Дніпропетровської областей, де відповідно на 28 і 24 % зросла кількість стягнень, застосовуваних начальниками установ до засуджених, при загальному зменшенні цього показника на 4 %.

На недостатньому рівні залишається робота щодо перекриття каналів надходження до засуджених заборонених предметів. У 2005 році в засуджених вилучено майже 18 тис. гривень, 614 доларів США, 13,6 г наркотичних засобів та 3,7 тис. колючоріжучих предметів. Незадовільною залишається ефективність проведення обшукової роботи у виправних колоніях Луганської області, а у виправних колоніях Донецької, Запорізької, Кіровоградської, Львівської, Одеської й Херсонської областей не вживаються дієві заходи щодо унеможливлення поширення «злочинських законів і звичаїв» серед засуджених, трапляються випадки створення в установах так званих «общаків».

Висновки. Отже, з огляду на викладене, можемо зробити такі висновки.

1. Кримінологічні риси особи злочинця, який учиняв злочини в місцях позбавлення волі, формується в досить негативному середовищі засуджених, більшість з яких належить до категорії злісних порушників; осіб, які позбавлені чинним законодавством пільг (умовно-дострокове звільнення тощо); раніше судимих, хронічних алкоголіків та наркоманів та ін.

2. Омолодження якісного складу засуджених призводить до зміцнення живильного фундаменту злочинності в установах виконання покарань через відсутність у засуджених життєвого досвіду, практичних навичок прийняття правильних рішень в екстремальних ситуаціях, високий рівень конфліктності, несформованість характеру.

3. Вчинення злочинів здебільшого особами, засудженими за тяжкі злочини, та рецидивістами свідчить про глибоку соціально-правову занедбаність особи злочинця.

4. Позбавлення законодавцем пільг для певної категорії засуджених призводить до негативного (неочікуваного) наслідку: розкриваються так звані відомі в науці «перспективні лінії» останніх з рідними, близькими, укріплюється почуття депресії й апатії до соціальних цінностей та правових норм, що в кінцевому результаті призводить до вчинення цими особами нових злочинів.

5. Перебування серед осіб, які відбувають покарання й щодо яких була застосована екстрадиція, призводить до штучних конфліктів у середовищі засуджених через невідповідність умов їх утримання з міжнародними стандартами, переліміт місьць, погіршення житлової та інших норм забезпечення для засуджених.

6. Вчинення засудженими більшості злочинів у години максимальної присутності сил персоналу в УВП та в робочі дні тижня підтверджує думку про об'єктивну природу конфлікту злочинців з державою (суспільством). Це пояснюється й великою питомою вагою у структурі злочинності в УВП таких злочинів, як злісна непокора, погроза або насильство тощо.

7. Статистичні дані щодо кількісно-якісного складу засуджених у місцях позбавлення волі свідчать про те, що генератором злочинності в УВП є не лише особистість засудженого, але й середовище, в якому він відбуває покарання.

8. Незайнятість засуджених соціально корисною працею, незаповненість змістовної сторони їхнього вільного часу зумовлює й сприяє зростанню злочинності в установах виконання покарань.

9. Вчинення найбільшої кількості злочинів у колоніях максимального рівня безпеки диктує необхідність здійснення радикальних змін у цих установах та перерозподілу сил і засобів у

самій системі ДДУПВП; зменшення кількості засуджених у відділеннях (за чинним положенням начальник відділення займається соціально-виховною роботою зі 100 засудженими), збільшення числа працівників соціально-психологічних та медичних служб (психологів, психіатрів) і т. ін.

10. Вчинення засудженими тяжких злочинів (втеч, убивств тощо), як правило, в нічний час та літньо-весняний період свідчить про психологічну залежність і потребу особистості в таких діяннях та незадовільний контроль адміністрації саме в ці «критичні» фази для психіки засуджених.

Однією з обов'язкових умов повного та всебічного розслідування злочинів у ВК є встановлення постійної взаємодії слідчого з працівниками цих установ.

Дехто з наукових і практичних працівників вважає, що високий відсоток розкриття злочинів, пов'язаний з очевидністю умов факту вчинення більшості з них в УВП, вказує на відсутність істотних труднощів розслідування таких злочинів [3].

Така точка зору є теоретично неспроможною й практично шкідливою, оскільки вона ігнорує загальнообов'язкові правові й типові фактичні умови провадження розслідування у ВК.

По-перше, практика показує, що далеко не всі злочини вчиняються засудженими в умовах очевидності. Особливо це стосується насильницьких злочинів, вчинені із задалегідь обміркованими намірами. Адміністрації ВК та слідчим доводиться витратити чимало сил та вміння для розкриття таких злочинів, проте деякі з них залишаються нерозкритими.

По-друге, практичним працівникам, особливо співробітникам оперативних апаратів, добре відомо, що під час розкриття злочинів у ВК часом вдається досить швидко встановити, хто їх вчинив. Однак зібрати достатні докази, що викривають винних осіб, нерідко буває досить складно через активну й пасивну протидію розслідуванню з боку засуджених. У практиці розслідування злочинів у виправних колоніях траплялися випадки зупинення провадження в кримінальних справах за невстановленням обвинувачених. За цими справами проходили реальні підозрювані, які викривалися у вчиненні злочинів доказами, що їх у подальшому виявилось недостатньо для висунення їм обвинувачення.

По-третє, відомо, що основне завдання розслідування не зводиться лише до встановлення за допомогою процесуальних дій осіб, винних у вчиненні злочинів. Щоразу під час провадження розслідування потрібно з'ясувати все коло обставин, які підлягають доказуванню в кримінальних справах. Під час розслідування в умовах ВК навіть так званих очевидних злочинів не завжди вдається з'ясувати процесуальним шляхом цілу низку обставин, що стосуються предмета доказування за кримінальними справами.

Нерідко з'ясування всіх цих питань так чи інакше стосується особистих взаємин, що формуються в середовищі засуджених, у приховуванні яких вони можуть бути зацікавлені.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13 квіт. 2012 р. *Офіційний вісник України*. 2012. № 37. С. 11. Ст. 1370.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 5 квітня 2001 р. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21. С. 1.
3. Тертишник В. М. Кримінальний процес України. Загальна частина: підручник. Київ: Алерта, 2014.
4. Кримінальний процес України: навч. посібн. / за ред. Тація В. Я., Грошевого Ю. М., Капліної О. В., Шило О. Г. Харків: Право, 2013.

Синявский С. М., Есипенко А. Г.

ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМИНОГЕННОЙ ОБСТАНОВКИ В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ И КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПРЕСТУПЛЕНИЙ, КОТОРЫЕ ТАМ СОВЕРШАЮТСЯ

В статье обращено внимание на характеристику криминогенной ситуации в местах лишения свободы и предоставлено криминологическую характеристику преступлениям, которые там совершаются.

Акцентируется внимание на изменениях в Уголовно-процессуальном кодексе Украины, связанных с подследственностью преступлений, совершенных на территориях учреждений исполнения наказаний и практических проблемных вопросах, которые могут возникнуть во время их расследования следователями следственных подразделений Государственной пенитенциарной службы Украины.

Особое внимание обращено на проблемные вопросы и следственные ситуации, которые возникают во время расследования преступлений, совершенных на территории учреждений по исполнению наказаний.

Ключевые слова: криминогенная ситуация, преступления, выполнение наказаний, следователи подразделения, Уголовно-процессуальный кодекс Украины.

Syniavskiy S. M., Yesypenko O. H.

**CHARACTERISTICS OF THE CRIMINOGENOUS
SITUATION IN THE FIELD OF DEPRIVATION OF
FREEDOM AND CRIMINAL CHARACTERISTICS OF THE
CRIMES WHICH HAVE BEEN PERFORMED**

During the report on the aforementioned issue, attention was paid to the description of the crime situation in places of detention and a criminological description of the crimes committed there.

The attention is focused on changes in the criminal-procedural code of Ukraine related to the investigation of crimes committed on the territory of penitentiary institutions and practical issues that may arise during their investigation by investigators of the investigation units of the State Penitentiary Service of Ukraine. Particular attention is paid to problems and investigative situations that arise during the investigation of crimes committed in the territory of penal institutions.

One of the main conditions for the complete and comprehensive investigation of crimes in the VC is the establishment of a permanent interaction between the investigator and the employees of these institutions. Very often, solving of all these problems in some way touches upon personal relationships that are made up in the environment of the convicts, hiding of which they can be interested in.

Key words: *criminogenic situation, crimes, execution of penalties, investigation units, Criminal Procedure Code of Ukraine.*

УДК 351.72

Ткаченко О. Г.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного,
цивільного та господарського права і процесу,
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ГРОМАДЯН НА ЗАХИСТ З ВИКОРИСТАННЯМ ЗБРОЇ

Статтю присвячено дослідженню питання реалізації громадянами свого конституційного права на захист від протиправних посягань з використанням зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами. Визначено його правову основу та проаналізовано недоліки чинного законодавства, оскільки на сьогодні суспільні відносини, пов'язані з обігом зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами, регулюються багатьма нормативно-правовими актами, серед яких – постанови, укази, накази, а закону, який би регулював ці питання, до цього часу в нашій державі не прийнято. Розглядаючи цю проблему, автор дійшов до висновку, що її необхідно вирішити якомога швидше та в інтересах суспільства й кожного законотворчого громадянина, а не в інтересах осіб, які схильні до вчинення правопорушень.

Саме тому необхідно створити дієвий законодавчий механізм, який би належним чином закріплював та забезпечував право громадян на захист з використанням зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами, що використовується з метою самозахисту.

Ключові слова: безпека громадян, право на захист життя, порядок обігу зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами.

Постановка проблеми. 19 лютого 2017 року, в третю річницю розстрілів на Майдані, в Чернігові пройшов марш власників зброї. Загальне гасло акції «Ніколи знову», друге гасло – «Зброя – твоє право, захист – твій обов'язок».

Однією з основних проблем, що турбує наше суспільство, є особиста безпека громадян та її захист. Історія людства беззаперечно доводить: добробут країни залежить від того, наскільки людина відчуває себе повноцінно захищеною у своїй державі. В основі прав людини закладено визнання внутрішньої гідності та цінності людської особистості. Ці права універсальні, невід'ємні та однакові для всіх. Тому право на захист було прямо закріплено у Законі, що має найвищу юридичну силу, – Конституції України, яка в ч. 2 ст. 27 передбачає, що «кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від

протиправних посягань» [1]. Природним та логічним є бажання людини всіма можливими засобами захистити життя, здоров'я своє і своїх близьких, майно, використовуючи зброю від протиправних посягань.

У розвиненому суспільстві кожна особа повинна мати максимум можливостей для охорони та захисту порушених прав. Проте будь-яке право втрачає свій сенс, якщо не створено законодавчого механізму, який би належним чином його закріплював та забезпечував. Доводиться констатувати, що іноді неспроможність державних органів вжити реальних заходів щодо захисту життя чи здоров'я, прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина створюють у нашій державі сприятливі умови для протиправних посягань на життя, здоров'я людини та її власність.

Правова регламентація порядку обігу зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами, яка використовується з метою самозахисту, в Україні далека від вимог часу та має безліч недоліків. На сьогодні суспільні відносини, пов'язані з обігом зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами, регулюються багатьма нормативно-правовими актами, серед яких – постанови, укази, накази, а закону, який би регулював ці питання, до цього часу в нашій державі не прийнято. Особливої гостроти набуло питання прийняття єдиного комплексного нормативно-правового акта, який би регулював обіг зброї взагалі та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами, в Україні.

Разом з тим злочинність – організована, озброєна і технічно оснащена, створює загрозу розвитку демократичних процесів в Україні. Їй протистоять правоохоронні органи, які в силу об'єктивних і суб'єктивних причин не можуть поки що забезпечити належний громадський порядок і громадську безпеку, охорону інтересів держави, прав і свобод громадян. За таких умов у громадян виникає цілком виправдане бажання захистити самих себе від злочинних посягань. Звідси і підвищений інтерес у громадян до зброї як можливого засобу самозахисту [2, с. 34].

Реалізація прав громадян, зокрема, права на зброю, – давня проблема, що є предметом як наукового пошуку, так і практичного втілення у процесі законотворчості. Тому проблеми реалізації

права, застосування його норм висуваються на перший план, привертають до себе увагу як юридичної науки, так і практики.

Проблема існує, але її потрібно вирішити якомога правильніше в інтересах суспільства, в інтересах кожного законослухняного громадянина, а не в інтересах осіб, які схильні до правопорушень. Як наслідок, у більшості громадян виникає почуття беззахисності перед протиправними посяганнями на її життя, здоров'я та особисту власність.

Стан дослідження. Загальне науково-теоретичне підґрунтя дослідження цього питання становлять фундаментальні наукові праці таких провідних фахівців у галузі теорії держави і права та адміністративного права: Авер'янова В., Бандурки О., Бахраха Д., Білоуса В., Голосніченка І., Гориславського К., Колпакова В., Комзюа А., Конопльова В., Коренева А., Курила В., Лазарева Б., Петришина О., Тихомирова Ю., Шкарупи В. та ін.

Дослідження проблем функціонування дозвільної системи та дозвільних проваджень, безпосередньою частиною яких є система обігу зброї, фрагментарно висвітлено у роботах вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: Анісімова М., Гуменюка В., Делягіна І., Кириченка І., Кузнецової І., Лихачова С., Месхі Г., Шелковнікова О. та ін.

Проблема адміністративно-правового регулювання права громадян на використання зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами, з індивідуальною метою, сутність і правові підстави обігу зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами, має не лише теоретичне, а й практичне значення. А це ще раз підкреслює актуальність проблеми дослідження адміністративно-правових засад обігу зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами, що використовуються для охорони та захисту особистості, її життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів та власності.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі досягнень науки конституційного та адміністративного права, чинного законодавства України здійснити аналіз теоретичних засад і правового регулювання питань, пов'язаних з реалізацією права громадян на використання зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споря-

джених гумовими снарядами, в індивідуальних цілях в Україні, підстав їх обігу та використання з метою самооборони.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка тоталітарна держава вирізняється принциповою жорсткою позицією щодо збройного питання. Як свідчить практика, наявність незареєстрованої зброї у «можновладців» справа буденна і для них безпечна.

Три століття тому італійський юрист Чезаре Беккарія – родоначальник «класичної» школи в науці кримінального права, передбачаючи сьгоднішню проблему про право людей на зброю, писав: «Диктаторські режими завжди намагаються роззброїти законслухняних громадян, ... закони, що забороняють носіння зброї, ... роззброюють тільки тих, хто не має наміру робити злочини» [3, с. 326].

Чому так важлива легалізація саме короткоствольної зброї – пістолетів та револьверів? Основна їхня перевага – можливість прихованого носіння, створення ситуації невизначеності для потенційного злочинця. Він не знає, озброєна його можлива жертва чи ні. Тому від прихованого носіння зброї будуть у вигаші не тільки її власники, але й суспільство в цілому.

Право самозахисту за допомогою використання зброї громадянами є складною структурною категорією, тому не можна його ототожнювати тільки з необхідною обороною та крайньою необхідністю. Відповідно до ч. 5 ст. 55 Конституції України [1] кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Закон передбачає певні винятки (так звані спеціальні види необхідної оборони) із загального правила про те, що за необхідної оборони особа, яка захищається, повинна додержуватися визначеної межі, завдаючи шкоду тому, хто посягає.

Зброя – культурна спадщина нації, важлива складова характеристики будь-якої епохи та її культури. Людина й зброя з давніх часів нероздільно мандрують шляхом еволюції. Ставлення до особистої зброї – одна з цікавих характеристик будь-якої країни. Тут немає єдиного підходу, в кожній державі є своя специфіка, свої національні особливості, свої традиції і своє законодавство [4, с. 220].

Специфічні історичні обставини в Україні сформували певні традиції володіння зброєю. Впродовж століть люди вирішували свої суперечки досить часто за допомогою зброї. Зброя як пам'ятка історії й елемент матеріальної культури несе інформацію про рівень і ступінь розвитку тогочасного суспільства, характер і спрямування історичних контактів, соціальні відносини людських спільнот і зберігає в собі передові думки, ідеї і технологічні рішення, від вирішення яких залежало розв'язання проблем, що поставали перед людиною. За часів козацької держави (XVI–XVII ст.) шабля стала символом свободи [5]. Особливу увагу потрібно звернути на винятковий стан козаків у праві володіння зброєю. Це обумовлювалося тим, що козацькі адміністративно-територіальні формування знаходились у прикордонних регіонах, а також поруч з місцевостями, де була небезпечна криміногенна ситуація (наприклад, поруч з місцями проживання горців). Крім того, необхідно враховувати, що козаки перебували на військовій службі (дійсній або в резерві) і постійно залучалися до виконання військових обов'язків.

Наприкінці XX століття з'явився і став розвиватися новий напрям – зброя для самооборони. На жаль, відсутність в Україні єдиного консолідуючого закону, який би регулював відносини обігу зброї у суспільстві, заважає здійснити узагальнення на рівні соціальних систем управління та опрацювати відповідні поняття щодо обігу зброї.

Право громадян на володіння зброєю, природно, певною мірою вступає в конфлікт з правом інших громадян на життя і здоров'я, тому що визначає потенційну можливість використання цієї зброї на ураження проти інших громадян [6, с. 62]. Зброя (особливо вогнепальна), спрямована проти людини, здатна не тільки нанести в тих або інших масштабах шкоду здоров'ю, але і позбавити життя ту людину, проти якої вона застосовується. Тому правоохоронні органи відповідно до правових норм здійснюють як дозвільні (видача дозволів на право володіння, збереження зброї), так і контрольні (перевірка законності володіння зброєю, збір відомостей про випадки застосування зброї на ураження проти людини й оцінка правомірності такого застосування зброї) процедури.

Таким чином, необхідно прийняти єдиний комплексний нормативно-правовий акт, який би регулював обіг зброї взагалі та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами, в Україні.

Певна робота у цьому напрямку вже проводилась. Так, у проєкті Закону № 2105 [7] «Про обіг зброї невійськового призначення» від 09.02.2009 зазначено, що цей нормативно-правовий акт регулює правовідносини, що виникають під час обігу в Україні зброї невійськового призначення та боєприпасів до неї, і спрямований на захист життя та здоров'я, прав і свобод громадян, усіх форм власності, охорону громадського порядку і природних ресурсів, створення умов для військово-патріотичного виховання молоді, розвитку вітчизняного збройового виробництва, стрілецького спорту та полювання, відновлення традицій українського козацтва, а також зміцнення міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю та незаконним обігом зброї.

Стаття 1 зазначеного Закону закріпила поняття «пістолети, револьвери, призначені для стрільби патронами, спорядженими еластичними снарядами несмертельної дії» – короткоствольна гладкоствольна зброя несмертельної дії вітчизняного виробництва, конструктивно призначена та технічно придатна для тимчасового виведення людини зі стану, придатного для нападу, шляхом відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії [7].

Також вперше на законодавчому рівні була спроба закріпити поняття «зброя самооборони». А саме – це вид зброї, яка за своїми конструктивними та тактико-технічними даними призначена для використання з метою самозахисту, захисту інших громадян і майна від злочинних та протиправних посягань. До неї саме і належать пістолети і револьвери, патрони до яких споряджені гумовими або іншими аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, які відповідають нормам Міністерства охорони здоров'я України.

Проєкт Закону «Про цивільну зброю і боєприпаси» 1135-1 від 10.12.2014, розгляд якого було включено до порядку денного шостої сесії Верховної Ради України восьмого скликання, закріпив таке визначення: «Гладкоствольна короткоствольна вогне-

пальна зброя призначена для стрільби боєприпасами, спорядженими еластичними металевими елементами менш смертельної дії – пістолети та револьвери з внутрішнім діаметром ствола не більш як 10 міліметрів, спеціально сконструйовані та виготовлені, або перероблені для відстрілу боєприпасів, споряджених еластичними металевими елементами менш смертельної дії» [8].

Проте на сьогодні питання адміністративно-правового регулювання права громадян на використання зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами, з індивідуальною метою так і залишилось невирішеним, єдиного діючого нормативно-правового акта, який би регулював обіг зброї взагалі та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами, в Україні на сьогодні як не було, так і немає.

Висновки. Узаконення природного права громадян на самозахист за допомогою використання зброї – це дієвий стимул для загального оздоровлення суспільства. Тому легалізація короткоствольної зброї – це не самоціль, а ідея-локомотив для поліпшення життя.

Визнання за особистістю права на використання зброї в індивідуальних цілях від загрозливої небезпеки є невід’ємним елементом правового регулювання будь-якої цивілізованої держави. Використання зброї в індивідуальних цілях призначене для особистого використання з метою захисту свого життя, здоров’я, власності та життя, здоров’я інших громадян від протиправних посягань.

Саме тому необхідно створити дієвий законодавчий механізм, який би належним чином закріплював та забезпечував право громадян на захист з використанням зброї та пристроїв для відстрілу патронів, споряджених гумовими снарядами, яка використовується з метою самозахисту.

Список використаних джерел

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Федоров М. П. Адміністративно-правове регулювання відносин, пов’язаних з реалізацією права громадян на зброю та спеціальні засоби індивідуального захисту: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2000. 218 с.

3. Тимошенко К. О. Основні напрями вдосконалення інституту реалізації права громадян на вогнепальну зброю та спеціальні засоби самооборони. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2013. Вип. 1. С. 324–330. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2013_1_40.

4. Біленчук П. Д., Кофанов А. В., Сулява О. Ф. Зброезнавство: правові основи обігу вогнепальної зброї. Порівняльний аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства: Україна. Європа. Світ: монографія / за ред. проф. Біленчука П. Д. Київ: Міжнародна організація «ВеeZope», 2004. 464 с.

5. Ватолкін А., Соколов М. Наша зброя. 2006. 6 травня. URL: <http://www.bratstvo.info/index.php?go=News&in=view&id=1304>.

6. Пінчук М. Г. Предмет доказування і судовий розгляд справ про викрадення та інше незаконне поводження з вогнепальною зброєю, бойовими припасами і вибуховими речовинами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 196 с.

7. Проект Закону про обіг зброї невійськового призначення. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2105&skl=7.

8. Проект Закону про цивільну зброю і боєприпаси. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52809.

Ткаченко А. Г.

РЕАЛИЗАЦИЯ ПРАВА ГРАЖДАН НА ЗАЩИТУ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ОРУЖИЯ

Статья посвящена исследованию вопроса реализации гражданами своего конституционного права на защиту от противоправных посягательств с использованием оружия и устройств для отстрела патронов, снаряженных резиновыми снарядами. Определена его правовая основа и проанализированы недостатки действующего законодательства, так как на сегодня общественные отношения, связанные с оборотом оружия и устройств для отстрела патронов, снаряженных резиновыми снарядами, регулируются десятками нормативно-правовых актов, среди которых – постановления, указы, приказы, а закона, который бы регулировал эти вопросы, до сих пор в нашей стране не принято. Рассматривая данную проблему автор пришел к выводу, что ее необходимо решить как можно скорее и в интересах общества и каждого законопослушного гражданина, а не в интересах лиц, склонных к совершению правонарушений.

Именно поэтому необходимо создать действенный законодательный механизм, который бы должным образом закреплял и обеспечивал право граждан на защиту с использованием оружия и устройств для отстрела патронов, снаряженных резиновыми снарядами, что используется в целях самозащиты.

Ключевые слова: *безопасность граждан, право на защиту жизни, порядок оборота оружия и устройств для отстрела патронов, снаряженных резиновыми снарядами.*

Tkachenko O. H.

IMPLEMENTATION OF THE RIGHTS OF CITIZENS FOR PROTECTION WITH USE OF WEAPONS

The article is devoted to the study of the issue of the citizens' realization of their constitutional right to protect against unlawful encroachments using weapons and devices for shooting cartridges equipped with rubber projectiles. It defines its legal basis and analyzes the shortcomings of the current legislation, as today the social relations connected with the circulation of weapons and devices for shooting cartridges equipped with rubber shells are regulated by dozens of normative and legal acts, among them - decrees, decrees, orders, and The law regulating these issues has not been adopted in our country by this time. Considering this problem, the author came to the conclusion that it should be resolved as soon as possible, in the interests of society and every law-abiding citizen, and not in the interests of those who are inclined to commit offenses.

The problem of administrative and legal regulation of the citizens' right to use weapons and devices for shooting cartridges equipped with rubber projectiles, for an individual purpose, the essence and legal grounds for the circulation of weapons and devices for shooting cartridges equipped with rubber shells, has not only theoretical but also practical significance. This again emphasizes the urgency of the problem of the study of the legal and administrative framework for the circulation of weapons and devices for shooting cartridges equipped with rubber shells used to protect and protect the person, his life, health, rights, freedoms and legitimate interests and property.

The article deals with the theoretical and legal provisions of the updated legislation of Ukraine, namely, the draft Law No. 2105 "On the Circulation of Non-Military Destruction Weapons" of 09.02.2009, and the Draft Law "On Civilian Weapons and Ammunition" 1135-1 dated 10.12.2014 which was included to the agenda of the sixth session of the Verkhovna Rada of Ukraine of the eighth convocation.

Key words: *citizens' safety, the right to protect life, the order of arms circulation and devices for shooting ammunition equipped with rubber shells, administrative and legal regulation, rights, freedoms and legitimate interests.*

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Хашев В. Г.,

кандидат юридичних наук, доцент,
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна;

Шаблистий В. В.,

доктор юридичних наук, доцент,
Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро, Україна

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПІДХОДІВ ДО ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ДЛЯ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ¹

Конституція України проголосила людину найвищою соціальною цінністю в державі. Для забезпечення такого постулату в ст. 92 Основного Закону визначено найбільш важливі сфери суспільного розвитку, які визначаються винятково законами України. Однією з них є організація і діяльність органів та установ виконання покарань, що відносить будь-які порушення законності в цій сфері до таких, які негативно впливають на розвиток країни і, як наслідок, призводять до неможливості належного забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

У зв'язку з цим слід зазначити, що одним з пріоритетних завдань кримінально-виконавчої політики держави є запобігання злочинності в місцях позбавлення волі. Оскільки, незважаючи на загальне зниження кількості засуджених, які відбувають покарання в установах Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВСУ), рівень злочинності серед засуджених та осіб, узятих під варту, суттєвих покращень не зазнав.

Так, станом на 1 січня 2017 р. у сфері управління ДКВСУ перебувало 148 установ виконання покарань (далі – УВП) та слідчих ізоляторів (далі – СІЗО), розташованих на території, що контролюється українською владою, в яких утримувалось 60 399 осіб, а станом на 1 січня 2016 р. – 69 997 осіб. Тобто за рік чисельність

¹ Рецензія на книгу: *Денисов С. Ф., Павлов В. Г.* Збірник тестів для контрольної перевірки знань курсантів, студентів та слухачів з курсу «Кримінально-виконавче право». Чернівці: Академія ДПтС, 2017. 352 с.

засуджених у місцях позбавлення волі зменшилась на 9 598 осіб, або на 13,71 % [1]. А станом на 1 листопада 2017 р. у 148 УВП та СІЗО утримувалось усього 58,6 тис. осіб. У тому числі у СІЗО – 19,4 тис., у виправних колоніях – 37,2 тис., у виправних центрах – 1 822 особи та у виховних колоніях – 162 особи [2].

Причому за офіційною інформацією Міністерства юстиції України протягом I півріччя 2017 р. в УВП та СІЗО засудженими та особами, взятими під варту, вчинено 196 злочинів проти 158 за аналогічний період 2016 р., або на 24 % більше [3, с. 1].

Станом на 31 жовтня 2017 р., порівняно з аналогічним періодом 2016 р., кількість злочинів зросла на 25 %: 310 проти 248. Якщо розглядати структуру злочинності в УВП та СІЗО, то найбільше, при порівнянні у відсотках, зросла кількість: умисних вбивств (ст. 115 КК) – на 500 % (з 1 до 6); крадіжок (ст. 185 КК) – на 400 % (з 1 до 5); умисних тяжких тілесних ушкоджень (ст. 121 КК) – на 300 % (з 2 до 6); дій, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392 КК) – на 150 % (з 2 до 5); ухилень від відбування покарання (ст. 390 КК України) – на 87,9 % (з 33 до 62), погроз або насильства щодо працівників УВП (ст. 342, 345 КК України) – на 38,5 % (з 13 до 18) та злочинів у сфері обігу наркотичних засобів (ст. 307, 309 КК України) – на 20,7 % (з 82 до 99) [4].

Тому загалом коефіцієнт злочинності в цілому по ДКВСУ зріс на 28,89 % (з 4,11 до 5,29 у розрахунку на 1 тис. осіб) [4].

Крім того, станом на 31 жовтня 2017 р. зусиллями оперативних підрозділів УВП та СІЗО зроблено запобіжні заходи щодо вчинення засудженими та особами, взятими під варту, 3 152 злочинів, у тому числі: не допущено вбивств, захоплення заручників та інших резонансних злочинів. Причому за аналогічний період 2016 р. було попереджено 3 235 злочинів [3; 4].

Разом з тим внаслідок слабкої організації профілактичної роботи та належного документування протиправних дій засуджених з боку керівництва окремих міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України призводить до значного погіршення оперативної обстановки в УВП та СІЗО.

Наприклад, продовжує залишатись складним становище в Київському СІЗО, де засуджені негативної спрямованості активно

розповсюджують «злочинські звичаї та традиції», вільно пересуваються по території режимних корпусів, мають в користуванні велику кількість заборонених предметів, вживають спиртні напої та інше. Окремо слід зазначити, що на стан оперативної обстановки в зазначеній установі за сприянням адміністрації здійснюється значний негативний вплив з боку кримінальних авторитетів з волі. Так, у червні 2017 р. один із «злочинців у законі» з дозволу керівництва установи на автомобілі завіз на територію зони, що охороняється, цигарки, чай та продукти харчування [3, с. 11].

А в окремих УВП Південно-Східного міжрегіонального управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України набуло системного характеру надання заохочень та застосування різних пільг до засуджених негативної спрямованості й осіб, які перебувають на оперативно-профілактичному обліку. Так:

- у Селідівській виправній колонії (№ 82) надавались заохочення засудженому С., який перебував на оперативно-профілактичному обліку як засуджений за вбивство на замовлення та вважався так званим «смотрящим» за установою;

- у Солонянській виправній колонії (№ 21) внаслідок надання заохочень засудженому Г., який перебував на оперативно-профілактичному обліку як лідер злочинного середовища та прираховував себе до «смотрящих», останнього було переведено до Ігреського виправного центру (№ 133). Маючи заохочення, зазначений засуджений звернувся з клопотанням до суду щодо розгляду питання про його умовно-дострокове звільнення, яке в травні 2017 р. суд задовольнив, та засудженого Г. було умовно-достроково звільнено з вищевказаного виправного центру.

Послаблення в УВП та СІЗО вимогливості до засуджених та осіб, узятих під варту, позначилось на формуванні агресії останніх щодо персоналу [3, с. 11–12]. Це підтверджують вищенаведені дані про зростання кількості погроз або насильства щодо працівників УВП (ст. 342, 345 КК України) на 38,5 %.

Також слід зазначити, що в окремих установах через низький рівень організації роботи щодо запобігання спроб доставки заборонених предметів засуджені мають змогу використовувати засоби мобільного зв'язку, за допомогою яких не тільки організо-

вують доставку заборонених предметів, а і вчиняють нові злочини [3, с. 17].

Серед великої кількості причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів засудженими та особами, взятими під варту, керівництво ДКВСУ цілком правильно називає, зокрема, такі як:

- слабка оперативна обізнаність про негативні явища та процеси, що відбуваються в середовищі засуджених та осіб, узятих під варту;

- безвідповідальне ставлення керівництва УВП щодо виконання та дотримання вимог законів України та інших нормативно-правових актів у частині забезпечення порядку відбування та виконання покарання (режиму) засудженими та персоналом установ;

- незадовільна організація взаємодії відповідних підрозділів та служб УВП та СІЗО у проведенні запобіжно-профілактичної роботи [3, с. 18–19].

Вважаємо, що одним із шляхів ефективної реалізації державної політики у сфері запобігання злочинам в УВП має стати оперативне та якісне підвищення рівня правової підготовки персоналу ДКВСУ, оскільки її недостатній рівень сприяє появі вищезазначених причин та умов вчинення злочинів засудженими та особами, взятими під варту.

Освітній процес вищого навчального закладу серед загальних питань свого забезпечення передбачає обов'язкове врахування специфіки підготовки молодих фахівців для різних галузей державного будівництва та місцевого самоврядування. Особливу роль тут відіграє юриспруденція, адже будь-яка діяльність має здійснюватися винятково в межах правового поля, забезпечувати та контролювати яке покликаний сучасний юрист, без активної участі та свідомої позиції якого подальші розбудова правової держави та формування громадянського суспільства просто неможливі.

Вищий навчальний заклад юридичного профілю в цьому процесі виконує «посередницьку» роль – забезпечує ринок праці молодими фахівцями з належним рівнем теоретичних знань та практичних навичок. Безумовно, молода людина, яка отримала вищу юридичну освіту, ніколи не залишиться без роботи. Мова йде про того студента (слухача), який прийшов до вищої школи

за знаннями та навичками, підтвердженими дипломом відповідного освітньо-кваліфікаційного рівня, а не просто «за дипломом, що підтверджує наявність вищої освіти». У цьому процесі одним із завдань науково-педагогічного колективу є забезпечення навчально-виховного процесу необхідною навчальною, науковою, методичною та іншою літературою, особливий акцент роблячи на власному «продукті», адже тільки він максимально враховує навчальну програму певної навчальної дисципліни та специфіку її викладання.

Однією з них є кримінальне право та відповідні їй супутні навчальні дисципліни кримінально-правової спеціалізації (кримінальний процес, криміналістика, кримінально-виконавче право, оперативно-розшукова діяльність та ін.), які у своїй сукупності становлять основу формування особистості майбутнього правоохоронця [5, с. 6].

Сучасний період державного будівництва в Україні характеризується активним та об'єктивно необхідним процесом удосконалення вітчизняного законодавства й практики його застосування, в тому числі у сфері боротьби зі злочинністю. У комплексі взаємопов'язаних галузей права, що регламентують системну протидію злочинності, істотне місце належить кримінально-виконавчому законодавству, оскільки є нагальна необхідність розробляти та використовувати найбільш ефективні методи та прийоми не тільки навчання, а й контролю та оцінювання знань осіб, які навчаються в навчальних закладах ДКВСУ, а також практичних працівників.

У наш час спостерігається тенденція широкого поширення та впровадження тестових технологій у навчальний процес. Адже тестування в сучасних умовах є одним з найбільш дієвих та об'єктивних засобів діагностики й оцінювання навчальних досягнень осіб, які навчаються, оскільки неможливо досягти значних знань без відповідного контролю за ходом їх здобуття, без відповідної корегувальної діяльності.

Слово «тест» походить з англійської мови і в перекладі означає «випробування, перевірна робота, завдання стандартної форми, яке застосовується з метою визначення розумового розвитку, спеціальних здібностей та інших якостей особи». Перева-

га тестів порівняно з усним опитуванням або письмовими відповідями на теоретичні питання полягає насамперед у спрощенні та суттєвому прискоренні процесу перевірки й мінімізації суб'єктивізму під час оцінювання з боку викладачів [6, с. 3].

Проте, як правильно зазначають Денисов С. Ф. та Павлов В. Г., що «після ухвалення нового Кримінально-виконавчого кодексу України видано певну кількість підручників та посібників з кримінально-виконавчого права, але довідкових видань, практикумів, у тому числі й тестів спостерігається явно недостатньо» [7, с. 8]. Тому щоб хоча б частково закрити цю прогалину вищевказані автори дуже вчасно видали навчальний посібник (Збірник тестів для контрольної перевірки знань курсантів, студентів та слухачів з курсу «Кримінально-виконавче право». – Чернігів: Акад. ДПіТС, 2017. – 352 с.).

Використання цього збірника тестів у навчальному процесі допоможе, на думку його авторів, тому, хто вивчає кримінально-виконавче право, «закріпити та поглибити рівень засвоєних теоретичних знань самостійно, відповідаючи на запитання для самоконтролю, а головне, навчитися вільно орієнтуватися в кримінально-виконавчому законодавстві та підзаконних нормативно-правових актах, правильно тлумачити та застосовувати норми кримінально-виконавчого права у процесі своєї практичної діяльності» [7, с. 8].

Серед основних позитивних моментів вищевказаної роботи слід зазначити такі:

- під час укладання тестів автори «врахували основні здобутки і сучасні тенденції розвитку кримінально-виконавчого права»;
- для забезпечення «практичної спрямованості навчання, його комплексності та підвищення ефективності засвоєння навчального матеріалу структура навчального посібника складається з тридцяти глав, кожна з яких відповідає темі типової навчальної програми з дисципліни «Кримінально-виконавче право». Крім того, з урахуванням обсягу тем та їх складності, окремим темам присвячено різну кількість тестових завдань;
- в основу збірника тестів покладено праці відомих вітчизняних та зарубіжних учених у галузі кримінально-виконавчого та суміжних галузей права;

- приділено належну увагу новому інституту кримінально-виконавчого права – пробації;

- у навчальному посібнику наявний матеріал «щодо виконання покарань відповідно до міжнародних принципів та стандартів, адже важливо, щоб реформування системи відбувалось у правильному напрямі, з урахуванням найсучасніших наукових досліджень та європейського досвіду, однак і не оминаючи багатоміжковий позитивний досвід минулого вітчизняної та іноземної пенітенціарних систем».

Особливо позитивно відзначимо, що у вищевказаній роботі, як зазначають самі автори, «достатньо уваги приділяється питанням щодо виконання всіх видів покарань з наведенням практичних ситуацій, які неодмінно виникають між працівниками ДКВС, з однієї сторони, та ув'язненими або ж засудженими, з іншої» [7, с. 8].

Дуже влучним і доречним підходом вважається використання як епіграм висловів відомих мислителів та філософів до вступу та кожної з тридцяти тем навчального посібника. Слід також відзначити, що автори наводять окремо перелік чинних нормативно-правових актів та навчально-наукової літератури до кожної з тем збірника тестів.

Важливим є те, що кожне питання тестів супроводжується п'ятьма альтернативними варіантами відповідей, позначеними цифрами 1, 2, 3, 4, 5, з яких лише одна є правильною. Тому відповідна побудова тестів повинна стимулювати звернення до першоджерел, якими є текст кримінально-виконавчого закону, інших актів законодавства, що регулюють суспільні відносини в галузі кримінально-виконавчого права як в Україні, так і в інших державах.

Вважаємо, що акцент на точні юридичні формулювання в тестах не лише необхідний, а й допустимий з огляду на відкритість цього збірника, можливість його використання не лише в навчальному процесі для курсантів та слухачів юридичних навчальних закладів відповідного профілю, а й у системі службової підготовки персоналу ДКВСУ, коли практичний працівник має змогу користуватися всіма необхідними джерелами та перевіри-

ти рівень своєї обізнаності з кримінально-виконавчим законодавством і правом.

Як підсумок зазначимо, що ми вбачаємо призначення цього збірника тестів у його використанні не тільки і не стільки як знаряддя контролю за підготовкою курсантів та слухачів, за засвоєнням ними навчального матеріалу з навчального курсу «Кримінально-виконавче право», а й як засобу стимулювання практичних працівників ДКВСУ до постійного моніторингу рівня власних знань, щоб правильно застосовувати їх у своїй діяльності.

Список використаних джерел

1. Уголовно-исполнительная система Украины в 2016 году. URL: <http://ukrprison.org.ua/expert/1485844155>.

2. Лист Міністерства юстиції України від 29.11.2017 № 46543/33008-0-33-17/23.

3. Про стан злочинності серед засуджених та осіб, узятих під варту, в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах за I півріччя 2017 року та заходи щодо його поліпшення: Лист Міністерства юстиції України від 31.07.2017 № 7908/23/31-17. 21 с.

4. Зведені дані про стан злочинності в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах ДКВС України станом на 31 жовтня 2017 року: Додаток 2 до Листа Міністерства юстиції України від 29.11.2017 № 46543/33008-0-33-17/23.

5. Кримінально-виконавче право України: практикум: навчальний посібник / Людвік В. Д., Примаченко В. Ф., Хашев В. Г. та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук Шаблістого В. В. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2016. 176 с.

6. Збірник тестових завдань для самостійної роботи та для підготовки до практичних занять з дисципліни «Правознавство» (для студентів денної і заочної форм навчання) / укл. Кубах А. І. Харків: ХНАМГ, 2009. 144 с.

7. Денисов С. Ф., Павлов В. Г. Збірник тестів для контрольної перевірки знань курсантів, студентів та слухачів з курсу «Кримінально-виконавче право». Чернігів: Акад. ДПТС, 2017. 352 с.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК СІВЕРЩИНИ.
СЕРІЯ: ПРАВО**

**НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
№ 1 (3)**

Відповідальні за випуск

Доній Н. Є.,
Пекарчук В. М.

Коректор

Лях Ю. С.,
Сила Л. М.

Комп'ютерна верстка і макетування

Олефіренко В. М.

За достовірність інформації в статтях
відповідальність несуть автори публікацій.

Підписано до друку 27.04.2018 р. Формат 60×84/16.
Друк різнографія. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 14,88.
Тираж 100 пр. Зам. № 09/18.

Редакційно-видавнича група Академії Державної пенітенціарної служби
14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 5378 від 06.07.2017 р.